

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK BİLİM DALI

**MİMARİ YAPILARIN MİMARLIK VE DİL İLİŞKİSİ
ÜZERİNDEN OKUNMASI: TARİHİ YARIMADA ALAY
KÖŞKÜ CADDESİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Müjgan BACAKSIZ

İstanbul, 2025

T.C
İSTANBULBEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK BİLİM DALI

**MİMARİ YAPILARIN MİMARLIK VE DİL İLİŞKİSİ
ÜZERİNDEN OKUNMASI: TARİHİ YARIMADA ALAY
KÖŞKÜ CADDESİ ÖRNEĞİ**
Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Müjgan BACAKSIZ

Öğrenci No
2120012012

ORCID ID
0009-0005-4706-0339

Danışman
Doç. Dr. Gamze KAYMAK HEİNZ

İstanbul, 2025

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Mimari Yapıların, Mimarlık ve Dil İlişkisi Üzerinden Okunması: Tarihi Yarımada Alay Köşkü Caddesi Örneği**” başlıklı çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, tez çalışmasındaki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 19.09.2025

Müjgan BACAKSIZ

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

19/09/2025

Enstitümüz *Mimarlık* Anabilim Dalı *Mimarlık* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **2120012012** numaralı *Müjgan BACAŞIZ*'ın "*İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Mimari Yapıların Mimarlık ve Dil İlişkisi Üzerinden Okunması: Tarihi Yarımada Alay Köşkü Caddesi Örneği*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 27/05/2025 tarih ve 2025/23 sayılı toplantısında seçilen ve On-Line toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince Zoom programı aracılığıyla on-line olarak aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında "**OYBİRLİĞİ**" ile "**KABUL**" kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 2 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ga*** KA*** HE***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi As*** P1*** Bİ***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Doç. Dr. Di*** YA***
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Adı Soyadı : Mijgan BACAKSIZ
Danışmanı : Doç. Dr. Gamze KAYMAK HEİNZ
Derecesi ve Tarihi : Yüksek Lisans (Tezli), 2025
Alanı : Mimarlık
Anahtar Kelimeler : Tarihi Yarımada, Alay Köşkü Caddesi, Göstergebilim,
Mimarlık ve dil

ÖZ

MİMARİ YAPILARIN, MİMARLIK VE DİL İLİŞKİSİ ÜZERİNDEN OKUNMASI: TARİHİ YARIMADA ALAY KÖŞKÜ CADDESİ ÖRNEĞİ

Mimarlık yalnızca fiziksel mekânın biçimlenişinden değil aynı zamanda toplumsal değerlerin, ideolojilerin ve tarihsel sürekliliğini görünür kıldığı bir dilsel üretim alanıdır. Yapılar, tıpkı dilin sözcükleri gibi, cephe düzenleri ve bezemeleri aracılığıyla anlam taşıyan, mesaj üreten ve kentsel belleğe katkıda bulunan göstergeler bütünü olarak okunabilir.

Bu çalışmada İstanbul Tarihi Yarımada’da yer alan Alay Köşkü Caddesi üzerindeki 22 adet yapı Günther Fischer’ın “Mimarlık ve Dil” adlı eserinde ortaya koyduğu sentaktik, semantik ve pragmatik çözümleme yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma da ilk olarak cadde metne dönüştürülmüş, sonrasında tarihi yapılar cepheleri, bezeme unsurları ve mimari detayları üzerinden ayrı ayrı, günümüz yapıları ise bütünsel bir okuma ile dizilimsel (sentaktik), anlamsal (semantik) ve yararsal (pragmatik) kriterler altında değerlendirilerek çizimler ve tablolar oluşturulmuştur. Elde edilen veriler ışığında göstergebilimsel okumaları yapılan tüm yapılar karşılaştırmalı bir tablo altında değerlendirilmiştir.

Name and Surname : Müjgan BACAKSIZ
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Gamze KAYMAK HENZ
Degree and Date : Master’s (Thesis), 2025
Major : Architecture
Keywords : Historical Peninsula, Semiotics, Architecture, and Language

ABSTRACT

READING ARCHITECTURAL STRUCTURES THROUGH THE RELATIONSHIP BETWEEN ARCHITECTURE AND LANGUAGE: THE CASE OF ALAYKK STREET IN THE HISTORIC PENINSULA

Architecture is not only the embodiment of physical space but also a field of production where social values, ideologies, and historical continuity become visible as a linguistic system. Buildings, like the words of a language, can be read as a whole of signs that convey meaning, generate messages, and contribute to the urban memory through their façade arrangements, decorative elements, and spatial compositions.

In this study, 22 buildings located on Alaykk Street in Istanbul’s Historic Peninsula were examined based on the framework presented in Günther Fischer’s work “Architecture and Language”. Within this framework, façades, ornamental elements, and architectural details of the historical buildings were analyzed separately, while the contemporary buildings were interpreted through a holistic reading under syntactic, semantic, and pragmatic criteria. Drawings and tables were prepared accordingly. In light of the collected data, semiotic readings of all the buildings were carried out, and the results were evaluated comparatively in a comprehensive table.

İÇNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

TABLÖLER LİSTESİ	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
HARİTALAR LİSTESİ	vi
PLAN LİSTESİ.....	vii
RESİM LİSTESİ.....	viii
ÇİZİM LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
SÖZLÜK.....	xi
GİRİŞ	1

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

1.1. Göstergebilim, Mimarlık ve Dil Literatür araştırması	6
1.2. Tarihi Yarımada Literatür Araştırması.....	10
1.3. Alay Köşkü Caddesi Literatür Araştırması	15

2. TEZİN TEMEL KAVRAM VE KONU ALANLARININ TANITILMASI

2.1. Göstergebilim Kuramı ve Öncü Kuramcıları	17
2.1.1. Göstergebilim.....	21
2.2. Mimarlık ve Dil	23
2.2.1. Mimari Göstergeler	25
2.2.2. Mimari Üretimde Anlam Yaratma	27
2.3. Günther Fischer'in Mimarlık ve Dil Yaklaşımı	29
2.3.1. Mimarlıkta Algı.....	30
2.3.2. Simgeleştirme.....	31
2.3.3. Sentaktik Boyut: Yapı ve Yapı Elemanlarının Yapısal Dizilimi	32
2.3.4. Semantik Düzeyde Okuma: Anlam Katmanları.....	36
2.3.5. Pragmatik Düzeyde Okuma: Bağlam ve İşlev İlişkisi	39

3. TARİHİ YARIMADA ve ALAY KÖŞKÜ CADDESİ

3.1. Topografya, Konum ve Tarihçe 42

4. ALAY KÖŞKÜ CADDESİ YAPILARININ MİMARLIK VE DİL AÇISINDAN OKUNMASI

4.1. Alay Köşkü Caddesi'nin Metne Dönüştürülmesi	57
4.2. Tarihi Yapılar.....	64
4.2.1. Alay Köşkü (1 Numaralı Yapı)	64
4.2.1.1. Cephe Özellikleri	66
4.2.1.2. Göstergebilimsel Okuma.....	69
4.2.2. Bab-ı Ali Kapısı (2 numaralı yapı).....	70
4.2.2.1. Cephe Özellikleri	71
4.2.2.2. Göstergebilimsel Okuma.....	73
4.2.3. İstanbul Valilik Konağı (3 numaralı yapı)	74
4.2.3.1. Cephe Özellikleri	75
4.2.3.2. Göstergebilimsel Okuma.....	77
4.2.4. Hacı Beşir Ağa Külliyesi (4-5-6 numaralı yapı)	78
4.2.4.1. Cephe Özellikleri	79
4.2.4.2. Göstergebilimsel Okuma.....	83
4.2.5. Tonozlu Merdiven Yapı (7 numaralı yapı)	84
4.2.5.1. Cephe Özellikleri	87
4.2.5.2. Göstergebilimsel Okuma.....	90
4.2.6. Üç Dönemli Yapı (8 numaralı yapı).....	91
4.2.6.1. Cephe Özellikleri	93
4.2.6.2. Göstergebilimsel Okuma.....	95
4.2.7. Şengül Hamam Yapısı (9 numaralı yapı).....	95
4.2.7.1. Cephe Özellikleri	97
4.2.7.2. Göstergebilimsel Okuma.....	99
4.2.8. Sağlık Yurdu (15 numaralı yapı).....	99
4.2.8.1. Cephe Özellikleri	101
4.2.8.2. Göstergebilimsel Okuma.....	104
4.2.9. Tonozlu Mahzen (19 Numaralı Yapı)	104
4.2.9.1. Cephe Özellikleri	107

4.2.9.2. Göstergebilimsel Okuma	109
4.2.10. Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiye Yapısı (22 numaralı yapı).....	110
4.2.10.1. Cephe Özellikleri	111
4.2.10.2. Göstergebilimsel Okuma	113
4.3. Günümüz Yapıları	113
4.3.1. Cephe Özellikleri	115
4.3.2. Göstergebilimsel Okuma.....	122
4.4. Sentaktik, Semantik ve Pragmatik Karşılaştırma	122
5. TARTIŞMA	
SONUÇ	129
KAYNAKÇA.....	131

TABLolar LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Alay Köşkü Caddesinde Yer Alan Yapıların Kodları Adları ve İşlevleri ..	60
Tablo 2. Alay Köşkü Cephe Özellikleri	68
Tablo 3. Bab-1 Ali Kapısı Cephe Özellikleri	72
Tablo 4. Valilik Konağı Cephe Özellikleri	76
Tablo 5. Hacı Beşir Ağa Külliyesi Cephe Özellikleri	82
Tablo 6. Tonozlu Merdiven Yapısı Cephe Özellikleri	89
Tablo 7. Üç Dönemli Yapı Cephe Özellikleri	94
Tablo 8. Şengül Hamamı Cephe Özellikleri Tablosu	98
Tablo 9. Sağlık Yurdu Yapısı Cephe Özellikleri	103
Tablo 10. Tonozlu Mahzen Yapısı Cephe Özellikleri Tablosu	108
Tablo 11. Soğuk Çeşme Askeri Rüştıyesi Cephe Özellikleri	112
Tablo 12. Tarihi ve Günümüz Yapıları Karşılaştırmalı Tablo	124
Tablo 13. Tarihi ve Günümüz Yapıları Karşılaştırmalı Tablo Devamı	125

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1. Peirce Gösterge Şeması	19
Şekil 2. Barthes'ın Birinci ve İkinci Düzey Gösterge Şeması.....	20
Şekil 3. Günther Fischer'ni Mimaride Algı Açıklaması.....	31
Şekil 4. Fischer Mimari Öğelerin Doğru Dizilimle Bütünlük Oluşturması	33
Şekil 5. Fischer'e Göre Mekânsal Birimlerde Yakınlık-Uzaklık İlişkisi	35
Şekil 6. Dönemin 3 önemli kent ögesi: Ayasofya Klisesi, Mese Caddesi ve Hipodrom.....	51
Şekil 7. Alay Köşkü Caddesinde İç İçe Geçmiş Yapı Adaları	87
Şekil 8. Alay Köşkü Caddesinde Yapıların İç İçe Geçmesi	92

HARİTALAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Harita 1. Bilinen ilk Konstantinopolis Haritası	42
Harita 2. Bizans Döneminde Konstantinopolis (İstanbul) Yedi Tepe.....	44
Harita 3. Alay Köşkü Caddesi Çevresi.....	52
Harita 4. Alay Köşkü Caddesi'nin Konumu.....	53

PLAN LİSTESİ

	Sayfa No.
Plan 1. Bizantion Yunan Kenti (Polis).....	45
Plan 2. Konstantinopolis (Roma Dönemi)	46
Plan 3. Konstantinopolis (Bizans Dönemi Kenti)	47
Plan 4. Konstantiniye (Osmanlı Kenti)	48
Plan 5. Modern Dönem (Cumhuriyet Dönemi).....	49
Plan 6. Günümüzde Tarihi Yarımada.....	49
Plan 7. Tarihi Yarımada Kültür Varlıkları Yönetim Planı	50
Plan 8. Alay Köşkü Caddesindeki Yapılar.....	57

RESİM LİSTESİ

	Sayfa No.
Resim 1. Alay Köşkü Caddesi.....	56
Resim 2. Alay Köşkü Tören Geçitleri	65
Resim 3. Alay Köşkü Yapısı	66
Resim 4. Bab-ı Ali Kapısı	70
Resim 5. Alay Köşkü Caddesi’nden İstanbul Valilik Konağı.....	74
Resim 6. Hacı Beşir Ağa Külliyesi	78
Resim 7. Hacı Beşir Ağa Külliyesi	79
Resim 8. Tonozlu Merdiven Yapısı	84
Resim 9. Üç Dönemli Yapı	91
Resim 10. Şengül Hamamı.....	95
Resim 11. Sağlık Yurdu Yapısı.....	100
Resim 12. Tonozlu Mahzen Yapısı	104
Resim 13. Tonozlu Mahzen Yapısı	105
Resim 14. Hipodrom Sarnıcı Görünüm.....	106
Resim 15. Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiyesi	110
Resim 16. Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiye Yapısı	111
Resim 17. 10 Numaralı Yapı.....	115
Resim 18. 16 Numaralı Yapı.....	116
Resim 19. 12 Numaralı Yapı.....	117
Resim 20. 13 ve 14 Numaralı Yapı	118
Resim 21. 16 Numaralı Yapı.....	119
Resim 22. 17 Numaralı Yapı.....	119
Resim 23. 18 Numaralı Yapı.....	120
Resim 24. 20 Numaralı Yapı.....	121
Resim 25. 21 Numaralı Yapı.....	121

ÇİZİM LİSTESİ

	Sayfa No.
Çizim 1. Parçadan Bütüne Algı (Hacı Beşir Ağa Külliyesi Örneği).....	31
Çizim 2. Alay Köşkü Caddesi Yapıları	61
Çizim 3. Alay Köşkü Caddesi Yapılarının İşlevlerine Göre Dağılımı.....	62
Çizim 4. Alay Köşkü Caddesi Tarihi Yapılar ve Günümüz Yapıları.....	63
Çizim 5. Gülhane Parkı Alay Köşkü Doğu Cephesi Fatih Uluengin Restorasyon ...	65
Çizim 6. Hacı Beşir Ağa Külliyesi ve Yanındaki Dükkanlar.....	81
Çizim 7. Sağlık Yurdu Cephesi.....	99
Çizim 8. Günümüz Yapıları	114
Çizim 9. Tarihi ve Günümüz Yapıları.....	123

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKGM	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri

SÖZLÜK

Bezeme: Süsleme

Boyunsak: Silme, kabartmalı olarak yapılan, çubuk biçiminde sürekli bezeme örgesi.

Cumba: Eski Türk evlerinde zemin katının üzerindeki katlarda dışa taşan, çoğu kafesli oda bölümü.

Dorik Furuş: Dor düzeninde saçağın alt bölümüne konulan dikdörtgen kesitli uzunca destekçelere verilen ad.

Girland: Askıçelenk.

Halvet: Hamamlarda tek kurnalı yıkanma hücresi.

Külhan: Hamamların içini ve suyunu ısıtan, kapalı ve geniş ocak.

Monolit: Büyük ölçüde tek parça taş. Dikilitaş, sütun vb.

Mukarnas: Düşey bir yüzeyden, üzerinde bulunan daha taşkın bir yüzeye geçmek ve ona bindirmelik görevi yapmak için taş ya da tuğladan küçük prizmalar şeklinde, birbiri üzerine oturan bindirmeliklere verilen ad.

Neoklasik: Eski Yunan ve Roma mimarlıklarını ya da 16.yy.'da İtalya'da gelişen Rönesansı taklit eden mimari üslup.

Ortogonal: Aralarında 90 derece açı yaparak birbirini kesen iki doğruya verilen ad.

Palimpsest: Eski kalıntıları üzerine yeni olanın inşa edilmesi ile ortaya çıkan bir tür katmanlaşma halidir.

Pilaster: Duvara gömülmüş ayak, sütun.

Pragmatik: Eylemle ilgili, yararcı,

Risalit: Yapılarda cepheden taşkın olarak yapı boyunca uzanan çıkma.

Sentaks: Söz dizimi.

Strüktür: Bir yapının taşıyıcı öğelerinin oluşturduğu bütün.

Tonoz: Biçimi alttan iç bükey olmak üzere taş ya da tuğla ve harçla örölmüş yarım silindir biçiminde tavan; bir kemerin ötelenmesi ile meydana gelen örtü.

Tromp: Bir bina köşesine bindirmeli olarak örölen tonoz parçası.

GİRİŞ

Mimarlık yalnızca fiziksel mekânların tasarlanması ve inşası ile sınırlı olmayan; aynı zamanda toplumsal, kültürel ve dilsel bağlamda da anlam üreten karmaşık bir disiplindir. Rem Koolhaas'ın “*Mimarlık insan davranışını etkileyen ve biçimlendiren bir dildir*” (Koolhaas 2000, s. 136) ifadesi mimarlığın çok boyutlu yapısına işaret etmektedir. Mekanlar, insan yaşamının merkezinde yer alırken, kültürel kimliklerin ve toplumsal ilişkilerin oluşmasında da belirleyici bir rol üstlenir. Mimari yapılar, fiziksel işlevlerinin ötesinde birer dil gibi işlev görerek, çevredeki kodlarını çözümlemesini sağlar; kent içindeki bir yapının okunabilirliğini mümkün kılar ve kullanıcılarına belirli mesajlar ileterek deneyimlerini biçimlendirir (Koolhaas 2000, s. 136-151).

1960'lı yılların ilk çeyreğinde ortaya çıkan, önemi artarak gelişen ve tüm disiplinlere etki eden göstergebilim; edebiyat, görsel sanatlar, gösteri sanatları, işitsel (fonetik) sanatlar, geleneksel el sanatları, dijital sanatlar (animasyon, video, dijital, resim ve tasarım) ve sosyolojik deneyimler gibi alanlarda kullanılmıştır. Göstergebilim, bir yapının toplumsal bağlamda nasıl anlam üretimine katıldığını inceleyerek mimari sadece biçimsel bir üretim değil, aynı zamanda bir anlamlandırma süreci olarak ele alır (Batu, 2015, s. 123). Göstergebilime göre mimari öğeler; örneğin bir kubbe bir sütun ya da pencere gösteren olarak görülür. Gösteren kabul edilen bu öğeler yalnızca yapısal unsurlar değil aynı zamanda kültürel ve toplumsal bağlamda anlam taşıyan göstergelerdir. Bu göstergelerden kubbe “kutsallığı”, kolon “gücü” veya “desteklenmeyi” simgeler (Saussure, 2011).

İstanbul, tarih boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış; her dönemde yeni katmanlar eklenerek şekillenmiş, çok katmanlı bir kent dokusuna dönüşmüştür. Göstergebilimsel açıdan bakıldığında, bu kent yalnızca yapılar topluluğu değil aynı zamanda toplumsal hafızayı, kültürel kimliği ve tarihsel sürekliliği temsil eden bir göstergeler sistemidir. İstanbul'un tarihsel belleğinin çekirdeğini oluşturan Tarihi Yarımada, çok katmanlı yapısıyla; kültürel, siyasi ve dini göstergelerin üst üste bindiği, okunabilir bir metin niteliğindedir. Bu bütünlüğün bir parçası olan Alay Köşkü Caddesi ise, geçmişten günümüze uzanan süreçte hem işlevsel hem de anlamsal dönüşümler geçirmiş yapılarla çevrili bir eksen olarak, göstergebilimsel

Çözümlemeye açık bir mimari alandır. Gösterge bilimsel yaklaşımla ele alındığında, cadde üzerindeki her yapı ve yapı elemanları bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Bu yapılar, dönemlerinin kültürel, politik ve toplumsal değerlerini yansıtan gösterilenleri temsil eder. Tarihi arka plan, kültürel zenginlik, kentsel dokunun çeşitliliği, bölgeyi hem kapsamlı inceleme hem de yerinde gözlem olanağı açısından değerli kıldığından çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada, Alay Köşkü Caddesi'nde yer alan yapıların göstergebilimsel bir yaklaşımla; cephe çözümlmeleri, bütünsel mimari karakterleri, cadde topografyasının belirlediğı konumları ve birbirleriyle kurdukları mekânsal ilişkiler okunmuştur.

Çalışmanın Konusu ve Amacı

İnsanlar yüzyıllardır binalar inşa etmiş ve bunu biçim dilleri olarak tanımladıkları dillerini kullanarak yapmışlardır. Nasıl ki kullanılan dil sonsuz sayıda cümle kurma olanağı veriyorsa biçim dilleri de sonsuz çeşitlilikte binalar oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Nasıl ki dillerde, birini diğerine göre ayırt edici özellikler veya farklılıklar varsa, mimarlıkta da çeşitli kültürlerin veya dönemlerin kullandığı dil farklılık göstermiştir. Buradan hareketle bu çalışma bir hipotez öne sürmektedir: Binaların cephelerinde kullanılan mimari öğeleri dizimsel tekrardan veya dizimlerin kesintiye uğratılmasından, farklı bir biçimlendirme tercih edilmiş olmasından yola çıkarak cepheleri üzerinden okunabilir.

Tarihi alanlar, kentlerin kimliğini oluşturan ve kentsel belleğı yansıtan en önemli mekânlardır. İstanbul'un tarihsel sürecine tanıklık eden Tarihi Yarımada'da konumlanan Alay Köşkü Caddesi, farklı dönemlere ait yapıları ile bu çok çeşitli kimliğin fiziksel bir yansımasıdır. Alay Köşkü Caddesi ile ilgili yapılan mevcut araştırmalar, yapıların tarihsel gelişimi, kültürel miras, kentsel dönüşüm ve koruma stratejilerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında fiziksel, tarihsel ve mekânsal veriler belgelenmiş, ancak yapılar mimarlık ve dil ilişkisi temelinde göstergebilimsel bir çerçevede ele alınmamıştır.

Bu çalışmada, Alay Köşkü Caddesi'nde yer alan yapıların cepheleri; pencereler (üst kısmı düz lento ile veya kemerli biten, taş ile çerçevelenen), kapılar (anıtsal, cam-çelik-geçirgen), çatı formları (kıрма çatı, düz çatı, kubbe), malzeme

(taş, tuğla, sıvalı) ve taşıyıcı strüktürleri (yığma, kagir, kolon-kiriş, sütun, sütun başlığı) gibi mimari öğeler birer gösterge olarak Günther Fischer'in mimarlık ve dil yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilerek, bu göstergelerin tek bir cephede veya birkaç yapı dizisinde okunabilirlikleri, süreklilik gösterip göstermediği, kırılmaların hangi durumlarda olduğu ve bunların kullanıcı ile kurdukları anlam ilişkisinin göstergebilimsel yöntemle çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Kültürel, tarihsel ve toplumsal kodların bir gösterge sistemine dönüştüğünü ortaya koyarak, hem mimarlık ve dil arasındaki ilişkiye hem de kentsel belleğin okunabilirliğine özgün bir kuramsal ve yöntemsel katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Örnekleme alan olarak seçilen Alay Köşkü Caddesi Tarihi Yarımada'nın mekânsal sürekliliğini ve çok katmanlı tarihsel birikimini en yoğun biçimde barındıran akslardan biridir. Bizans döneminden itibaren surlara, su yapılarına ve ana ulaşım hatlarına bağlanan cadde, Osmanlı döneminde saray ile ilişkilendirilen tören ve geçitlerin mekânı, Cumhuriyet döneminden itibaren ise özellikle idari işlevlerin yoğunlaştığı bir bölgeye dönüşmüş; çevresinde basın yayın kurumları ve eğitim yapılarıyla İstanbul'un entelektüel belleğinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bazı tarihi yapıların yıkılması ya da işlevlerinin değişmesi sonucu sürekliliği kesintiye uğrayan cadde, değişen toplumsal ihtiyaçlara göre dönüşen mimarisi ile bugün bile yaşadığı dönemlerin kültürel, sosyal ve siyasi kodlarını yansıtan göstergeleri gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, hem kentsel belleğin okunabilirliğini sağlayan bir odak, hem de mimarlığın bir dil olarak okunabilirliği yaklaşımını somutlaştıran bir örnek alandır.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmanın kapsamını İstanbul Tarihi Yarımada Alay Köşkü Caddesi'nde yer alan yapılar oluşturmaktadır. Çalışmada, yapıların mimari kütle, cephe özellikleri, malzeme kullanımlarının göstergebilimsel çözümlemesi ve metne dönüştürülmüştür.

Çalışmanın yöntemi, teorik bölüm ve alan çalışması olarak iki ana başlık altında ele alınmıştır.

Teorik bölüm; “Temel Kavram ve Konu Alanlarının Tanıtılması” başlığı altında, göstergebilimsel temeller ile mimarlık ve dil kapsamında gösterge-gösteren-gösterilen ilişkileri açıklanmıştır. Ayrıca çalışmanın rotasını belirleyen Günther

Fischer'in mimarlık ve dil yaklaşımı kapsamında sentaktik, semantik ve pragmatik başlıkları altında belirttiği kriterler anlatılmıştır.

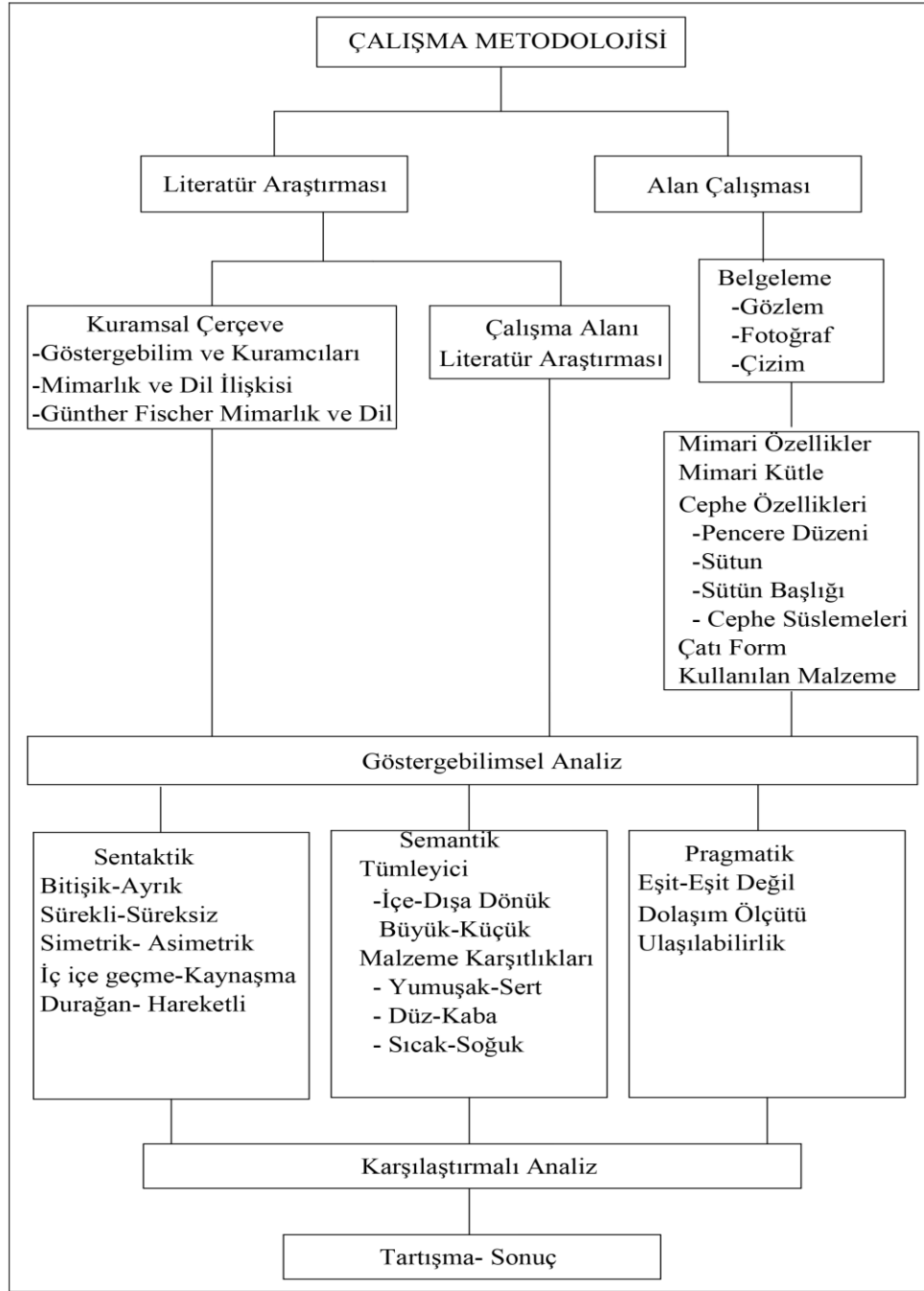
Alan çalışmasında, örneklem alanı olarak seçilen Alay Köşkü Caddesi üzerinde yer alan yapılar yerinde incelenerek gözlem, fotoğraflama ve çizim yöntemiyle belgelenmiştir. Elde edilen veriler, literatür taramaları, tarihi ve güncel haritalarla desteklenmiştir. Bu doğrultuda örneklem alanındaki yapıların hem cephe çizimleri hem de siluet çizimleri hazırlanmış, yapı tabloları oluşturulmuş ve göstergebilimsel metin okumaları yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, kavram ve konu alanlarının tanıtılması başlığı altında göstergebilim kuramı ve öncü kuramcılar, göstergebilim, mimarlık ve dil kapsamında; mimari göstergeler, mimari üretimde anlam yaratma ve Günther Fischer'in mimarlık ve dil yaklaşımı açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde, Tarihi Yarımada ve örneklem alanı Alay Köşkü Caddesi'nin topografik özelliği, tarihçesi, dönemsel gelişimi ve önemi haritalarla desteklenerek açıklanmıştır.

Dördüncü Bölümde, Alay Köşkü Caddesi'nde yer alan tüm yapılar tespit edilerek numaralandırılmıştır. Tespit edilen yapıların topografyaya göre konum, tarihçe ve yapısal özellikleri yapı tablolarında gösterilmiştir. Tarihi yapıların her biri ayrı başlık altında, günümüzde caddenin kullanımına yön veren otel, konut, ticaret mekânları gibi yapıların ise toplu olarak göstergebilimsel metin okuması yapılmıştır. Bu bağlamda, mimari kütle, cephe özellikleri; pencere düzeni, sütun, sütun başlığı, cephe bezemeleri ve çatı formu, kullanılan malzeme, gibi mimari elemanların grafik çizimleri yapılmıştır. Bu çizimler doğrultusunda göstergebilimsel analiz tabloları oluşturulmuş, sistematik ve aynı göstergebilimsel kriterler doğrultusunda; dizilimsel (sentaktik), anlamsal (semantik) ve yararsal (pragmatik) algı başlıkları altında yapılar çözümlenmiştir. Alay Köşkü Cadde'sinin güncel dokusunu oluşturan tüm yapı tipolojileri, göstergebilimsel karşılaştırma tablosu altında değerlendirilerek, biçimsel karşıtlıklar, yapı malzemeleri, çatı form ve kaplama malzemeleri, işlevsel kullanım biçimleri mimarlık ve dil bağlamında metine dönüştürülmüştür.

Aşağıda çalışmanın yöntem şeması verilmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın literatür araştırması kapsamında, ulusal ve uluslararası düzeyde erişilebilir akademik veri tabanlarından yararlanılmıştır. Bu bağlamda başlıca YÖK Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park Akademik, Google Scholar, Academia gibi veri tabanları taranmıştır. Bu taramalarda anahtar kelimeler olarak; göstergebilim, mimarlık ve dil, Tarihi Yarımada, Alay Köşkü Caddesi, kavramları kullanılmıştır.

Literatür taraması, çalışmanın kavramsal ve kuramsal altyapısını destekleyecek biçimde dört ana başlık altında sistematik olarak yürütülmüştür. Bu başlıklar sırasıyla: Göstergebilim, Mimarlık ve Dil literatür araştırması, Tarihi Yarımada literatür araştırması, Alay Köşkü Caddesi literatür araştırmalarını içeren veri türlerini kapsamaktadır.

1.1. Göstergebilim, Mimarlık ve Dil Literatür araştırması

Barthes (1977) “*Image, Music, Text*” adlı çalışmasında, genel anlamda göstergelerin çözümleme yöntemleri üzerinden ilerleyerek mimari eserlerin de birer “metin” olarak ele alınıp okunabilirliğini kuramsal perspektifle açıklar.

Eco (1979) “*A Theory of Semiotics*” adlı çalışmasında, göstergebilim kuramına giriş eserinde, mimarlık ve çeşitli alanlarda işaret (sign) ve anlam ilişkilerinin nasıl kurulduğunu, sembolik değerler ve mimaride iletişim boyutlarını kapsamlı bir şekilde tartışır.

Schulz (1980) “*Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*”, adlı çalışmasında, “yer” (genius loci) kavramını merkeze alarak, mekânın anlam ve kimlik oluşturma süreçlerini insanların algısal, duygusal ve bedensel deneyimleri üzerinden inceler. Yerin ruhunun (spirit of place) mimarideki dilsel ve sembolik düzeyde nasıl temsil edildiğini araştırmıştır.

Jenks. C. (1980) “*Sings, Symbols and Architecture*” adlı kitap, mimarlığı işaretler ve Semboller üzerinden tartışan çok sayıda farklı düşünürün göstergebilimsel yaklaşımlarının yer aldığı makalelerden oluşur. Mimarlıkta göstergeler ve sembolik anlamların nasıl çözümlenebileceğine dair hem kuramsal hem de uygulamaya dönük bakış açısı sunar.

Hillier ve Hanson (1989) “*The Social Logic of Space*” adlı çalışmada, “Space Syntax” yaklaşımıyla mekânın toplumsal ilişkilerdeki düzenleyici rolünü ve mekân diziminin (syntax) iletişimsel işlevini vurgularlar.

Nöth (1995) “*Handbook of Semiotics*” adlı çalışmasında göstergebilimin tarihi gelişimini ve kuramcılarının katkılarını ele alır. Gösterge türlerinin dilsel, sözsüz, estetik ve görsel alanlarda sınıflandırılmasını sağlamıştır. Göstergebilimin disiplinler arası kullanımına ışık tutarak, bilimsel yaklaşımların ele alındığı bir kaynak oluşturmuştur.

Tschumi (1996) “*Architecture and Disjunction*” adlı çalışmasında, modern mimarlıkta form ile anlam arasındaki kopuşu ve bunun dilsel boyutunu inceler. Mekânın deneyimlenmesi üzerinden mimari söylemin nasıl oluştuğunu gösterir.

Çağıl (2000) “*Göstergebilimsel Yöntemle Mimari Yapı Okuması: 1980 Sonrası Kayseri Kamu Yapıları Örneği*” başlıklı tezinde Kayseri’de bulunan kamu yapıları üzerinden göstergebilimsel çözümlemeler yapmıştır. Her yapıyı plan, cephe ve konum ve sentaktik, semantik ve pragmatik boyutlarda değerlendirmiştir. Bu yaklaşımı sayesinde mimari kimliğin kültürel birikim ve toplumsal bağlanma nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur.

Chomsky (2006) “*Language and Mind*” adlı çalışmasında, mimarlıkta mekânın “kurgulanmış” yapısını anlamlandırmak için insan zihninin dil üretme kapasitesi ile yapısal düzen arasındaki bağı tartışır.

Kalelioğlu (2010) “*Mimari Söylemin Dilbilimsel Kodları*” adlı çalışmasında, dilbilimin temel kavramlarını mimarlık bağlamında değerlendirir. Mimari söylemdeki dilsel kodları inceleyerek mekânın nasıl bir iletişim aracı olabileceğini ortaya koyar.

Şen Yiğit (2010) “*Biçimsel ve Anlamsal İfade Aracı Olan Cephelerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yaklaşım: İstanbul’da Meşrutiyet ve Halaskargazi Caddelerindeki Cephelerin İncelenmesi*” başlıklı çalışmada göstergebilim çerçevesinde, söz konusu yapıların cephelerini sentaktik ve semantik anlamda metinleştirilmiştir. Anket yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada mimari ürünlerin kullanıcı üzerinde nasıl bir anlam oluşturduğuna dair tespit çalışması yapılmıştır.

Zevi (2015) “*Mimarlığı Görebilmek*” kitabında mekân kavramını mimarlıkta temel bileşen olarak ele alır ve farklı dönemlerdeki mimarlık anlayışlarını mekânsal yorumlama biçimleri üzerinden tartışır. Mimarlık yalnızca teknik ve estetik ölçütlerle sınırlandırılmamış; Siyasal dinsel bilimsel ekonomik ve psikofizyolojik boyutlarla birlikte çok yönlü bir ifade alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, mimari ürünlerin anlam kazanımında biçimsel niteliklerin ötesine geçilmesi gerektiğini mekânın kültürel ve tarihsel bağlarla birlikte okunmasının zorunlu olduğunu vurgular.

Akerson (2016)“*Göstergebilime Giriş*” adlı kitabında; göstergebilimin tanımı, çeşitleri, tarihsel gelişimi ve kuramcılarının yaklaşımını ele alır.

Fischer (2015) “*Mimarlık ve Dil*” adlı çalışmasında, mimarlığı yapısal bir dil olarak inceler. Ferdinand de Saussure’ün göstergebilimsel kuramından esinlenerek, mimari öğelerin nasıl bir araya gelip anlamı inşa ettiğini analiz eder.

Dökmen ve Dökmen (2016) “*İnsanın korunakları- 2 Mimari*” adlı eserinde mimarinin insanların yaşamlarında üstlendiği koruyucu ve anlam üretici işlevleri tartışır. Çevresel koşullar karşısında mimarinin hem kültürel hem de toplumsal boyutlarıyla bireyin yaşamını şekillendiren temel bir unsur olduğunu vurgular.

Aktemur ve Haşimov (2016) “*Bakü’deki Avrupa Tarzı Sivil Mimarlık Örneklerinde Cephe Düzeni*” adlı çalışmasında Bakü’de bulunan Avrupa tarzı mimarlık yapılarının cephe özelliklerini incelemiş ve bezeme unsurlarını karşılaştırmalı analizlerle değerlendirmiş, yapıların sahip oldukları mimari üslupları belirlemiştir.

Yasar (2017) “*Göstergebilim ve Mimarlık Bir Metin Olarak İstanbul Kemankeş Caddesi*” adlı tez çalışmasında İstanbul Kemankeş Caddesi’nde yer alan yapıları, Barthes’ın yaklaşımından yola çıkarak göstergebilimsel okumasını yaparak metne dönüştürmüş ve semantik değerlerindeki değişimleri ortaya koymuştur.

Eco (2019) “*Mimarlık Göstergebilimi*” kitabında, mimarlığı bir iletişim aracı olarak ele alır. Barthes’ın göstergebilime kazandırmış olduğu “düz anlam” kavramı ile mimarlıkta işlev kavramını “yan anlam” ile de ideolojik ve kültürel algıları ilişkilendirir. Mimarlık ürünlerinin sahip olduğu göstergelerinin nasıl anlam kazandığını tartışır.

Fusco (2020) “*Kitle İletişim Aracı Olarak Mimarlık*” adlı kitabında, iletişim araçlarını sınıflandırarak tanımladıktan sonra mimarlığı da bir kitle iletişim aracı olarak kabul eder. Mimarın iletişim sağlama şekliyle taşıdığı anlamlar yorumlama noktasında göstergebilim kuramcılarının işaret ettiği yaklaşımların yanı sıra insan bilimlerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini savunur. Mimar, işveren, kullanıcı, toplum, kültür ve insan davranışlarının etkileşim içerisinde hareket ettiğini ve anlam üretiminde belirleyici rol oynadığını ifade eder.

Saussure (2020) “*Course in General Linguistics*” adlı çalışmalarında, modern dilbilimin kurucusu olarak kabul edilir. “Gösterge” kavramı üzerinden yapılandığı kuram, mimarlıkta biçim ve anlam arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır.

Szacka (2022) “*Writing ‘from the Battlefield’: Charles Jencks and The Language of Post-Modern Architecture*” adlı çalışmasında, postmodern dönemdeki mimari kütle ve sembollerin yeni bir “dil” olarak nasıl okunabileceğini ele alır. Tarihsel göndermeler, popüler kültür öğeleri ve farklı stillerin bir araya gelerek oluşturduğu anlam sistemini inceler.

Mimarlık disiplini farklı disiplinlerle sürekli bir iletişim içindedir. Bu bağlamda Göstergebilim disiplini, dilbilimin temel kavramlarını mimarlığa uygulayarak biçim ile anlam arasındaki ilişkiyi okunabilir kılmaktadır. Mimari ürünlerin yalnızca fiziksel ya da estetik boyutla sınırlı olmadığı aynı zamanda toplumsal, kültürel ve sosyolojik bağlamlarla bütünleşerek bir anlam üretme süreci olduğu vurgulanmaktadır. Mimarlıkta mekân, biçim, malzeme ve strüktürün ötesinde kullanıcı deneyimi ve kültürel kodlarla şekillenen temel bir bileşen olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin çevreleri ile kurdukları ilişki, uyaranlara yükledikleri anlam ve bu anlamın toplumsal bellekteki karşılıkları, mekânın algılanış ve yorumlanışında belirleyici olmaktadır. Bu çerçevede mekân; bireyin algısı, toplumsal bellek ve kültürel kodlar aracılığıyla yorumlanmaktadır.

1.2. Tarihi Yarımada Literatür Araştırması

Tarihi Yarımada literatür araştırması kapsamında, YÖK ulusal tez merkezinden ulaşılan 140 adet tez içerik çözümlemesi yapılarak incelenmiş ve konu başlıkları esas alınarak sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırma; koruma-restorasyon, mimarlık tarihi, şehircilik ve bölge planlama, sosyo-kültürel kimlik ve toplumsal bellek, turizm-ekonomi ve yeniden yapılandırma, yapı teknolojisi ve strüktür ile malzeme-teknoloji başlıkları altında verilerek Tarihi Yarımada üzerine yapılan akademik çalışmaların yoğunlaştığı alanlar sistematik biçimde ortaya konmuştur.

Tarihi Yarımada'ya ilişkin literatür araştırmalarında restorasyon ve koruma konulu tezlerin yoğun bir araştırma alanı oluşturduğu belirlenmiştir. Bu durum, bölgenin tarihsel ve kültürel mirasının korunmasının akademik çalışmalarda öncelikli bir odak noktası olduğunu ortaya koymaktadır.

Tuncer (1996) *“İstanbul Tarihi Yarımadası’nda Yapılanma Biçimleri ve Koruma Önerileri”* adlı çalışmada İstanbul Tarihi Yarımada’nın Bizans’tan Cumhuriyet’e uzanan gelişim sürecini inceleyerek günümüzdeki tarihi yapı ve çevresinin korunmasına yönelik değerlendirme ve öneriler sunmaktadır.

Özgan (2001) *“İstanbul Tarihi Yarımada’nın Koruma Kriterleri Açısından Etüdü ve Koruma Model Önerisi”* adlı çalışmada İstanbul Tarihi Yarımada’nın mekânsal, sosyal ve ekonomik yapısını inceleyerek, tarihi çevrenin sürdürülebilirlik kapsamında korunması için çok disiplinli bir koruma modeli önermektedir.

Bodur (2016) *“Tarihi Yarımada Gelişim Süreci-1950 Sonrası İmar Faaliyetlerinin Kamu Yapıları Kapsamında İncelenmesi”* adlı çalışmada 1950 sonrası mimaride meydana gelen değişiklikleri açık bir şekilde yansıtan ve Tarihi Yarımada’da bulunan belirli kamu yapıları (Sosyal Sigortalar Kurumu, Adalet Sarayı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve İstanbul Belediye Sarayı) üzerinden imar faaliyetleri analiz edilmiştir. Dönemin mimarisinde meydana gelen değişiklikler ortaya konulmuştur.

Söğüt (2015) *“Hoca Paşa Yangın Alanının Mekânsal Dönüşümü”* adlı çalışma Hoca Paşa yangını sonrası Tarihi Yarımada’da gerçekleşen mekânsal dönüşüm, Osmanlı Devleti’nin modernleşme politikalarıyla birlikte

değerlendirilmiştir. Hoca Paşa yangının İstanbul'un mekânsal dönüşümünde önemli bir dönüm noktası olduğu ortaya konmuştur.

Güvenç (2017) “*Koruma ve Planlama anlayışlarının Değişimi: İstanbul Tarihi Yarımada'da 2005-2012 Planları Karşılaştırması*” güncel koruma planlarının farklılıklarını değerlendirmiştir. Bu grup altındaki çalışmalar, Tarihi Yarımada'daki koruma politikalarının evrimini ve mekânsal yansımalarını sistematik biçimde incelemektedir.

Bir diğer önemli kategori ise yapıları tarihsel bağlamda tipoloji ve üslup açısından inceleyen mimarlık tarihi konulu çalışmalardır.

Eryazıcı (1992) “*İstanbul Tarihi Yarımada'daki Bizans Eserleri Üzerine Bir Araştırma*” adlı çalışmada İstanbul Tarihi Yarımada'da kaynaklarda incelenebilen Bizans Eserlerinin katalog sistemi ile tasnifi yapılmıştır. Kilise, saray, hastane, su yapıları ve anıtlar olmak üzere beş değişik çeşit oluşturulan kataloglar da; eserin konumu, tarihi, yaptıranı, mimarı, mimari özellikleri, tipolojisi, yapım evreleri, malzemesi, strüktürü, geçirdiği değişikliklere ve bugünkü durumuna göre tasniflenmiştir.

Tanuğur (2007) “*İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Bizans Dönemi Kiliselerindeki İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması*” adlı çalışmada İstanbul Tarihi Yarımada'daki Bizans dönemi kiliselerinin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde farklı işlevler verilerek korunması ve bu işlev değişikliklerinin mimariye yansıması araştırılmıştır.

Çelik (2007) “*İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları*” adlı çalışmada bakanlık, meclis, Şeyhülislamlık ve diğer idari yapılarda görülen batılı üslupların etkisi ve modernleşme ideolojisi ile mimari mekânlara yansımaları araştırılmıştır.

Tayşi (2006) “*İstanbul Tarihi Yarımada Meydanlarının Oluşumunu Etkileyen Çevresel Faktörler ve Meydanların Mimari Kurgusu*” adlı çalışmada meydanların kent içinde toplumsal ve mekânsal birer odak noktası olarak kazandığı işlevler, çevresel faktörler (topograf ya, su kaynakları ulaşım ağları vb.) ile birlikte değerlendirilmiştir. Meydanların kentsel kimlik ve mimari kurgu üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Yollu (2006) “*Mekân Organizasyonu ve Biçim Kavramlarının Tarihi Yarımada’da İncelenmesi*” adlı çalışma zaman ile mekânın dönüşümünü ele alarak Tarihi Yarımada’da mekân organizasyonu ve biçim kavramlarını kentsel tasarım çerçevesinde analiz ederek, farklı ölçeklerdeki mekânsal müdahalelerin etkilerini değerlendirmektedir.

İpek (2009) “*Tarihi Yarımada’da Neoklasik Bir Cephenin Klasik Çağ Estetik Unsurları Çerçevesinde Değerlendirilmesi*” adlı çalışmada İstanbul Arkeoloji Müzesi’nin neoklasik cephesi estetik değerler çerçevesinde analiz edilmiş, mimarlıkta estetik değerlendirmenin aşamaları saptanmış ve estetik sorunlarının mimarlık tarihi ile bağlantı olarak çözümlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Hacıoğlu (2010) “*Tarihi Çevrede Yasal Düzenlemelerin Mimari Tasarım Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi*” adlı çalışmada Tarihi Yarımada’da mimari tasarıma yön veren yasal düzenlemeler incelenmiş, koruma planları ve uygulamalarının tasarım üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Orcan (2011) “*Tarihi Yarımada Bölgesinde Bulunan Hamamların İncelenmesi*” adlı çalışma Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden günümüze ulaşan hamamların; kent içindeki mekânsal konumları, çevreleriyle ilişkileri, plan tipleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Hamamların günümüzde yaşatılması ve karşılaştıkları sorunların çözümü için öneriler geliştirilmiştir.

Semerci (2014) “*Meydanların İşlevsellik Analizi: Tarihi Yarımada Örneği*” adlı çalışmada meydanların kent kimliği ve sosyal yaşam üzerindeki etkileri, kullanım sorunları ve işlevsellik problemleri analiz edilerek daha etkin kentsel tasarım ve planlama yaklaşımları önerileri sunulmuştur.

Büyükseçgin (2019) “*İstanbul Tarihi Yarımada’da Osmanlı Dönemi Topografya-Yerleşim İlişkisi ve Büyük Konutların Gelişim Süreci Üzerine Bir Değerlendirme (1453-1920)*” adlı çalışmada Osmanlı döneminde Tarihi Yarımada’da topografya-yerleşim ilişkisi, saray, köşk ve konak gibi büyük ölçekli yapıların gelişim süreci ve bu yapıların tarihsel süreçteki korunma durumları araştırılmıştır.

Ulaş (2021) “*Osmanlı Belgeleri Işığında Tarihi Yarımada Bölgesinin Yeraltı Yapılarının İncelenmesi*” adlı çalışmada İstanbul’un kültürel ve tarihi katmanları

arasında önemli yere sahip olan yeraltı yapıları (sarnıç, mahzen, kuyu, maksem, ayazma vb.) sosyal, kültürel, Siyasal ve dini bağlamda incelenmiş ve yapıların bugünkü durumu belgelenmiştir. Tarihi değer taşıyan bu yapılar arkeolojik miras niteliğinde kabul edilmiş, koruma ve restorasyon açısından önemi vurgulanmıştır.

Şehircilik ve bölge planlama eksenli tezler: Tarihi Yarımada'nın kentsel gelişimini, ulaşım ve turizm planlama kararlarını ve morfolojik değişimini ele alarak planlama ve koruma arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Ulusay (1995) “*Metropolitan Kentlerde Tarihi Kent Merkezleri İçin Bir Toplu Taşıma Sistemi Önerisi*” adlı çalışmada Tarihi Yarımada'da artan ulaşım sorunlarını analiz ederek yaşam kalitesi, erişilebilirlik ve toplu taşıma sisteminin tarihi kent dokusuna uyumlu ve bütünleşik olması bağlamında çözüm önerileri sunmaktadır.

Şen (1997) “*İstanbul Tarihi Yarımada Kentsel Değerlerinin Aydınlatma Yönünden İncelenmesi*” adlı çalışmada Tarihi Yarımada'daki kentsel değerlerin mimari özellikleri, tarihsel süreç içindeki durumları ve bugünkü durumları değerlendirilerek kentsel aydınlatma düzenlemelerine rehberlik edecek temel ilkeler ortaya konulmuştur. Kent aydınlatmasının yalnızca güvenlik değil işlevsellik ve estetik yönleri de ele alınmış, gelecekteki aydınlatma çalışmalarına yön verecek öneriler geliştirilmiştir.

Hamamcıoğlu (2009) “*Ulaşım Ağının Kentsel Hizmet Alanlarının Yer Seçimine Etkilerinin İstanbul Tarihi Yarımada Örneğinde İrdelenmesi*” adlı çalışmada tarihi kentlerde erişilebilirliğin temel unsuru olan ulaşım ağlarının, arazi kullanımı ve kentsel işlevlerle ilişkisi tartışılmış, sosyal ve kültürel alanların hizmet alanları ve ticari faaliyetlerle dönüşümü değerlendirilmiş ve toplu taşıma öncelikli çözüm önerileri sunulmuştur.

Tarihi Yarımada sosyo-kültürel kimlik ve toplumsal bellek konu başlıklı tezler:

Sağlam Günaydın (1997) “*Kentsel Tasarım Bağlamında Mikro Ortam Analiz Yöntemleri: İstanbul Tarihi Yarımada Haseki Bölgesi Örneği*” adlı çalışmada kent bütününde kentsel çevre imgesinin, fiziksel mekân unsurları ve insanların algılarıyla nasıl şekillendiği tartışılmış, kentsel karakteri belirleyen fiziksel unsurların korunması gerektiği ve bu unsurların korunmasıyla kentsel kimliğin sürdürülebilirliği

vurgulanmış, kentsel kimliği belirleyen fiziksel öğelerin korunmasının önemi ortaya konmuştur.

Oruç (2005) “*Şehir Eski Merkezlerinde Mekânsal Değişim ve Yeniden Canlandırma Stratejileri: İstanbul Tarihi Yarımada Eminönü Örneği*” adlı çalışmada Tarihi Yarımada’daki eski kent merkezlerinin canlılığını ve kimliğini korumak için mekânsal analizlere dayalı yeniden canlandırma stratejileri önermektedir.

Turizm ve ekonomi konulu tez çalışmaları Tarihi Yarımada’nın ekonomik ve kültürel işlevlerini incelemektedir.

Keskin (2004) “*Yenileşmenin Uygulandığı Kentsel Sit Alanlarında Turizm Yatırımlarının Önemi: Tarihi Yarımada Beyoğlu Örneği*” adlı çalışmada Tarihi Yarımada’da turizm yatırımlarının kentsel yenileme sürecindeki rolü, tarihi kimliğin korunması ve mekânsal dönüşüm üzerindeki etkisi vurgulanmıştır.

Ateiga (2008) “*Türkiye’nin Tanıtımında İstanbul Tarihi Yarımada’daki Kültür Varlıklarının Yeri*” adlı çalışmada 2010 Avrupa Kültür başkenti İstanbul kentinin dünyaya tanıtımında bu unvanın getirdiği stratejik önem değerlendirilmiş, Tarihi Yarımada’daki yapıların tarihsel ve kültürel gelişimi incelenmiş, Türkiye’nin tanıtımında ve turizm politikalarında oynadığı merkezi rolü ortaya konmuştur.

Ölmez (2021) “*İstanbul Tarihi Yarımada Bölgesinin Geçmişten Günümüze Tarihi Alanları ve Ekonomisi*” adlı çalışmada Tarihi Yarımada’nın Osmanlı’dan günümüze ticari yapıları ve ekonomik gelişimi incelenerek günümüz planlama ve koruma süreçleri ile ilişkisi değerlendirilmiştir.

Demirağ (2024) “**Tarihi Kentlerde İzlenebilecek İşaretler: İstanbul Tarihi Yarımada’da Yıkılan Hafıza Mekânları ve Farkındalık Rotaları**” adlı çalışmada Tarihi Yarımada’da yıkılmış veya zarar görmüş tarihi mekânlar “hafıza mekânı” olarak ele alınmış, kent belleğinin nasıl korunabileceği ve tarihi mekânların kentsel kimlik açısından önemi tartışılmıştır. Bu bağlamda toplumsal belleğin korunmasına yönelik farkındalık rotaları önerilmiştir.

Yeniden yapılandırma, malzeme, yapı teknolojisi ve strüktür araştırmalarına odaklanan tezleri kapsar.

Dündar (2001) “*Yeniden Yapılanmanın İstanbul Tarihi Yarımadası Üzerine Etkisi*” adlı çalışmada İstanbul Tarihi Yarımada’daki kentsel dönüşüm ve yeniden yapılanma uygulamaları araştırılmış, tarihi merkezlerin eski işlevlerini kaybetmesi ile ortaya çıkan mekânsal ve sosyo-ekonomik değişimler analiz edilerek, tarihi merkezlerin dönüşümüne yönelik değerlendirme ve öneriler sunulmuştur.

Kasapseçkin (2012) “*İstanbul Tarihi Yarımada’da bulunan Yeniden İşlevlendirilmiş Kapalı Sarnıçların Malzeme ve Yapay Aydınlatma Yönünden İncelenmesi*” adlı çalışmada Tarihi Yarımada’daki kapalı sarnıçların yeniden işlevlendirilmesini malzeme ve yapay aydınlatma açısından değerlendirerek, koruma ve çağdaş kullanıma yönelik öneri sunmaktadır.

Topal (2022) “*İstanbul Tarihi Yarımada’daki Mimar Sinan Camilerinde Mekânsal Algılanabilirlik*” adlı çalışmada Mimar Sinan camilerinde merkezi mekân ve bütüncül mekân algısı teknik, sayısal veriler ve üç boyutlu modelleme yönteminden yararlanılarak camilerin algılanabilirlik oranları tespit edilmiştir. Bu tespitler sonucunda yüksek oranda algılanabilirlik seviyesine sahip camilerin iç mekânda hedeflenen mekânsal bütünlüğe ulaştığı görülmüştür.

1.3. Alay Köşkü Caddesi Literatür Araştırması

Özdemir (2015) “*Tarihi Yarımada’da Alay Köşkü Caddesi’ndeki Osmanlı Dönemi Eserleri*” adlı çalışmasında, Alay Köşkü Caddesi üzerinde yer alan ve Osmanlı dönemi boyunca inşa edilmiş yapıların mimari özelliklerini ve tarihî önemini ele alır. Yapıların korunması ve geleceğe aktarılması için öneriler sunar.

Arseven (1954) “*Eski İstanbul’un Tarihi Eserleri*” adlı çalışmasında, Tarihi Yarımada Alay Köşkü Caddesi’nde yer alan köşkler, saray ekleri ve diğer sivil mimarlık örneklerinin genel çerçevede ele alındığı kitapta, önemli mimari mirasımız tanıtılmaktadır.

Kuban (2010) “*İstanbul: An Urban History*” adlı çalışmasında, İstanbul’un tarihsel gelişimini, Bizans’tan Osmanlı’ya ve günümüze kadar uzanan dönemde inceler. Tarihi Yarımada’nın mimari dokusu içinde Alay Köşkü ve çevresi de bu bütüncül bakış içerisinde değerlendirilmiştir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2012) “*Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı*” adlı çalışmada, Tarihi Yarımada 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı; tescilli anıt eserler ile tescilli sivil mimarlık örneklerinin korunmasını esas almakta ve yaya öncelikli kullanım kararlarını açıklamaktadır. Bu bağlamda Alay Köşkü Caddesi’nde yer alan korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiş yapıların (Alay Köşkü, Hacı Beşir Ağa Külliyesi ve Sebili, Şengül Hamamı, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi, Bab-ı Ali Kapısı vd.) kültürel miras değerinin güncel plan kararlarıyla da teyit edildiğini gösterir.

Tuncer (2018) “*Alay Köşkü ve Çevresinin Kentsel Dönüşümü*” adlı çalışmasında, özellikle Alay Köşkü ve çevresinin geçirdiği kentsel dönüşüm süreçlerini ele alır. Osmanlı döneminden günümüze uzanan mekânsal değişimler incelenerek, güncel restorasyon ve koruma çalışmalarının olumlu ve olumsuz yönleri tartışılmıştır.

2. TEZİN TEMEL KAVRAM VE KONU ALANLARININ TANITILMASI

Bu bölüm çalışmanın temel kavram ve konu alanlarını tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, ilk olarak göstergebilim kuramı ve öncü kuramcıları başlığı altında göstergenin tarihsel gelişimi ve kuramsal temelleri ele alınmıştır. İkinci olarak, mimarlık ve dil başlığı altında mimari göstergeler ve mimari üretimde anlam yaratma incelenmiştir. Üçüncü ve son olarak ise Günther Fischer'in mimarlık ve dil yaklaşımı başlığı kapsamında, sentaktik semantik ve pragmatik düzeylerde okuma yöntemleri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir.

2.1. Göstergebilim Kuramı ve Öncü Kuramcıları

Eski Çağ'dan günümüze kadar pek çok düşünür, özellikle göstergeler üzerine çeşitli görüşler geliştirmiştir. M.Ö.3 yüzyılda mantık ve dil felsefesi üzerine çalışan Stoacılar göstergeyi gösteren (ifade eden biçim) ve gösterilen (ifade edilen anlam) olarak ikiye ayırmışlardır. Anlamanın zihinsel bir içerik olduğunu ve göstergenin bunu ileten bir araç olduğunu savunmuşlardır (Rıfat, 1996, s. 20). Saussure'ün göstergebilim çalışmalarında, gösteren-gösterilen ayrımının tarihsel kökenini bu görüş oluşturmaktadır (Akerson, 2016, s. 15-18).

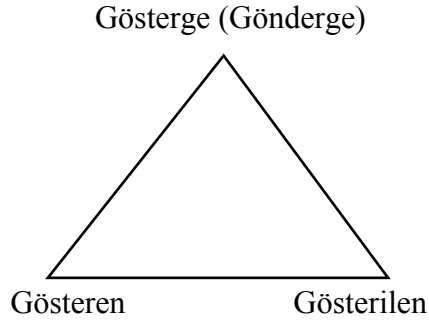
M.Ö. 4. yüzyılda felsefe çalışmaları yapan Platon, dilin ve göstergelerin temel amacının gerçekliği doğru biçimde yansıtmak ve bilgi aktarmak olduğunu savunur. Platon'a göre sözcükler(göstergeler), temsil etikleri nesnelerin özünü (idea) yansıtmalı ve onları doğru biçimde temsil etmelidir. Gösterge ile anlam arasındaki ilişkinin doğal ya da uzlaşıya dayalı olabileceğini belirtir. Bu yaklaşım, gösterge-gerçeklik ilişkisine dair ilk felsefi sorgulamalardan biridir. Modern göstergebilimde Saussure'ün "göstergenin keyfiliği" ilkesinin (Saussure, 1976, s. 60-61) felsefi temelleri, Platon'un bu sorgulamalarına kadar uzanır. Platon' un öğrencisi Aristoteles ise mantık, dil felsefesi ve retorik alanlarında çalışmalar yapmış; göstergebilimi yalnızca dilsel bağlamda değil mantıksal ve kavramsal düzeyde ele alarak bugünkü göstergebilimin sentaks ve semantik boyutlarının temellerini atmış ve modern göstergebilim çalışmalarına tarihsel bir zemin oluşturmuştur. Aristoteles'in üçlü modeli göstergeyi; sesler, zihinsel imgeler ve nesneler ilişkisi içinde tanımlar (Akerson, 2008, s. 54). Sözcükler zihindeki kavramların

göstergeleridir bu kavramlar ise dış dünyadaki nesnelere karşılık gelir bu bağlamda gösterge düşünce ile gerçeklik arasında aracıdır. Aristoteles'in mantık alanındaki analizleri göstergebilimin dil-gerçeklik ilişkisi ilkesine zemin hazırlayan felsefi sorgulamadır. Aristoteles'in üçlü modeli Peirce'in gösterge-nesne-yorumlayıcı yaklaşımına tarihsel bir öncül olarak görülebilir (Akerson, 2016, s. 18-25).

M.Ö. 5. yüzyılda Hipokrat tıp alanında “Semeion” kavramını semptom, belirti olarak kullanmıştır (Rıfat, 2009, s. 27). Hastalıkların teşhisinde doğrudan gözlem ve deneyim yoluyla elde edilen bedensel işaretleri birer gösterge olarak değerlendiren Hipokrates, göstergeyi ampirik gözleme dayalı olarak tanımlayan ilk düşünürlerden biridir. Aynı yüzyılda felsefe alanında Parmenides, Yunanca “tekmerion” kavramını kanıt anlamında kullanmış, göstergeyi bir önermenin veya olgunun doğruluğunu destekleyen mantıksal bir kanıt olduğu düşüncesini savunmuş, göstergenin bilgi ve kanıtlama süreciyle ilişkisini ortaya koymuştur (Rıfat, 1996, s. 19).

M.S. 2. yüzyılda tıp ve felsefe alanında Galenos (Değerli, 2021), Hipokrat'ın gösterge anlayışını geliştirerek, semptomların neden-sonuç ilişkisi zemininde açıklanması gerektiğini savunmuştur. Bu bakış açısı göstergenin nedensellik bağlamında çözümlenmesine olanak sunmuştur.

Yapısalcı dilbilimin ve modern göstergebilim kuramının kurucusu olarak adlandırılan Ferdinand de Saussure, göstergebilimi “toplumsal yaşam içinde göstergelerin incelenmesi” olarak tanımlayarak, kendinden önceki tarihsel bakış açısını değiştirmiştir. Ona göre gösterge, iki bileşenden oluşur; gösteren (ifade eden biçim) ve gösterilen (ifade edilen kavram). Göstergeyi “Genel Dilbilim Dersleri” kitabında özgül olarak gösterenle gösterilenin birliği olarak tanımlamasında bulunur (Saussure, 1976, s. 34). Gösteren-gösterilen bileşeni, bugün mimari ve görsel sanatlarda anlam çözümlemeleri için temel kuram haline gelmiştir.

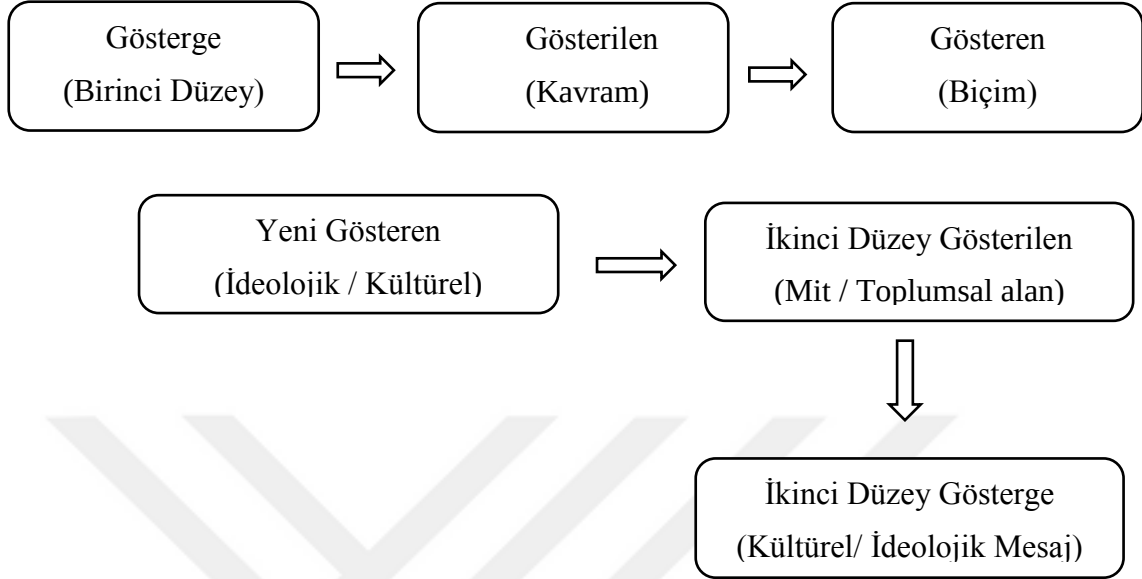
Şekil 1. Peirce Gösterge Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Göstergebilimi mantıkla özdeş kabul eden Charles Sanders Peirce ise; gösterge, yalnızca bir nesneyi temsil eden basit bir işaret değil, aynı zamanda bu nesne hakkında bir anlam üreten zihinsel sürecin parçasıdır tezini ortaya koyarak, gösterge; anlamı iletmek için kullanılan işaret veya temsil biçimi, nesne; göstergenin atıfta bulunduğu gerçek şey, olgu veya kavram, yorumlayıcı; göstergenin alımlayan zihinde yarattığı anlam veya kavramsal karşılık ifade eden üçlü model oluşturmuştur. Göstergeleri benzerlik, nedensellik ve simge olarak sınıflandırmıştır. Anlam, göstergenin nesnesi ile kurduğu ilişki üzerinden göstergeyi algılayan anlamlandıran özne ile algılanan içerik mesaj veya anlam ilişkisi üzerinden anlatmıştır (Peirce, 2004, s. 103-105).

Göstergebilim, eleştirmen ve edebiyat kuramcısı Roland Barthes, Saussure'ün gösteren-gösterilen modelini temel alarak ikinci düzey göstergebilim yaklaşımı geliştirmiştir. Dilbilim kavramlarından yola çıkan Barthes yapısal dilbiliminden kaynaklanan; Dil ve Söz, Gösteren ve Gösterilen, Dizim ve Dizge, Düz anlam ve Yan anlam kavramlarını irdeler. Dilsel ya da görsel nitelik taşıyan nesneler bir anlam içeriyorsa söze dönüşebilir savı çerçevesinde, göstergelerin toplumsal ve kültürel bağlamda ideolojik anlamlar ürettiğini vurgular. Bu yaklaşımda birinci düzeydeki gösterge, ikinci düzeydeki yeni bir gösterinin parçası haline gelir ve toplumsal söylemleri ve mitleri oluşturur. Barthes'ın bu modeli moda, reklam, mimarlık ve gündelik yaşam nesnelerini ideolojik mesajların taşıyıcıları olarak, özellikle mimaride anlamın çok katmanlı olduğu ve bağlama göre sürekli yeniden üretildiği vurgusunu yapması açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında mimari yapıları yalnızca biçimsel nesne olarak değil, aynı zamanda belirli tarihsel, kültürel ve

ideolojik anlamları ileten göstergeler olarak ele almaya olanak sağlamıştır (Barthes, 1979, s. 26-50).

Şekil 2. Barthes'ın Birinci ve İkinci Düzey Gösterge Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Göstergebilimci ve filozof Charles William Morris göstergebilimi sistematik biçimde üç alt dala ayıran kuramcıdır. Sentaks (söz dizimi), semantik (anlam bilimi), pragmatik (edinbilim). Bu yaklaşım göstergelerin birleşim kurallarını, aralarındaki biçimsel ilişkileri, göstergelerin anlamını ve göstergelerle yorumlayanlar arasındaki ilişkileri değerlendirmeyi mümkün kılmıştır (Rıfat, 1996, s. 25).

Umberto Eco ve Roland Barthes göstergebilimin yalnızca dil ile sınırlandırılmayacağını, kültürel alanda da (mimari, endüstri, mitoloji, antropoloji, sinema vd.) kullanılabilişini savunmuştur. Gösterge, yalnızca nesneyi temsil etmez, aynı zamanda kültürel kodları da taşır. Göstergeleri anlamlandırma sürecinde üç temel unsura dikkat çeker; *gösterge*, *yorumlayıcı* ve *bağlam*. Bu üç unsurun etkileşimi ile her kültür kendi kod sistemlerini oluşturur ve kodlar aracılığıyla göstergelere anlam yükler. Bir sanat eserin veya kültürel ürünün tek bir anlamı olmadığını; izleyici / okuyucu tarafından farklı biçimlerde yorumlanabileceğini savunur. Böylece anlam üretme hem gönderenin hem de alıcının katılımıyla dinamik bir süreç oluşturur. İletişimi “*gönderici-ileti-alıcı*” modeli çerçevesinde açıklayan Eco, mesaj iletişiminde kodların belirleyici rolüne vurgu yapar. Kodlar, kültürel

olarak paylaşılan kurallar ve uzlaşılar bütünüdür. Bu kodu bilmeyen alıcı, göstergenin taşıdığı anlamı çözemeyebilir. Mimari bir yapının kültürel, tarihsel ve ideolojik kodlarının taşıdığı anlam, yapı ile kullanıcı arasındaki etkileşimde, o yapının bulunduğu kültürel ve toplumsal bağlam içinde şekillenir (Kıran ve Kıran, 2018, s. 426-427).

2.1.1. Göstergebilim

İnsanlar içinde bulundukları çevrelerini algılamak ve anlamlandırmak için çeşitli davranış biçimleri sergiler, mimik ve jestler kullanır, dil aracılığı ile de bunları somutlaştırır. Bütün bu iletişim araçları birer dizge, anlam taşıyan ve anlam ileten boyutu ile de birer gösterge şeklinde adlandırılır.

Gösterge kavramı, kökenini eski Yunanca gösterge “semeion” (gösterge) ve “logia” (söz, kuram) sözcüklerinden almaktadır M.Ö. 5. yüzyılda Hipokrates ve Parmenides, “semeion’u kanıt, belirti veya semptom anlamında kullanmıştır. Stoacılar ise bu kavramı mantık ve dil teorileri içinde değerlendirmiştir. Modern dönemde ise dil bilimin kurucusu Saussure gösterilen ile gösteren arasındaki bağı vurgulamış göstergelerin toplum bilimi içindeki yaşamını inceleyen bir bilim olarak göstergebilim kavramını ortaya atmıştır. Umberto Eco ise göstergenin yalnızca nesneyi değil, biçim veya simge gibi başka temsil araçlarını da kapsayabileceğini belirtmiştir. Eco’ ya göre, Yunan düşüncesinde yalnızca başka bir şeyi işaret eden basit anlam, stoacılar da genişleyerek simgeler ve semboller bütününe ifade eden bir yapıya dönüşmüştür (Rıfat, 2009, s. 27).

Gösterge, başka bir varlığı ya da kavramı temsil edebilen, onun yerine geçebilen nitelikteki her türlü nesne varlık ya da olgu olarak tanımlanabilir.

Göstergebilim’ in gelişimi başta dil bilim olmak üzere çeşitli disiplinlerdeki anlam kuramlarına dayanır. Gösterge, işlev, yapı ve iletişim gibi temel kavramlar etrafında şekillenen gösterge bilimsel yaklaşımlar, başlangıçta dil üzerine odaklanmış ancak zamanla edebiyat, sanat eleştirisi, sinema, reklam, antropoloji, mimarlık gibi pek çok kültür alana uygulanmıştır.

Göstergebilim, göstergelerin yapılarını, işleyiş biçimlerine ve anlam üretim süreçlerini inceleyen kuramsal bir disiplindir yaklaşımında gösterge, “gösteren” (biçim) ve “gösterilen” (kavram) olmak üzere iki bileşenlidir (Saussure,1976, s. 59).

Göstergebilim belirli bir dizge içinde (alansal), anlam ifade edecek şekilde bir kodlar bütününe (dilsel kodlar / dilsel olmayan kodlar) bağlı olarak bir araya getirilen göstergeleri ve üretildikleri dizgeleri çözümleme kuramıdır. Göstergebilimin anlamlama edimi olarak göstergelerin üretilmesinde ve gerçek yaşamdaki karşılıklarıyla eşleştirilmesinde kültürün de göz ardı edilemez bir yeri vardır. Kültür deyince toplumların bilim, eğitim, felsefe, edebiyat, müzik, din vb. sosyal hayatı oluşturan her türlü alan, gösterge bilimsel açıdan farklı bir dizgeye işaret etmektedir. Bu sebeple bir toplumun gelişmesine katkıda bulunan bu dizgeler ne kadar çoğalırsa o toplumun kültürel boyutu ve zenginliği de o kadar artmaktadır. Saussure, bilimsel bir yöntem olarak gösterge bilimin önemine işaret etmiştir (Kalelioğlu, 2021).

Göstergebilim yalnızca göstergelerin kendisiyle değil, bu göstergelerini oluşturduğu anlamlı bütünlerin nasıl işlediği ile de ilgilenir. Charles Morris, göstergebilimi göstergelerin bilimsel birim olarak nitelendirirken; bazı araştırmacılar ise bu alanda henüz ortak bir yöntem birliği sağlanamadığını, dolayısıyla disiplinler arası bir geçiş alanı olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, göstergebilim kuramcıları halen alanı sınırları ve temel ilkelerin belirlemeye yönelik çalışmalar yürütmektedir (Rıfat, 1990, s. 87-88).

Ortaya sunulan farklı tanımlamalar olsa da göstergebilim özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Göstergebilim olay ve olguları farklı bakış açıları ile inceleyerek geniş bir perspektiften değerlendirme olanağı sunar.
- Göstergebilim, anlamın nasıl üretildiğini, görünen anlamın ardındaki derin anlamı ortaya çıkarma amacı taşır.
- Göstergebilim, bir etkileşim sürecini yansıtır metinler ve öğeleri arasında anlam ilişkilerinin kurulmasını ve çıkarımlar yapılmasını sağlar.
- Göstergebilim, bütünü oluşturan unsurları parçalara ayırarak çözümleme yapmaya olanak verir.

- Göstergebilim parçalar arasındaki anlam bağlarını tanımlama ve ilişkilendirme odaklıdır.
- Göstergebilim, gösterge, gösteren ve gösterilen arasındaki bağı sistematik bir şekilde inceler.

2.2. Mimarlık ve Dil

Türk Dil Kurumunda dil şu şekilde tanımlanmıştır; İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan, uzlaşmaya dayalı olarak oluşturulmuş sesli veya görsel işaretler sistemi; lisan, zeban (Türk Dil Kurumu, 2024).

Sait Faik Abasıyanık düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım aracı: *‘hiçbir zaman onların arasına katılabilecek bir dil bulamadım’* Reha Mağden *“Dil insanlık tarihinin en temel iletişim aracıdır ve toplumsal yapının oluşmasında merkezi bir rol oynar”* (TDK, 2024). Toplumsal bir kurum olan dil, düşüncenin en somut dışavurumudur. İnsanların yalnızca iletişim aracı değil, anlam üreten bir göstergeler sistemidir.

Yapısalcı dilbilim geleneği içerisinde değerlendirilen bilişsel dilbilimin kurucusu Chomsky, dilin; duyguların ve düşüncelerin kültürel değerlerin ve toplumsal kuralların iletilmesini sağlayan, aynı zamanda insan zihninin yapısını ve düşünsel süreçlerini yansıtan karmaşık bir sistem olduğunu belirtmiştir, dilin doğuştan gelen insana özgü bir yeti olduğunu ileri sürmekte ve dil ile zihin arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dikkat çekerek, insanın kendisi ve dış dünyası hakkında söyledikleri ve düşündükleri arasında bir paralellik olduğunu öne sürer, bütün dillerde ortak olan evrensel ilkelerden söz ederek farklı millette, farklı insanların birbiri ile iletişim kurarak ortak bir paydada buluşabilecekleri düşüncesinin önünü açmaktadır (Özcan, 2022, s. 54-55).

Dilin bir sistem olarak işlediğini ve bu sistemin içinde her bir dilsel birimin diğerleriyle ilişkili olduğunu savunan Saussure ise dilin; kelimeler, semboller ve anlamlar aracılığıyla düşüncelerin dışa vurulmasını sağladığını belirtir (Saussure, 1976, s. 29). Dil, kültürel mirasın korunmasını ve bir nesilden diğerine aktarılmasını sağlar. Bir toplumun dilini kaybetmesi, sadece o dili konuşanların değil, o toplumun kültürünün ve kimliğinin de kaybolmasına yol açar (Fishman, 2001, s. 81-98).

On dokuzuncu yüzyıl karşılaştırmalı dil çalışmaları dil olgularını tek tek incelemekle yetinmiş, bu nedenle dilin genel özelliklerine geçememiştir. On dokuzuncu yüzyıl dilbilimine tepki olarak yirminci yüzyıl dilbilimi ise dilin temel sorunlarına eğilmeye başlamıştır. Dilin ne olduğu, kullanıldığı toplumdaki yeri ve dilin inceleme yöntemleri gibi konular açıklığa kavuşmuş, karşılaştırmalı çalışmalardan genel dilbilim adı verilen çağdaş bir dilbilimine geçilmiştir. Saussure'ün dil konusundaki düşünceleri çağdaş dilbilimin kaynağını oluşturur (Kıran & Kıran, 2018, s. 23-24).

Norberg-Schulz'un “Konuşulan dille mimarlık arasındaki benzeşimi, gösterge düzleminde değil de dil düzleminde ve yapısal kurgu düzleminde arayamaz mıyız?” sorusuna Fischer “Mimarlığın, tıpkı konuşma dili gibi, çok çeşitli dışavurum biçimleri üretebildiği gerçeği, mimarlığın da temelinde aynı derecede karmaşık bir yapısal düzenleme bulunduğunu göstermiyor mu?” (Fischer, 2015, s. 20) sorusunu sorarak bazı koşutluklara dikkat çekmektedir.

Dilsel ve mimari üretimin içlerinde farklı türlerden ürünler bulundurmaları (gazete ilanlarından tiyatro oyunlarına kadar dilsel üretimde, garaj inşasından müze komplekslerine kadar mimari üretim) hem edebiyatta (Klasik, Romantik, Dışavurumculuk vb.) hem mimarlıkta (Roman, Gotik, Rönesans vb.) farklı üslupların bulunması, dışavurum biçimleridir. (Fischer, 2015, s. 21).

Fischer'in belirttiği bu koşutluklar, dilde, öğelerin (sözcükler, sözlükler) ve ilişkilendirme kurallarının (dilbilgileri) saptanmasına yönelik çalışmalar yapılmış olması; mimarlıkta da benzer çalışmaların olması (mekân, inşaat ve biçimle ilgili). Bilgilerin toplandığı yapıtlara iki alanda da rastlanması: Güzel söz söyleme (Aristoteles), tipoloji (Quatremère de Quincy) sistemlerinin benzerliği, yani her dilde lehçelerin, toplumsal ve ideolojik ağzların bulunması; mimarlıkta da aynı olguların saptanması (Alman Rönesansı, İtalyan Rönesansı) (Fischer, 2015, s. 21).

Bu koşutluklar doğrultusunda konuşma dilinin ilkelerinin ve yapısının genelleştirilerek anlamlı yapılar üretebilen diğer sistemlere, özellikle de mimarlığa uygulanabilir olduğu, Yapısalcı dilbilimin bilimsel sonuçlarının mimarlığın “dilini” betimlemek için kullanılabilir olduğu, ancak bu süreçte dilin ilkelerini ve

sözcüklerini, mimarlık dili ile birebir özdeşleştirme yanılığına düşülmemesi gerektiğine vurgu yapar.

“Her bina kişisel bir anlatımdır, dolayısıyla da dilsel bir edinimdir” (Fischer, 2015, s. 12) ifadesiyle, dil ve mimarlık arasındaki ilişkiyi tanımlamıştır. *“Soyut mimarlık yoktur, soyut bir bina olamaz, her pencere kapı, cephedeki her kesit, somut bir şekilde saptanmalıdır: Yeri, büyüklüğü, biçimi, eklemlenişi, yapısı ve malzemesi açısından ortaya çıkan her bina, başka mesajların yanı sıra, mimarın kendi kişisel seçimini ve kararlarını ilettiği, bunları temsil ettiği mekânsal örgüdür”* (Fischer, 2015, s. 12).

Christopher Alexander, insanların yüzyıllar boyunca yapıları biçim dili aracılığıyla ürettiklerini ifade etmektedir. Nasıl ki doğal dillerde sözcükler anlam ve gramer kuralları ile bir araya gelerek sonsuz sayıda cümle kurma olanağı sağlıyorsa, mimarlıkta da biçim dilleri sınırsız çeşitlilikte yeni ve özgün yapıların ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır (Köseoğlu, 2012).

Mimarlık disiplini “anlam üretme” ve “okunabilirlik” kavramları üzerinden kendine özgü bir dile sahiptir. Mimar, yapma bir dil olan mimari temsil dilini kullanarak hem çağın ruhunu hem de bireysel düşüncelerini aktarmaktadır (Öz ve Erkan Yazıcı, 2021),

İnsanlığın kültürel ve toplumsal varoluşunu anlamak için vazgeçilmez bir disiplin olarak şekillenen çağdaş dilbilimi, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda mimarlıkta da yapılar üzerinden konuşma dili gibi ifade biçimleri üreten karmaşık ve düzenli bir yapısal sistem içerdiği, kültürel mirasın korunmasında ve kimliğin inşasında hayati bir unsur olduğunu göstermiştir.

2.2.1. Mimari Göstergeler

Göstergebilim kuramcıları, göstergeyi çeşitli şekillerde sınıflandırmıştır. Charles Sanders Peirce tarafından geliştirilen gösterge sınıflandırması, mimarlıkta anlam üretimindeki farklı düzeyleri açıklamada güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Bu yaklaşıma göre göstergeler ikon, belirti ve simge olmak üzere üç temel başlık altında incelenir (Rıfat, 1996, s. 22-23).

İkon; gösteren ile gösteren arasında görsel veya biçimsel bir benzerliğe dayanan göstergedir. Mimarlıkta bu yapı elemanlarının ya da formlarının temsil ettikleri kavramlarla doğrudan biçimsel benzerlik taşıması durumudur (Rıfat, 1996, s. 23).

Belirti; gösterge ile temsil ettiği olgu arasında nedensel ya da fiziksel bir ilişki bulunan göstergelerdir. Mimari yapının malzeme seçimi, yüzey aşınma izleri, yapının zaman içinde yaşanmışlığına işaret eder. İndeks gösterge, yapının tarihsel ve bağlamsal katmanlarını da görünür kılar (Rıfat, 1996, s. 23).

Simge; ise gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin kültürel uzlaşısı ile belirlenmesidir. Bu tür göstergeler biçimsel olarak temsil ettikleri şeyle doğrudan bir benzerlik taşımaları da kolektif bilinçte yerleşik anlamlar aracılığıyla okunur. Toplum ortaklaşa bir anlam üretir ve bu anlamda sessiz bir uzlaşmaya varır (Rıfat, 1996, s. 23).

Charles William Morris'in gösterge sınıflandırma sistemi ise sentaktik, semantik ve pragmatik boyut üçlemesine dayanır. Bu üçleme; Peirce'in gösterge sınıflandırmasında ikon, belirti ve simgeye karşılık gelmektedir (Rıfat, 1996, s. 24-25).

Mimari yapıların iletişim dilini ortaya koyan göstergeler, tarihsel süreç içerisinde zamana, mekâna ve deneyime bağlı olarak anlam değişimlerine uğrar. Mimari bir yapının birinci işlevi yani düz anlamı, onu üreten dönemin kültürel, sosyal, ekonomik ve politik bağlamlarını yansıtır. Örneğin; Mimar Sinan'ın "kalfalık eserim" olarak adlandırdığı Süleymaniye Cami düz anlamda bir ibadet mekânıdır. Mimar Sinan'ın da teknik bilgisi, mekânsal çözümleme ve işlevsel öncelik yeteneğini gözler önüne serer. Yan anlamda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ve dönemin padişahının (Kanuni Sultan Süleyman) gücünü, siyasi otoritesini, Mimar Sinan'ın ise estetik anlayışını, dilini, döneme karşı duruşunu temsil eder. Bütünden parçaya gidildiğinde yapının merkezi kubbesi gökyüzüne yönelen manevi bir arayışın, tanrı ile kurulmak istenen iletişimin göstergesidir.

Mimari yapılar, çok katmanlı anlamlar taşıyan göstergelerdir. Hem anlam üretir hem de zamanla dönüşerek yeniden yorumlanabilir. İstanbul Tarihi Yarımada'da, yer alan bazı yapıların tarihsel dönüşümünde bunu görmek

mümkündür. Bir kilise yapısının camiye dönüştürülmesi işlevin ve inancın değişimine bağlı olarak anlamın yeniden üretilmesidir. Çan sesi ile ezan sesi farklı dini ritüellerin anlatımı olmakla birlikte, her ikisi de topluluğa çağrı yapan zaman ve ibadet düzenini belirleyen işlevsel göstergelerdir. Bu ortak işlev yapının inşa edildiği dönemden bağımsız olarak, yapının kamusal rolünü sürdürdüğünü ve anlam üretmeye devam ettiğini gösterir. Bu yönüyle mimari göstergeler hem bireysel bir anlatının hem de kolektif hafızanın taşıyıcıları olarak toplum ve kent silüetine yansımaktadır.

Bu bilgiler ışığında, bir mimari yapının, plan çözümü, strüktürü, yapı elemanları, cephe düzeni, işlevi, çevresinde yer alan yapılar, konumlandığı topografya, bir gösterge niteliği taşır. Her bir mimari unsur, içinde yer aldığı bağlamda birlikte değerlendirildiğinde, hem bütünü etkileyen bir parça olarak hem de bütünün parçaya yansıyan anlam katmanlarını barındıran çok yönlü anlam örgüsü ve bir yapı taşı olarak işlev görür.

2.2.2. Mimari Üretimde Anlam Yaratma

İnsan çevresiyle kurduğu ilişkiyi şekillendirmeye başladığı ilk taş devrinden itibaren mimari aracılığıyla düşünsel ve simgesel değerlerini de inşa etmeye başlamıştır. Birleşik, yararcı ve simgesel içeriğin “evreni” temsil eden içsel barınak mağara insanoğlunun yalnızca doğa karşı koruyan yararcı (pragmatik) bir mekân değil aynı zamanda insanın çevresiyle ve evrenle kurduğu ilişkiyi simgesel düzeyde ifade eden bir anlam (semantik) mekanıdır. Mağaranın kodları çözüldüğünde ortaya çıkan, yansıttığı imajın bütünüyle tek bir işlev türüne adanmaktan ziyade çoğu salt yararcı birçok simgesel işlevin karışımını içerdiğiidir. Bu dönem mağara insanın tüm ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Kahn, 1965, s. 305).

Mimarlık, fiziksel mekânların yaratılmasını ifade ederken, dil bu mekânların anlamlandırılmasında ve anlatılmasında önemli bir araçtır. Mimarlığın bir “yer ruhu” (genius loci) yaratarak mekânın anlamını güçlendirdiğini ve bu anlamın dil aracılığıyla kavranabileceğini belirtir (Norberg-Schulz, 1979).

Vitruvius, “*mimarlıkta iki nokta vardır; kendisine anlam verilen ve ona anlamı veren*” (Vitruvius 1990, s. 9) der. Mimarlık dâhil her sanat türü, yapının

kendisi ve ardındaki kuramdan oluşur. Kuramcı Nicolaus Pevsner ise “*her yapı algılayan için bir mesaj yaratır ve her yapının bize anlatmak istediği bir hikayesi vardır*” der (Broadbent 1996, s. 125). Umberto Eco’ya göre de mimari nesne, kendi başına anlam iletme yetisine sahip bir göstergedir. Ancak bu anlam üzerinde mimari nesneye “iletişimsel ve simgesel” nitelikli bir işlev verir, işlev ve mimari nesnenin gösteren olarak birleştikleri bir yan anlam düzeyi oluşturur (Tanju, 1997, s. 1258).

Benzer şekilde, Jencks (1980), postmodern mimarlıkta dilin sembolik bir araç olarak kullanıldığını ve yapıların yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda anlatsal bir boyuta da sahip olduğunu vurgular. Eco’nun (1986), mimarinin bir gösterge sistemi olarak ele alınabileceği görüşü, mimarinin dilsel yapılarla benzer işlevlere sahip olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla, mimarlık ve dil arasındaki ilişki, bir yapının fiziksel özelliklerinin ötesine geçerek, onun toplumsal ve kültürel anlamını şekillendiren bir dinamik yaratır.

Mimarinin anlamsal boyutuna odaklanarak yapıların semboller ve göstergeler üzerinden bir dil olarak okunabileceğini söyleyen Fischer (2015)’ e göre, yapılar; semboller, göstergeler ve toplumsal bağlamla kurdukları ilişki üzerinden okunabilir birer anlam taşıyıcıya dönüşmektedir. Bu yaklaşım, mimarlığın yalnızca estetik, işlevsel özellikleriyle değil tarihsel süreklilik, kullanıcı deneyimi ile şekillendiğini belirterek mimarlığın dinamik ve çok katmanlı bir anlam yaratma pratiği olduğunu ortaya koymaktadır (Fischer, 2015, s. 10-11).

Mimarlık durağan değildir. Kavram ve sembollerle biçimler arasındaki çok katmanlı ilişki doğası mimarlığın araçlarıdır. Kültür, sosyal oluşumlar, inanç ve yaşam şekilleri onu etkiler (Erarslan, 2014, s. 18).

Bir yapının biçimi, malzemesi, oranları, yönlenişi kullanıcıya belirli mesajlar aktarır. Örneğin, kamu binalarındaki simetrik plan şemaları, anıtsal girişler otorite ve düzen düşüncesini pekiştirmektedir. Bir yapıdaki sütunların, tonozların işaret olarak nasıl anlam taşıdığı, yapının içinde bulunduğu sosyal, tarihsel ve kültürel bağlam analizi yapılarak ortaya çıkar. Örneğin; Alay Köşkü Caddesi üzerindeki çok katmanlı tarihi yapılar, Roma döneminden Cumhuriyet dönemine uzanan bir değişim sürecinin işaretlerini taşır.

2.3. Günther Fischer'in Mimarlık ve Dil Yaklaşımı

Mimarlık yalnızca fiziksel mekânların üretimi değil, aynı zamanda anlamın inşasına yönelik bir iletişim sistemidir (Fischer, 2015, s. 13). Bu sistem, tıpkı dilbilim gibi üç temel düzeyde işler; sentaktik (biçimsel-dizimsel) düzey, semantik (anlamsal) düzey ve pragmatik (yararcı-bağlamsal) düzey, ancak bu düzeylerin ön koşulu olarak algı (perception) ve simgesellik (symbolizm) kavramları öne çıkar. Algı psikolojisinin temel ilkesine göre, parçalarının toplamından farklı olan bütün, bir mimari kompozisyonun anlamı tekil öğelerin kendi başına taşıdığı anlamdan ziyade bağ içindeki etkileşimleri ve bir araya geliş biçimleri ile şekillenir. Bu bağlamda cephe tasarımında pencere, balkon gibi öğeler tek tek değil bütünsel kompozisyonun algısal ve anlamsal etkisi içinde değerlendirilir. Bu algısal bütünlüğün kullanıcı ile mimari nesne arasında sürekli bir iletişim kurduğunu vurgular (Fischer, 2015, s. 14).

Fischer'ın (2015) yaklaşımını özgün kılan, kuramsal çerçeve ile mimari pratiği doğrudan ilişkilendirmesidir. Akademisyen ve aynı zamanda mimar olması ona kuramları eleştirel bir bakışla yeniden yorumlama ve tasarım sürecine aktarabilecek somut değerler üretme imkânı sağlamıştır.

Bu kuramsal yaklaşım, yalnızca bireysel yorum düzeyinde kalmamış; Almanya'da Max Bense ve Stuttgart okulu (Fischer, 2015, s. 9) çerçevesinde gelişen göstergebilim ve iletişim kuramlarıyla da beslenmiştir. Max Bense'nin estetik ölçütlere dayalı anlam çözümlemeleri, Fischer'ın mimarlıkta anlam yaratma anlayışını destekler niteliktedir. Stuttgart okulunun özellikle işaret sistemlerinin analizi, mimari biçimlerinde tıpkı dilsel ifadeler gibi çözülmeyebileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda Fischer, mimari biçimin kaçınılmaz olarak bir içeriye gönderme yaptığı her yapının kullanıcıyla çok boyutlu bir iletişim süreci kurduğunu tezini, hem kuramsal hem de algı psikolojisine dayalı gözlemlerle temellendirmiştir (Fischer, 2015, s. 9).

Saussure'ün dil kuramında ortaya koyduğu eşzamanlılık (senkronik) ve art zamanlılık (diyakronik) ayrımı, mimarlık dilinin çözümlenmesinde de işlevseldir. Mimari biçim ve üslupların, farklı dönemlerdeki süreklilik ve kopuşlarla nasıl şekillendiğini, nasıl birbirini izlediğini daha iyi görmemizi sağlamaktadır. Eşzamanlı

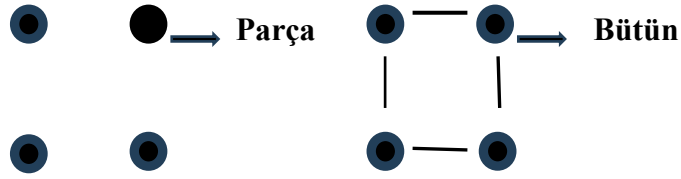
bakış açısı herhangi bir anda mevcut mimari sistemin işleyişini ve kurallarını açıklarken, artzamanlı bakış açısı bu sistemin tarihsel gelişimini ve değişim dinamikleri ele almaktadır. Modern dönemde, mimarlığın karşı karşıya kaldığı sorunlar, eşzamanlı sistemin işlevselliğini yitirmesi ve artzamanlı perspektifin daha belirgin hale gelmesine yol açmıştır. Modern dönemde mimarlık dili seçmece eğilimleri ve tarihsel göndermelerin artışıyla bütüncül yapısını yitirmiş, yeni bir dilsel doku üretmek yerine parçalı ve dağınık bir görünüme bürünmüştür (Fischer, 2015, s. 52-55).

Sonuç olarak, göstergebilim kuramcılarının yaklaşımları ve Max Bense'nin estetik ölçütlere dayalı analizlerini bütünleştiren Fischer (2015), mimarlığı işlevsel gerekliliklerin ötesine taşıyarak kültürel, toplumsal ve psikolojik anlam katmanları üreten bir dilsel sistem olarak değerlendiren özgün bir çerçeve sunmaktadır.

2.3.1. Mimarlıkta Algı

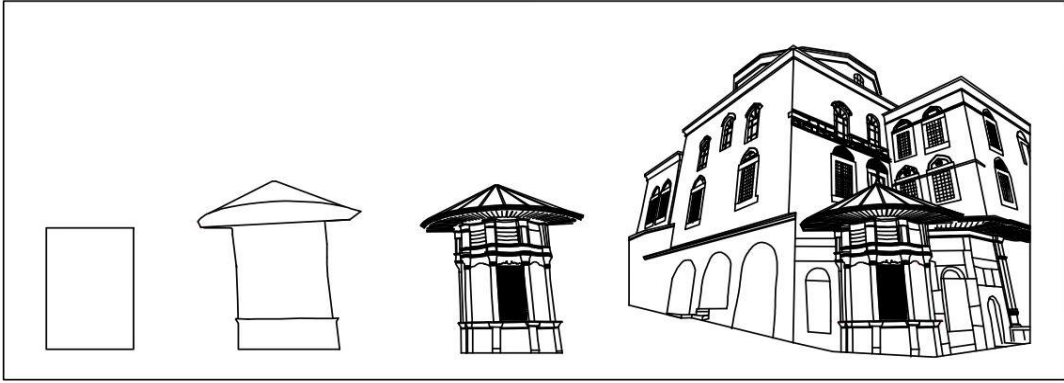
Algı, bireyin çevresindeki unsurları duyular aracılığıyla tanıma ve anlamlandırma sürecidir; bu süreç geçmiş deneyimler kültürel bağ ve bireysel yargılarla şekillenir. Aynı uyarıcı farklı bireylerde farklı anlamlar üretebilir. Bireyin duysal verileri geçmiş deneyim ve bağlamla harmanlayarak yorumladığı, bu yolla nesnelere ve mekânlara anlam yüklediği bir bilişsel etkinlik olan algı, mimarlıkta da biçim, malzeme, oran ve ritim gibi öğeleri yalnızca fiziksel varlıklarıyla değil kültürel ve mekânsal bağlamla birlikte anlam kazanmaktadır.

Mimari anlamının oluşum süreci, algı ile başlar. İnsan bir yapıyı önce görsel, mekânsal ve duygusal olarak deneyimler. Bu aşamada biçim, oran, ritim, malzeme ve renk gibi öğeleri, zihinde bir bütünlük his yaratır. Algı psikolojisinin “bütün parçaların toplamından farklıdır” ilkesi, tekil mimari öğelerini (pencere, kemer, sütun vb.) anlamının, ancak diğer öğelerle birlikte oluşturduğu kompozisyon içinde kavranabileceğini gösterir. Bu nedenle algı anlamın ilk ve vazgeçilmez basamağıdır (Fisher, 2015, s. 14).

Şekil 3. Günther Fischer’ni Mimaride Algı Açıklaması

Kaynak: Fischer, G. (2015). *Mimarlık ve Dil* (Çev. F. Erkman Akerson). Daimon Yayın evi

Çizim 1. Parçadan Bütüne Algı (Hacı Beşir Ağa Külliyesi Örneği)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.2. Simgeleştirme

Çevredeki olguların algısal verilerden zihinsel temsillere dönüştürülerek düzenlenmesi, sınıflandırılması ve göstergeler aracılığıyla anlam sistemlerine eklemlenmesi olan simgeleştirme, dış dünyanın kaotik yapısını hiyerarşik ve kodlanabilir bir yapıya dönüştürerek kültürel iletimi mümkün kılmaktadır. Norberg Schulz’un simgeleştirmeyi fazla geleneksel ve yalnızca fenomenlerin sınıflandırılması çerçevesinde ele almasını eleştirmektedir (Fischer, 2015, s. 14-18). Ona göre, Norberg Schulz’un yaklaşımı göstergelerin çok katmanlı bağlamsal ve kültürel anlamlarını göz ardı ederek onları salt tanımlayıcı kategorilerle sınırlamaktadır. (Fischer, 2015, s. 20) ise, simgeleştirmenin yalnızca betimleme değil aynı zamanda mekânsal hafızanın inşası ve mimari nesnelerin toplumsal hafızadaki yerinin güçlendirilmesi gibi işlevleri de kapsadığını savunmaktadır.

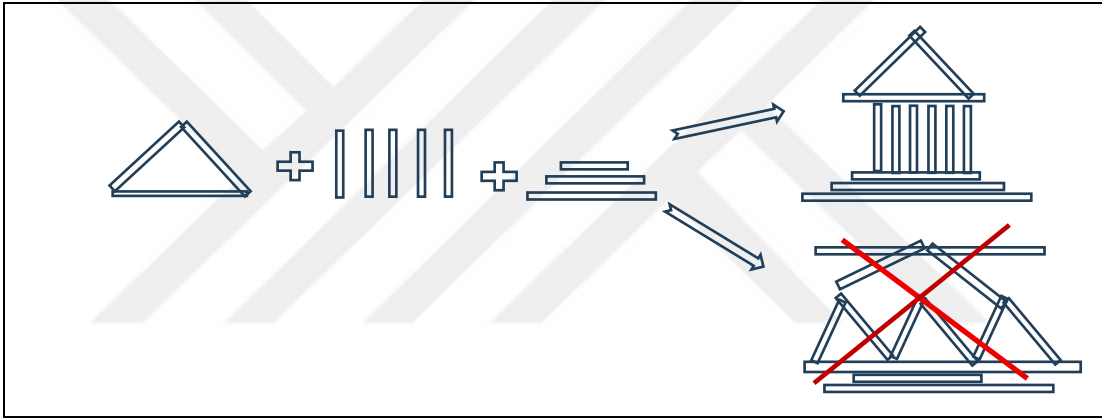
2.3.3. Sentaktik Boyut: Yapı ve Yapı Elemanlarının Yapısal Dizilimi

Dilbilimde, bir cümlenin anlamlı olabilmesi için sözcüklerin belirli dizilim(sentaktik) kurallarına göre bir araya gelmesi gerektiği kabul edilir. Sözcükler farklı biçimlerde birleşebilir; her birleşim anlamlı bir cümle oluşturacak diye bir kural yoktur. Mimarlıkta mimari öğelerin (cephe, pencere, kapı, saçak, kütle vb.) de sözcükler gibi; anlamlı bir bütün oluşturabilmesi, belirli yapısal ve mekânsal dizilim kurallarına uymasıyla mümkündür (Fischer, 2015, s. 35-37).

Bir yapının işlevi ya da taşıyıcı düzeni hakkında hiçbir bilgiye sahip olmasak dahi, mekânları ve mekân oluşturan bileşenleri, aşamalı olarak bir araya gelen öğeler bütünü şeklinde tanımlayabiliriz. Tekil mekânların birbirine bağlanması ya da iç içe geçmesi ile daha büyük ve kendi içinde uyumlu bütünler meydana getirmektedir. Bu bütünler yeni mekânlar oluşturabilir. Örneğin; cadde veya meydanlar gibi. Bu yeni mekânların birleşmesiyle ise kentin karmaşık mekânsal dokusu ortaya çıkmaktadır. Bir yapının veya yapı kompleksinin biçimsel kurgusu hakkında tek başına yeterli bilgi elde edilemediği gibi yalnızca tekil biçim öğelerinin birleşiminden ibaret de değildir; bu öğelerini birbirine nasıl eklendiği ve aralarındaki ilişkilerin nasıl kurulduğu da biçimsel anlamın oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla mimarlıkta birden farklı olarak dört farklı türde eklemlenme biçimi (mekânsal, işlevsel, konstrüktif ve biçimsel) yani sentaks boyutu dikkate alınmalıdır (Fischer 2015, s. 54-61). Bu dört boyut:

Mekânsal sentaks (yakınlık, kümelenme, yön, içerisi-dışarısı, bitişme, iç içe geçme, kaynaşma) mekân oluşturan öğelerin bir araya getirilme kurallarını ele almaktadır. İşlevsel sentaks (yakınlık, yön, içerisi-dışarısı, merkezileşme- merkezin ortadan kaldırılması, iç içe geçme, süreklilik-süreksizlik) mekân üretiminde eylemler, gereksinimler, kullanım değişikliği gibi çeşitli işlevlerin bağlantı kurma imkânlarını üretmektedir. Konstrüktif sentaks (yakınlık, bitişme, içerisi-dışarısı, iç içe geçirme-ayırma, süreklilik-süreksizlik) mimari öğelerin bir araya getirilmesi ve bağlanması ilkelerine dayanmaktadır. Biçimsel sentaks (yakınlık, kümelenme, bir araya getirilebilirlik) mimari öğelerin niteliklerine göre biçimsel olarak düzene sokulmasına olanak sağlamaktadır (Fischer, 2015, s. 63-83).

Mimari sentaksın farklı olan özelliği; mekânları oluşturan öğelerin bir araya getirilmesi ve üç boyutlu ilişkileri yansıtmasıdır. Bir dilin dağarcığında bulunan dizilimsel düzey, mimari yapı elemanlarının birbirlerinin yanına, üstüne, arkasına, içine, altına, önüne, arasına; biçimsel oran, ritim, simetri-asimetri, boşluk-doluluk dengesi gibi sentaktik ilkeler doğrultusunda düzenlenerek yerleştirilmesi anlamlı bir mekânsal bütünlüğü oluşturmaktadır. Ahşap karkas yapım teknikleri, kent planındaki ızgara düzenleri, cephe modülasyonları, farklı duvar örgü teknikleri (düz, kilit, kemer, balık sırtı vb.), cephedeki kat hizalamalarının sürekliliği, açıklıklarının belirli aralıklarla tekrarı, cephe ve silmeleri, taşıyıcı sistem, boşluklar, cephe düzeni, plan kurgusu ve malzeme örgüsü “yapısal gramer” mantığıyla dizilimin parçası ve aynı zaman da birer gösterge örnekleridir (Fischer 2015, s. 63).

Şekil 4. Fischer Mimari Öğelerin Doğru Dizilimle Bütünlük Oluşturması

Kaynak: Fischer, G. (2015). *Mimarlık ve Dil* (Çev. F. Erkman Akerson). Daimon Yayınevi

Mimari öğeler tek işlevli değildir. Bağlama göre farklı anlam ve kullanım kazanabilir. Bir pencere formu, bir yapıda sadece ışık alma işlevi görürken başka bir yapıda anıtsal bir vurgu olabilir. Aynı mimari kütle, farklı bağlamsal birleşimlerde farklı işlev ve anlamlar kazanabilir. Dildeki bir kelimenin farklı anlamlar barındırması gibi bir pencere modülü de hem ışık sağlayıcı, ritim belirleyici hem de cephe kompozisyonu yönlendirici bir unsur olarak işlev görebilir (Fischer, 2015, s. 40).

Dilin dağarcığındaki sözcükler birbirleriyle yoksul-zengin, tutuklu-özgür, ölüm-yaşam, olmak-olmamak gibi bir karşıtlık ilişkisi kurmaktadır. Bu karşıtlıklar

mimaride de bulunmaktadır. Bu durum birinin varlığının ötekinin yani karşıt anlamlısının varlığına bağlı olmasından kaynaklanmaktadır (Fischer, 2015, s. 31).

Bu bilgiler ışığında Fischer (2015), mekânsal ilişkileri tanımlamak için aşağıdaki alt kriterleri kullanmaktadır.

Bitişik- Ayrık

Bitişik; mekânsal birimlerin doğrudan temas halinde olduğu yüzey veya hacim üzerinden kesintisiz bir bağlantı kurduğu durumdur (Fischer, 2015 s. 62).

Ayrık; birimler arasında fiziksel temas bulunmayan boşluk veya mesafe ile ayrılmış kompozisyon biçimidir (Fischer, 2015 s. 62).

Süreklilik-Süreksizlik

Süreklilik; mekânsal akışın kesintisiz, kopuk olmama durumudur. Görsel ve fiziksel olarak bütünlük hissi yaratan düzenlemedir. Bir pencere ya da kapı açıklığı cisimler arasındaki sürekliliği bozmaz, ancak duvarın tümüyle kesilmesi mekânlar arasında bir bağlantı dolayısı ile süreklilik sağlamaktadır (Fischer, 2015, s. 77).

Süreksizlik; mekânsal akışın boşluklar, kesintiler veya yön değişiklikleri ile kesintiye uğradığı durumdur (Fischer, 2015, s. 77).

Simetri-Asimetri

Simetri; mekânsal veya biçimsel öğelerin bir eksen, merkez ya da düzlem boyunca düzenli ve dengeli biçimde tekrarlanması ile bütünlük ve uyum hissi yaratılmasıdır (Fischer, 2015, s. 88-89).

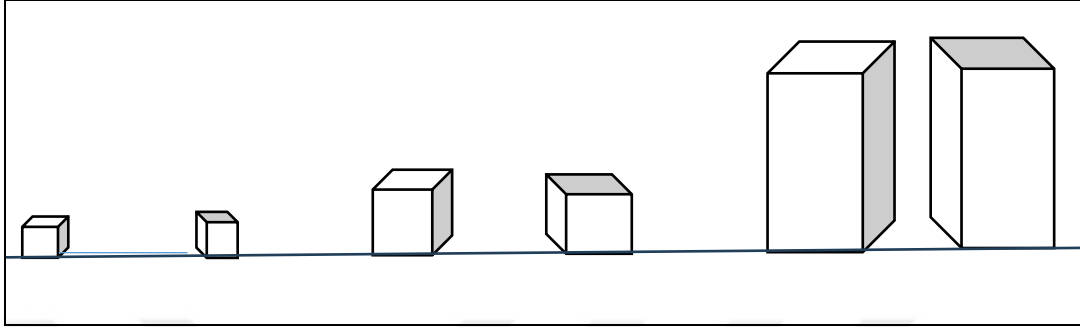
Asimetri; mekânsal ve biçimsel öğelerin düzenli bir eksen etrafında yerleşmediği, ancak farklı kütle, boşluk ve oran ilişkileriyle görsel denge sağlandığı durumdur. Dinamizm ve çeşitlilik algısı oluşturmaktadır (Fischer, 2015, s. 88-89).

Yakınlık-Uzaklık

Yakınlık; mekânsal elemanların birbirine olan mesafesinin az olması mekânın kompakt ve yoğun bir algı üretmesidir. Fisher'e (2015) göre yan yana duran iki cismin bir mekân olarak algılanması, cismin yerleşim düzenine de bağlıdır. Birbirlerinden çok uzakta duran cisimler, tek tek ve ayrık olarak algılanmaktadır. Birbirlerine yaklaşırlarsa aralarında bir bağ oluşarak, bir "ara mekân" ortaya

çıkmaktadır. Bu ilişki, mekânların belirgin bir düzen içinde olmalarını ve konumlarını daha güçlü bir şekilde vurgulamaktadır (Fischer, 2015, s. 64).

Uzaklık; birimler arasında belirgin mesafe bırakılması ise algıda ayırışma ve bireysellik vurgusu oluşturmaktadır (Fischer 2015, s. 64).

Şekil 5. Fischer'e Göre Mekânsal Birimlerde Yakınlık-Uzaklık İlişkisi

Kaynak: Fischer, G. (2015). *Mimarlık ve Dil* (Çev. F. Erkman Akerson). Daimon Yayın evi

Kapalılık-Açıklık

Kapalılık; mekânsal birimin, sınırlarının (duvar, cephe, peyzaj elemanı vb.) algısal veya fiziksel olarak tanımlandığı düzenlemedir (Fischer, 2015, s. 72-73).

Açıklık; sınırların kısmen ya da tamamen kaldırıldığı, mekânın çevresine ve dış mekâna açıldığı durumdur. Açıklık; geçirgenlik, çevre ve etkileşim duygusu üretmektedir (Fischer, 2015, s. 72-73).

İç içe geçme-Kaynaşma

İç içe geçme; farklı mekânsal birimlerin kısmen ya da tamamen birbirinin hacmine girmesi ile oluşan mekânsal bir birleşimdir. Fischer (2015), bir kütleyi tamamen sınırlamak mümkün olmazsa, o zaman daha büyük bir cismin uzantıları ya da girintileri sayıldığını belirterek bir oyuk mekân benzetmesi yapmaktadır. Oyuk mekânı; çevresi kütleye çevrilmiş bir mekân, aynı zamanda her tarafı mekânla çevrili cisim olarak tanımlamaktadır (Fischer, 2015, s. 69).

Kaynaşma; birimlerin sınırlarının algısal veya fiziksel olarak ortadan kalktığı, bütünleşmiş bir hacim ya da kütle algısı yaratan durumdur. Bir duvarla birleşen sütunun durumu, iç içe geçme ya da kaynaşma olarak tanımlanabilir (Fischer, 2015, s. 70).

Durağanlık- Hareketlilik

Durağanlık; mekânsal düzenin görsel veya fiziksel olarak sabit dengeli ve sakin bir kompozisyon oluşturmaktır (Fischer, 2015, s. 88).

Hareketlilik; formların yönlendirme ritim tekrar veya eğrisel hatlar aracılığıyla hareket algısı yaratmasıdır (Fischer, 2015, s. 88).

Sonuç olarak yukarıda açıklanan sentaktik(dizilimsel) kriterler; mekânın biçimsel ve topolojik kurgusunu anlamak için birer okuma anahtarı niteliği taşımaktadır. Algısal sürekliliği ve parça ile bütün arasındaki bağın gücünü belirleyen bu kriterler, mimari ürünün yalnızca biçimsel bileşimini değil, aynı zamanda bu bileşimin ardındaki üretim mantığını, kuralların nasıl işlediğini ve değişen bağlamlarda nasıl yeni anlamlar ürettiğini çözümlemeyi mümkün kılmaktadır.

2.3.4. Semantik Düzeyde Okuma: Anlam Katmanları

Bir yapı ya da yapı elemanının fiziksel varlığını değil, aynı zamanda toplumsal bellekteki ve kültürel bağlamdaki yerini de kapsayan semantik (anlambilim) boyut yalnızca nesnel içeriklerden ibaret değildir.

Fischer (2015), mimarlıkta anlam nasıl yaratılır başlığı altında anlamın dört boyutunu (gönderim, önem sırasındaki yer, anlatım ve değer) açıklayarak, anlam bileşenleri ve değişkenlerine vurgu yaparak kuramsal ve ideal durumları ele almıştır. Anlam üretme sürecinde iki temel strateji tanımlamaktadır. Birincisi; toplumda yerleşmiş biçimlerin, sembollerin ve yapı tiplerinin anlam yüklerini bilinçli olarak tasarıma dahil etme düşüncesi yani var olan kültürel şifrelerin kullanılması, ikincisi; boyut, biçim, malzeme veya konum gibi özelliklerde zıtlıklar yaratarak yeni anlam katmanları oluşturma yani karşıt sistemler ve karşıtlıklar oluşturulması (Fischer, 2015, s. 95-97).

Anlamın gönderim boyutunun “bu nedir?” sorusuna verilen yanıtlarda ortaya çıktığını belirten Fischer (2015), mimarlık alanında yapı ve yapı bölümlerinin tanınması ve işlevlerinin anlaşılabilirliğinin, anlamın gönderim boyutu olduğunun altını çizmektedir. Önem sırasındaki yer; bir yapıyı değerlendirir, sınıflandırır,

çevresinde yer alan diğer yapılarla ya da kendi türlerinin öteki temsilcileri ile kıyaslayarak o yapının diğerleri arasındaki yerini belirlemektir (Fischer, 2015, s. 95).

Anlatım boyutu; aynı işlevi yerine getiren yapıların, mimari biçim, malzeme, ölçek ve bağlam yoluyla farklı anlamlar iletmesidir (Fischer, 2015, s. 96). Örneğin; Klasik Osmanlı üslubuna sahip Süleymaniye Cami, mimari ve dini ihtişamı, tarihsel sürekliliği ve imparatorluk gücünü yansıtırken; topografya ile bütünleşen Büyükçekmece Sancaklar Cami minimalist tasarımıyla İslam inancının özündeki sadeliği ve çağdaş yorum anlayışını ifade eder. Her iki yapının da gönderimi cami işlevine dayanır. Ancak mimari anlatım; yapının konumlandığı fiziksel, tarihsel ve kültürel çevre (bağlam) ile mimarın; biçim, malzeme, ölçek ve estetik anlayış gibi tasarıma ilişkin bilinçli seçimleri (tasarım tercihleri) doğrultusunda farklı anlam katmanları üretilmiştir.

Mimarlıkta anlam, dilbilim alanında olduğu gibi, daha küçük bileşenlerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu bileşenler tek başına anlam taşımayabilir ancak belirli bir “gönderim şifresi” ile düzenlendiklerinde işlevsel, kültürel ve estetik mesajlar üretir. İnsan zihninde depolanan bu yapısal modeller tasarımın üç temel işlevini olağan kılar; göstergeleri tanıma, duyu organlarımızla doğrudan algılayabildiğimiz, fiziksel olarak var olan, gözle görülebilen, elle tutulabilen, mekânda yer kaplayan şeyleri fark etme, tanıma ve zihinde anlamlandırma süreci olan somut fenomenleri algılama ve yeni anlamlı bütünler oluşturma. Örneğin; bir cami gördüğümüzde kubbe, minare, kemerli pencereler gibi öğeleri öncelikle algılarız ve zihnimize bileşen modelleri ile karşılaştırma yaparak cami kategorisinde zihnimize kaydederiz. Bu değerlendirme süreci aşağıdaki anlamsal alt kriterler üzerinden okuma ile gerçekleştirilmiştir.

Tümleyici

Bir yapıyı oluşturan öğelerin birbirleri ile olan ilişkisinde biri olmadan diğerinin olamayacağı (tümleme ilişkisi), yapının çevresiyle kurduğu mekânsal bütünlük veya tezat ilişkisini ifade etmektedir (Fischer, 2015, s. 122). Örneğin; bir yapı komşu binaların ölçü, malzeme ve cephe düzenini devam ettiriyorsa pozitif tümleyici, tamamen farklı bir biçim ve ölçekte ise negatif tümleyicidir. Pozitif öğeler anlamı pekiştirirken, negatif öğeler anlamı eksiltmekte veya karşıt bir anlam

yüklemektedir. Bu karşıtlık çoğunlukla pozitif-negatif, içe dönük-dışa dönük, düzenli-düzensiz kriterleri üzerinden de okunmaktadır. Cephede bütünlük oluşturan çıkmalar pozitif, anlamsız boşluklar veya kopuk eklentiler ise negatif tümleyicilerdir.

İçe dönük- Dışa dönük

Yapının mekânsal organizasyonu, kullanıcıya veya çevreye yönelimini göstermektedir. Çevreyle kurduğu görsel ve fiziksel ilişki, anlamın yönünü belirlemektedir (Fischer,2015, s. 122). İçe dönüklük koruma ve mahremiyeti, dışa dönüklük ise şeffaflık, davetkârlık ve açıklık mesajı taşır. Örneğin; avlulu bir medrese planı içe dönük bir düzenleme iken, meydanla bütünleşen ve geniş açıklıkları olan modern bir belediye binası dışa dönüktür.

Düzenli-Düzensiz

Bir yapının belirli bir düzen kuralına uyup uymadığını gösterir. Yapının planı, strüktür ve cephe kurgusu arasındaki uyum ve ritmi aynı zamanda çevresinde yer alan yapıların kurgusu ile ilişkisini vurgulamaktadır. Bir yapının ya da yapı grubunun planı, tek bir doğrultu veya ana eksen izlemeyip, zaman içinde eklenen kısımlar nedeniyle çeşitli yönlerde doğru gelişmiş olabilir (Fischer, 2015, s. 128). Örneğin; Kapalıçarşı'daki sokaklar, tek bir doğrusal hat yerine sağa sola, çapraz veya farklı eksenlere dağılır. İlk tasarım planının dışına çıkarak, zaman içinde ihtiyaçlara göre eklentilerle mekânsal doku oluşmuş ve karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır. Düzenli tasarım, anlamsal olarak güven, kontrol ve istikrar çağrıştırırken düzensiz tasarımda, farklı yönlendirmeler, beklenmedik boşluklar ve kesintili perspektifler hareket algısını güçlendirmektedir. Düzensizlik belirli bir tasarım niyetinden çok rastlantısal eklem ve yön karmaşası sonucu oluşmuşsa, bu algı kontrolsüzlük ve kaos mesajına dönüşmektedir.

Büyük-Küçük

Bir yapının ölçeğinde insan ölçütleri ve çevresel bağlam ile kurduğu ilişkiyi tanımlar. Ölçek, yalnızca fiziksel boyutlarla değil aynı zamanda algısal etki ve mekânsal deneyim ile de değerlendirilir. Büyük ölçekli yapılar anıtsal ve baskın bir görünüm sergiler; çoğu zaman güç, otorite veya kolektif kimlik mesajı verir. Küçük ölçekli yapılar ise; yakınlık ve samimiyet duygusu yaratır bireysel, gündelik ve erişilebilirdir (Fischer, 2015, s. 111).

Malzeme Karşıtlıkları

Bir yapıda, kullanılan malzemeler arasındaki dokusal, renk ve sıcaklık farkları, kullanıcı algısında farklı anlam ve duygular üretir. Malzeme karşıtlıkları yapı içinde, dışında ya da yanındaki bitişik yapılarda sert-yumuşak, sıcak-soğuk, düz-kaba vb. zıtlıklarla bir arada bulunur. Bu zıtlıklar mekânın algılanışını etkileyerek estetik vurgu, işlevsel ayırım ve tarihsel sürekliliğe dair mesaj üretir (Fischer, 2015, s. 128-129). Sivil bir konutun geleneksel kesme taş dokusu üzerine modern dönemde eklenmiş cam ve alüminyum doğramaların yerleştirilmesi belirgin bir malzeme karşıtlığı oluşturur. Taş mat yüzeyi, doğal dokusuyla sıcak ve tarihsel bir etki yaratırken, cam ve alüminyum parlak yüzeyi, endüstriyel niteliğiyle soğuk, modern ve teknolojik bir mesaj verir. Bu karşıtlık yapının hem güncel durumunu hem de geçmişle bağını vurgulamaktadır.

Yumuşak-Sert; yumuşak malzeme davetkâr ve sıcak, sert malzeme soğuk, sağlamlık ve güç mesajı vermektedir (Fischer,2015, s. 128-129).

Düz- Kaba; pürüzsüz yüzeyler incelik ve düzen, kaba yüzeyler rustik ve doğal mesaj taşımaktadır (Fischer,2015, s. 128-129).

Sıcak-Soğuk; renk ve doku yoluyla sıcak sıcaklık hissi, davet karlık ve samimiyet, soğukluk ise resmiyet ve mesafe anlamı taşımaktadır (Fischer,2015, s. 128-129).

2.3.5. Pragmatik Düzeyde Okuma: Bağlam ve İşlev İlişkisi

Mimarlıkta ileti yalnızca biçim ve anlam ile değil, aynı zamanda bağlam, kullanıcı, zaman, yer ve amaç gibi dışsal etkenlerle şekillenmektedir. Dibilimdeki pragmatik evrenseller (kim, kiminle, nerede, ne zaman, niçin, ne hakkında, nasıl) mimarlıkta da geçerlidir (Fischer, 2015, s. 136-137). Çünkü mimari ürün, tasarımcının niyetinin ötesinde sosyal, ekonomik, politik ve kültürel koşulların etkisi ile anlam kazanmaktadır.Tasarım süreci; işveren, mimar, kullanıcı, kent halkı ve diğer paydaşların beklenti ve çıkarlarının kesişiminde oluşur. Bu durum, iletinin hem içeriğini hem biçimini belirlerken mimarlığı yalnızca bir tasarım faaliyeti değil aynı zamanda eylem üreten bir alan haline getirir. Yalnızca davranış ve eylemleri

etkilemez mimarlık, insanları eylemde bulunmaya da zemin hazırlar. İnsanı olumlu eyleme (yapıyla özdeşleşme, koruma, bakım) ya da olumsuz eyleme (ihmal, yıkım, zarar verme) yönlendirebilir. Yer ve zaman faktörleri, yapının kentsel bağlamla ilişkisini, dönemin sosyal, politik, ekonomik yansımalarını, üslup etkilerini ve toplumsal algısını belirler. Araç-gereç seçimi ise işlev ile biçim arasındaki bağı güçlendirmekte veya zayıflatmaktadır (Fischer, 2015, s. 138-143).

Sonuç olarak pragmatik(yararsal) boyut mimarinin yalnızca estetik ve anlamsal düzeyde değil, üretim, kullanım ve algı süreçlerinde çok katmanlı bir etkileşim ağı içinde oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Kullanışlı- Kullanışsız

Yapının mevcut kullanıma uyum ya da uyumsuzluğunu ve yapının bugünkü işlevini yerine getirip getirmeme kapasitesini ölçer. Burada ölçüt, tasarım amacının bugünkü bağlamda sürdürülebilirliğidir. Kullanışsız yapı ya da mekân, fiziksel potansiyeli tam olarak gerçekleştirilmeyen veya kullanım kurgusu bakımından işlevini yitirmiş mimari kütledir (Fischer, 2015, s. 138-139).

Sonuç olarak bir yapı ya da mekânın yararlılığı, pragmatik evrensellerin hepsiyle uyumlu olarak işlev görmesine bağlıdır, bağlamdan bağımsız değerlendirilemez, işlevsellik ve kullanışlılık sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel koşullar tarafından belirlenmektedir.

Eşit- Eşit Değil

Mimari bağlamda yapı elemanlarının boyut, oran, biçim, işlev veya konum açısından birbirine denk ve uyumlu olması ya da olmaması durumudur. Bu durum, cephe düzeninde ritim, simetri ve bütünlük algısını güçlendirir ya da zayıflatır. “Eşit değil”, bilinçli tasarım tercihi veya zaman içinde oluşmuş değişimlerle ortaya çıkan oransal, biçimsel veya işlevsel farklılıklardır. Bu farklılık, kimi zaman tasarımın dinamiğini artırırken, kimi zaman bütünlüğünü zayıflatmaktadır (Fischer,2015, s. 122-127).

Eşitlik, düzenli ve adil bir mekânsal algı yaratırken, eşitsizlik kaos veya hiyerarşi mesajı vermektedir.

Pragmatik boyut yaklaşımda bu ayırım yalnızca biçimsel değil, yapının kullanım bağlamı, dönemsel ekler ve müdahaleler de göz önüne alınarak yapılmalıdır.

Dolaşım ölçütü

Pragmatik boyut açısından dolaşım, yapının kullanıcı hareketini nasıl yönlendirdiğini, giriş-çıkış noktaları, iç mekân kurgusu, cadde ile kurduğu bağlantı ve çevresindeki yapılarla ilişkisi üzerinden incelenmektedir (Fischer, 2015, s. 135-138).

Ulaşılabilirlik

Pragmatik düzeyde ulaşılabilirlik, bir yapıya fiziksel erişimin kolaylığı kadar yapının kendi içindeki konumunun sağladığı erişim potansiyelidir. Bu durum yapının algısal gücünü ve kullanım değerini doğrudan etkilemektedir (Fischer, 2015, s. 137-140).

3. TARİHİ YARIMADA ve ALAY KÖŞKÜ CADDESİ

İstanbul'un tarihsel gelişiminde merkezi bir role sahip olan Tarihi Yarımada topografik yapısı, surlarla çevrili konumu ve anıtsal yapılarıyla Bizans'tan Osmanlı'ya ve günümüze uzanan sürekliliğin en önemli mekânsal çekirdeğini oluşturur. Bu alan siyasi, idari ve dini merkez işlevleri ile yalnızca kentin değil, imparatorlukların da kalbi olmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı döneminde Bab-ı Ali ve çevresinin şekillendirdiği idare ve kültürel bir odak noktası olan Alay Köşkü Caddesi hem yönetim yapıları hem dini ve sivil mimari örnekleri ile önemli bir kentsel alan niteliğindedir.

Bu bölümde, öncelikle Tarihi Yarımada'nın topografyası, konumu ve tarihsel gelişimi ele alınmış; ardından kentin mekânsal omurgasında önemli bir yer tutan Alay Köşkü Caddesi incelenmiştir.

3.1. Topografya, Konum ve Tarihçe

Harita 1. Bilinen ilk Konstantinopolis Haritası

Kaynak: Buondelmonti, C. (1711). *En eski İstanbul haritası* (çizim 1420). Banduri.

Anıtsal karakter taşıyan İstanbul'un topografyasını belirleyen en önemli etken denizle olan ilişkisidir. Kent, doğuda İstanbul boğazı, kuzeyde üç yanını çeviren Haliç, batıda Theodosius Surları ve güneyde Marmara Deniziyle sınırlanan 17 kilometrekarelik bir alan kapsar. Yayılma alanı bugün 300 kilometrekarelik alanı geçmiştir. Karaların içine 8 kilometre uzanarak derin ve geniş bir koy oluşturan

Haliç, Tarihi Yarımada'nın coğrafi konumunun en önemli özelliklerinden biridir. Diğer önemli özelliği Karadeniz ve Marmara denizini birbirine bağlayan su yolu üzerinde olmasıdır. Bu özelliği ile kavşak noktasında yer alır. Zaman içinde büyük değişikliklere uğrayan topografyası günümüzde sokak aralarındaki tarihi kalıntılarından bile gözlemlenebilir.

İstanbul'un yedi tepesi sur içi (bugün ki Fatih semti sınırları içinde kalan alan) bölgesinde yer almaktadır. Bu tepeler Boğaziçi ve Haliç vadilerinin birinci ve ikinci tektonik zamanlarda kırılmalarıyla meydana gelmiştir. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde yedi tepenin her biri anıtsal yapılarla donatılmıştır (İTO ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997).

Kentin ilk tepesi doğu ucunda yer almaktadır. Günümüzde üzerinde Ayasofya Müzesi, Topkapı Sarayı, Hippodrom ve Sultan Ahmet Camii yer alır. İlk tepeyi izleyen ilk vadi boyunca Topkapı Saray Surları ve Bab-ı Ali uzanır. Günümüzde Çemberlitaş olarak bilinen Costantinus sütunu ve Nuru Osmaniye Caminin yer aldığı alan ikinci tepeyi oluşturur. 4.yüzyıl sonu 5.yüzyıl başında kent eksenini boyunca Forum Tauri (Teodosus Forumu – Boğa Meydanı) yer aldığı üçüncü tepede bugün İstanbul üniversitesi ve Süleymaniye Camii'nin bulunur. Eskiden Kutsal Havariler Kilisesi (Havariyyun Kilisesi) bulunduğu yerde inşa edilen Fatih Camii ve Kız Taşı olarak bilinen Marcianus Sütunu dördüncü tepede yer alır. Selimiye Camii beşinci tepede, Bizans döneminden günümüze kısmen ulaşan Tekfur Sarayı (Porfirogennetos Sarayı) altıncı tepede yer alır. Kentin en güney bölümünde, yedinci tepeyi baştanbaşa Lykos Deresi çevirir. Bizans döneminde Forum Bovis (Öküz Meydanı – Aksaray Meydanı) bu derenin batısında yer alıyordu, İstanbul' un fethinden sonra Aksaray meydanı adını aldı (Yıldız, 2021, s. 35-37).

Forum Arcadii (Arkadius Sütunu), Bizans döneminde Mese Caddesi (Osmanlı Dönemi Divan Yolu) üzerinde yer alan en önemli meydanlardan biriydi. Günümüzde Cerrahpaşa semti sınırları içinde bulunan bu meydanın kurulu olduğu tepede, Kserolophos olarak adlandırılmaktadır (Yıldız, 2021, s. 37).

Bizans devrinde Konstantin tarafından yaptırılan surların sınırları beş tepeyi kapsıyordu. Bu surların bazı duvar parçaları günümüzde de görülmektedir (Arseven ve Esat 1989, s. 92). “Marmaray Projesi” kapsamında 2006 yılında yapılan Yenikapı

ilçesinde “Compoire” denilen bir ticaret üstü kurdukları bu iddialardan biridir. Genel kaniya göre bölgenin ilk sakinleri Megaralılarıdır. M.Ö 7.yüzyılda Orta Yunanistan’ da ki Megara kentinden Byzas önderliğinde gelen kolonistler, olasılıkla eski bir Trak yerleşmesinin üzerine bugünkü Sarayburnu mevkiine Byzantion kentini kurmuşlardır (Yücel, s. 15-16).

Zaman içinde kent Romalıların eline geçmiş, batıya doğru büyüyerek genişlemeye başlamış ve Konstantinus tarafından 330 yılında Roma İmparatorluğu’ nun başkenti olarak ilan edilmiştir. Roma döneminden sonra Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde de kent hep gündemde kalmıştır (Avcı,2001, s. 25).

Sonuç olarak dönemlerin kültürel, toplumsal, siyasal, ekonomik koşulları değişikçe yapılanma düzenleri değişikliğe uğramış, yapılar birbirlerinin sınırlarını kullanmış, birbirlerine eklemlenmiş ve süreklilik anlamında günümüzde yararsal kullanım boyutunda katmanlaşmayı doğurmuştur.

İstanbul’un ilk kurulduğu döneme özgün haritalar günümüze ulaşmamıştır. 1422 yılında Floransalı Christoforo Buondelmonte tarafından çizilen ve bilinen en eski haritası şehrin erken döneme ait topografyası hakkında fikir vermektedir. El Yazması bir eser içinde yer alan harita perspektif bir plan şeklindedir (Banduri,1711).

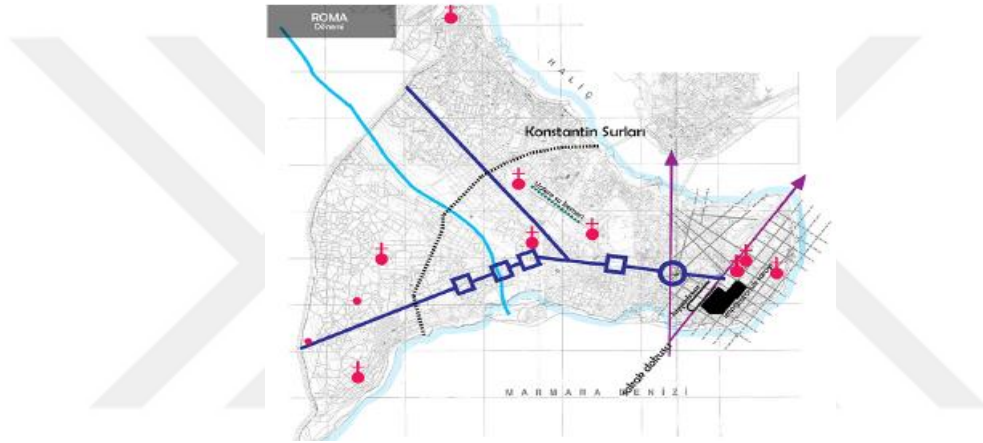

Plan 1. Bizantion Yunan Kenti (Polis)

Kaynak: Kubat, A. S. (2018, Ekim). İstanbul tarihi yarımada: morfogenetik yapısı ve değişim süreci. A. S. Kubat [Yürütücü], *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Megaralı Byzas'ın önderliğinde bugünkü Sarayburnu'nda 658 yıllarında kurulan kentin (Polis) biçimi kadar büyüklüğü de bilinmemektedir. Bugünkü Topkapı Sarayı'nın olduğu yerde yani Acropoliste; Apollon, Artemis ve Aphrodite tapınaklarının olduğu tahmin edilmektedir (Wiener-Müller, 2016, s. 16).

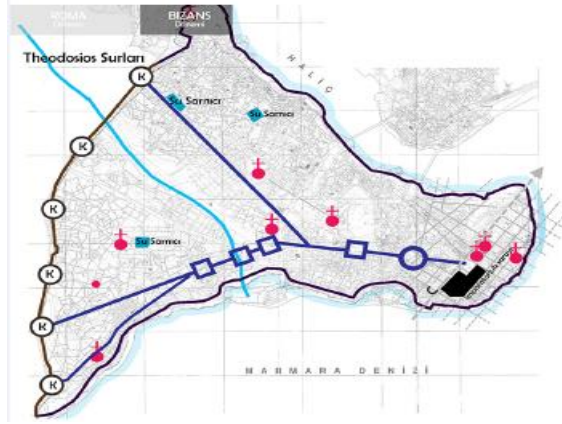
Erken dönemdeki Yunan kent sınırlarını büyük ölçüde yansıtan M.Ö. 2 yüzyıl sonunda Roma İmparatoru Septimius Severus tarafından inşa ettirilen surlar Byzantion Kentinin Yunan dönemindeki şehir planlaması ve akropol merkezli anlayışla şekillenmiştir. İlerleyen dönemlerde bu şekillenme Konstantinopolis' e dönüşmesinin temelini atmıştır (Mango, 1994, s. 20-25).

Plan 2. Konstantinopolis (Roma Dönemi)

Kaynak: Kubat, A. S. (2018, Ekim). İstanbul tarihi yarımada: morfogenetik yapısı ve değişim süreci. A. S. Kubat [Yürütücü], *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

M.S. 395 tarihinde Roma imparatorluğu doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmış bu ayrım sonucu imparatorluğun doğu yakası stratejik, siyasi askeri, ekonomik nedenlerden dolayı gittikçe güçlenmiş batı yakası ise germen kavimlerin saldırıları ile yıkılmıştır. M.Ö. 2 yüzyılda Doğu Roma imparatorluğuna bağlanan Byzantion kenti 1.Konstantinus (324-337) tarafından, imparatorluğun yeni başkenti seçilmiştir ve adı Konstantinopolis olmuştur. Planlı bir biçimde büyük bir saray, senato binası, tapınak ve kiliseler, hipodrom yapılmış şehir dört misli kadar büyütülmüştür (Bardill, 2012, s. 218-237).

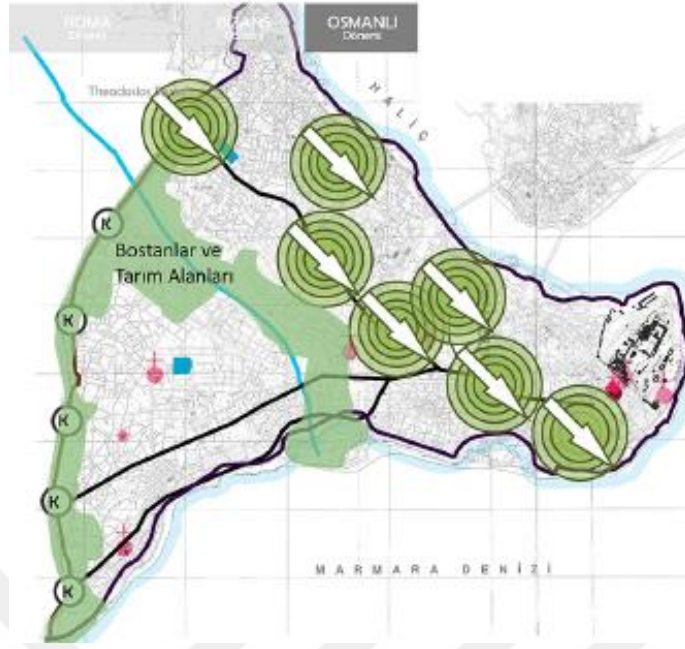

Plan 3. Konstantinopolis (Bizans Dönemi Kenti)

Kaynak: Kubat, A. S. (2018, Ekim). İstanbul tarihi yarımada: morfogenetik yapısı ve değişim süreci. A. S. Kubat [Yürütücü], *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Harita üzerinde kentin batı sınırını belirleyen Theodosius Surları (Marmara Denizi sahilinden Tekfur Sarayı'na kadar uzanan bölüm) savunma için inşa edilmiş çok katmanlı ve yüksek yapısıyla dönemin şehir planlamasının önemli unsurudur. Doğu-Batı üzerinde uzanan kentin siyasi ve sosyal hayat omurgasını oluşturan Mese yolu ve üzerinde kare sembollerle gösterilen meydanlar (forumlar), mavi çizgilerle temsil edilen su hatları, taşınan suyun depolandığı, haritada kırmızı nokta işareti ile gösterilen su sarnıçları Konstantinopolis' in planlı gelişimini göstermektedir (Kuban, 2007).

Siyasi ekonomik ve nüfus açısından batıya doğru planlı bir gelişim göstermiş, savunma altyapı ticaret ve sosyal hayatın merkezi olmuştur. Tüm bu unsurlar Konstantinopolis dönemin en gelişmiş ve sürdürülebilir şehirlerden biri yapmıştır.

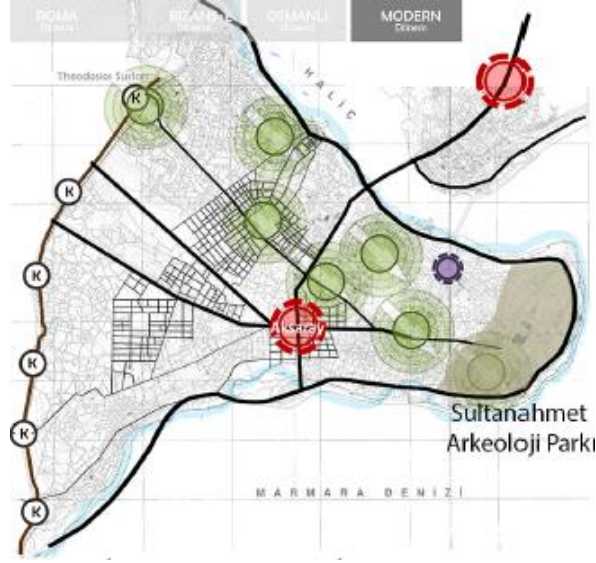

Plan 4. Konstantiniye (Osmanlı Kenti)

Kaynak: Kubat, A. S. (2018, Ekim). İstanbul tarihi yarımada: morfogenetik yapısı ve değişim süreci. A. S. Kubat [Yürütücü], *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

İstanbul'un Osmanlı Döneminde resmî belgeler, fermanlar ve haritalarda kullanılan adı "Konstantiniyye" dir. "Konstantin'in yeri" anlamına gelen bu isim Bizans İmparatoru I. Konstantin tarafından kurulan Konstantinopolis adından türetilmiştir (Necipoğlu, 2001, s. 3-41).

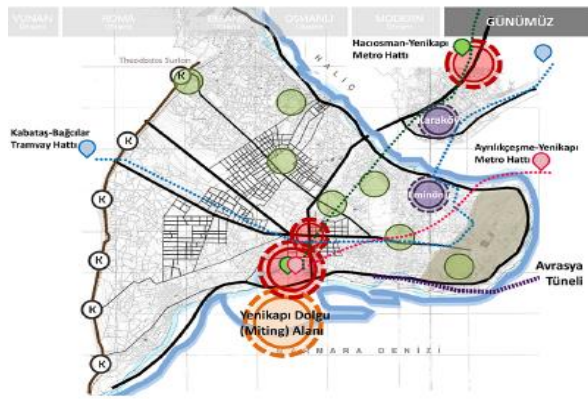
Osmanlı Dönemi İstanbul'unun (Konstantiniyye) su yolları üzerine kurulan tarım alanları ve bostanlarını gösteren harita kent kültürünün bir parçası olarak kamusal yaşam içerisinde yer almıştır. Tarımsal amaçların yanı sıra şehir halkının günlük yaşamında önemli yer tutan yeşil alanların Osmanlı Dönemi İstanbul'unun kentsel planlamasında önemli olduğu vurgulanmıştır.

Plan 5. Modern Dönem (Cumhuriyet Dönemi).

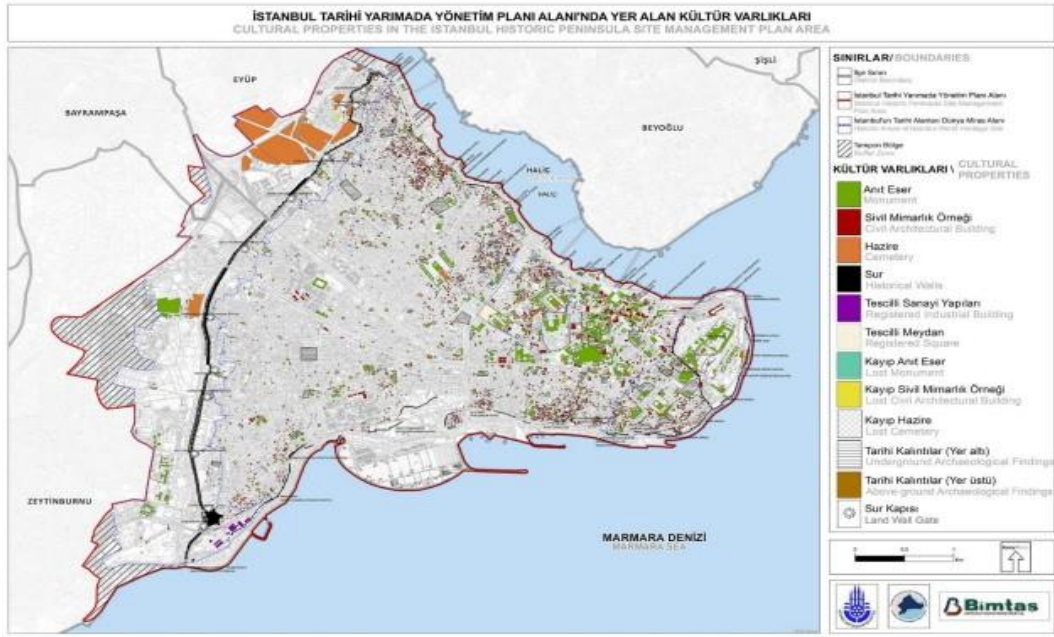
Kaynak: Kubat, A. S. (2018, Ekim). İstanbul tarihi yarımada: morfogenetik yapısı ve değişim süreci. A. S. Kubat [Yürütücü], *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra İstanbul'un modernleştirilmesi amacıyla Fransız şehir plancısı Henri Prost tarafından 1936-1951 yılları arasında modern şehir planlaması (Prost Plan) çalışması, tarihi mirasın korunması modern şehircilik ilkelerinin uygulanmasını bir arada hedeflemiştir (Aydemir, 2008, s. 108-111). Ancak bu ilkelere rağmen, tarihi doku ve eski mahalle kurgusu korunamamıştır. Yeni yapılanma sürecinde bazı önemli tarihi binalar ve simge yapılar yıkılmıştır.

Plan 6. Günümüzde Tarihi Yarımada

Kaynak: Kubat, A. S. (2018, Ekim). İstanbul tarihi yarımada: morfogenetik yapısı ve değişim süreci. A. S. Kubat [Yürütücü], *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Plan 7. Tarihi Yarımada Kültür Varlıkları Yönetim Planı

Kaynak:İstanbul Tarihi Alanlar Başkanlığı, (t.y.). Tarihi Yarımada kültür Varlıkları yönetim planı. <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/>

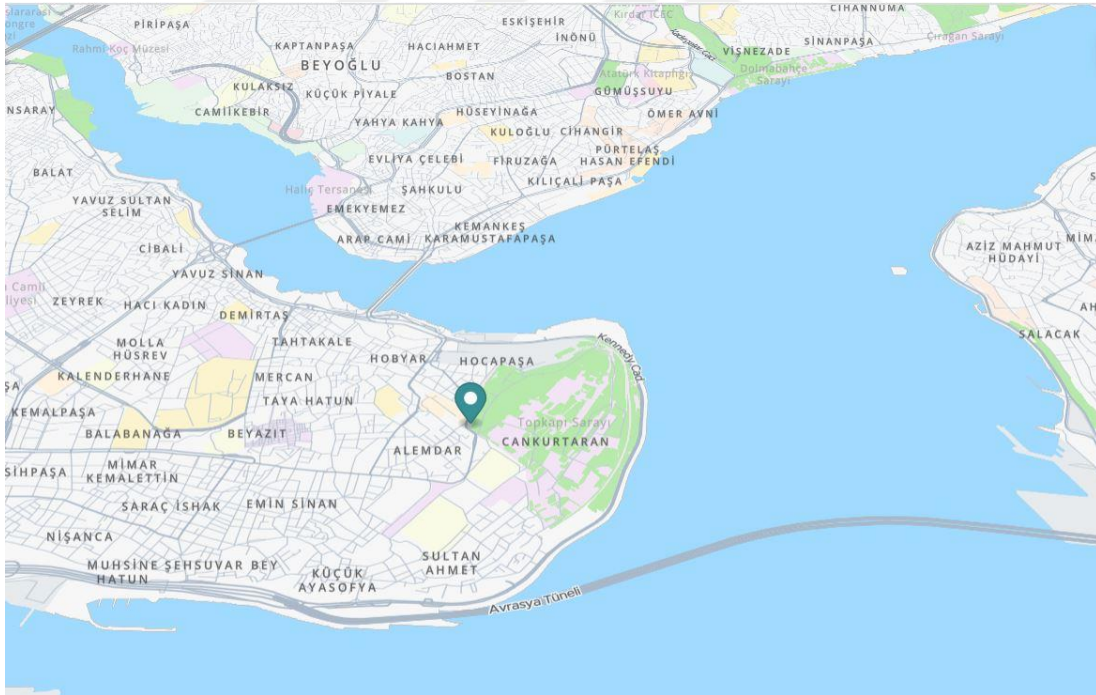
İstanbul, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan stratejik konumu nedeniyle tarihi boyunca Roma, Doğu Roma ve Osmanlı gibi büyük İmparatorluklara başkentlik yapmış, 1985 tarihinde UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 4 bölge olarak dâhil edilmiştir. Sultanahmet Kentsel Arkeolojik Sit Alanı (Hipodrom, Ayasofya, Aya İrini, Küçük Ayasofya Cami, Topkapı Sarayı), Süleymaniye Koruma Alanı (Süleymaniye Cami ve çevresi), Zeyrek Koruma Alanı ve İstanbul Kara Surları Koruma Alanı) (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 16.02.2025). Sultanahmet Kentsel Arkeolojik Koruma Alanı barındırdığı anıtsal eserler, yer üstü ve yer altı kalıntıları ile en fazla tescilli eserlerin bulunduğu miras alanıdır (Boz,2021).

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren yoğunlaşan kentsel ulaşım projeleri (Marmaray, Yenikapı–Aksaray Metrosu, Avrasya Tüneli, Hacıosman-Yenikapı Metrosu gibi) bölgeye erişilebilirliği hızla artırmıştır. Tarihi Yarımada çevresine yerleştirilen yeni ulaşım hatları ve istasyonlar, sur içi doku üzerinde ulaşım ağına dayalı yeni kentsel odaklar oluşturmuştur. Bazı mahalleler turistik faaliyetlerin merkezine dönüşürken, konut alanlarında da işyeri veya kısa süreli konaklama amaçlı dönüşümler yaşanmaktadır.

yanına uzanan yolların, başlangıç noktası kabul edilen Milion Taşı'ndan başlar. Konstantinus döneminde Capitolium'un inşa edildiği yerde yol kuzeybatıya doğru uzanır. Mese Yolunu dik açı olarak kesen uzun caddeler (Alay Köşkü Caddesi, Alemdar Caddesi) ve bu caddelerin oluşturduğu adada birbirini kesen kısa sokaklar bulunur.

Alay Köşkü Caddesi, İstanbul'un Tarihi Yarımada bölgesinde, Sultanahmet ile Sirkeci arasında konumlanmış ve Topkapı Sarayı surlarının izlediği eğimli araziye paralel olarak doğudan batıya doğru alçalan bir topografyada yer alır. Tarihî açıdan Osmanlı döneminde tören ve alay geçişlerini izlemek amacıyla kullanılan Alay Köşkü'nden adını alan cadde, yerleşim dokusunun yoğun olduğu İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2021).

Cadde boyunca yer alan tarihî surlar ve mimari yapılar, İstanbul'un çok katmanlı kent kimliğini yansıtmakta ve koruma bilinciyle öne çıkan bir kültürel miras alanı oluşturmaktadır (Tarih Vakfı, 2019).

Harita 3. Alay Köşkü Caddesi Çevresi

Kaynak:İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (2025). Alay Köşkü Caddesi Çevresi [Harita]. 10.07.2025 tarihinde alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur. <https://harita.istanbul/>

Harita 4. Alay Köşkü Caddesi'nin Konumu

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (2025). Alay Köşkü Caddesi Çevresi [Harita]. 12.07.2025 tarihinde alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur. <https://harita.istanbul/>

Bizans döneminde “Regia” adı verilen saray bağlantı yolunun yer aldığı Alemdar Caddesi, kuzeybatı ve güneydoğu yönünde geniş bir aks oluşturur. Kuzeybatı aksı üzerinde Bab-ı Hümayun kapısı ve Soğukçeşme kapısı, aksın kırılma yaptığı noktada kendine özgün mimari yapısı ile Alay Köşkü ve karşısında batı yönünde farklı kotta konumlanan Alay Köşkü Caddesi yer alır. Aksın başlangıç noktasında İstanbul Valilik Konağı ve Bab-ı Ali Kapısı yer alırken; batı yönünde Hacı Beşir Ağa Külliyesi, Üç dönemli yapı (Balıkesir Han), Şengül Hamamı sıralanır. Batı Aksın sol köşesinde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi (İstanbul Çocuk Mahkemeleri), Sadaka Taşı ve Tonoğlu Mahzen Yapısı dikkat çeker. Alay Köşkü Caddesi, Prof. Kazım İsmail Gürkan Caddesi ile Yerebatan Caddesinin kesiştiği noktada sana erer.

Osmanlı döneminde devletin yönetim merkezi konumunda bulunan ve deniz ve kara surlarının çevrelediği (Sur-i Sultani bölgesi), Topkapı Sarayı ve çevresini kapsamaktadır. Bu bölgede tarihsel süreç boyunca kentin su kaynaklarının

yetersizliği, şehir dışından su temini, tanzimi, ishalesi ve depolanması gereksinimi ortaya çıkmış; bu doğrultuda Roma, Bizans dönemlerinde çeşitli su yapıları inşa edilmiştir. Bu su yapıları Osmanlı döneminde de kullanılmış ve yenileri de eklenmiştir. Bu akslar içinde kalan Alay Köşkü Caddesi'nin güneydoğusunda yer alan Soğuk Çeşme sarnıcı, yakın çevresinde yer alan Evliya Çelebinin 17. yüzyılda kaleme aldığı Seyahatname'sinde Hersek Çukuru (Çelebi,2022, s. 170) olarak bahsettiği Yerebatan Sarnıcı, (Han, 2019) ve Binbirdirek sarnıcı, bölgenin Bizans'tan Osmanlı'ya uzanan tarihsel sürekliliğini, batı yönünde yer alan Şengül hamamı, Cağaloğlu hamamı yapıları ise bu alanın su yapılarının sürekliliğini simgeler.

Alay Köşkü Caddesi ve yakın çevresinde belgelenmiş 22 sarnıç, 11 mahzen, 4 su yolu, 10 kuyu, 2 ayazma, bir tanede arkeolojik kalıntı tespit edilmiştir (Ulaş, 2023, s. 75). Nitekim Osmanlı vakıf su yolları haritasında tespit edilen Ayosofya makseminin günümüzde Alemdar Caddesi'nde bulunan tramvay yolunun altında kaldığı, cadde üzerinden künklerle Bab-ı Ali ve Topkapı Sarayına kadar dağıtımının yapıldığı bilinmektedir (Edhem,1310, s. 11-13).

Fatih Sultan Mehmet' in İstanbul'u fethinden sonra Osmanlı döneminde yürütölen imar faaliyetleri yeni yapılar inşa etmeye, kentsel ve altyapısal katmanların değerdendirilmesine dayalı bir yaklaşım içermektedir. Roma ve Bizans dönemlerinden kalan enkazlar üzerine yeni yapıların inşa edilmesi ile bu politikalar karakterize olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı kimliğini yansıtan, cami, külliye, medrese, sıbyan mektebi, hamam, çarşı, han gibi yapılar yapılmıştır. Alay Köşkü ve Alemdar Caddesi üzerinde yer alan Balıkesir Han, Şengül Hamamı, Hacı Beşir Ağa Külliyesi bu süreci yansıtan yapılardır. Günümüzde bu alan idari yapıların da yer aldığı turizm ve ticaret alanı olarak kullanılmaktadır. Bizans döneminden kalan sokak dokusu ise büyük ölçüde korunmuştur.

20. yüzyıl içinde yapılan imar hareketleri caddenin mekânsal gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle Menderes döneminde, imar hareketleri ana arter ve bu arterlere açılan yolları da kapsamıştır. 1956 yılında küçük ölçekli müdahaleler yerine daha geniş kapsamlı müdahaleler yapılmıştır. Bu müdahaleler kapsamında gerçekleştirilen istimlak çalışmaları en çok tarihi eserleri etkilemiştir. Cadde, sokak ve meydan genişletme çalışmaları kapsamında yeni ulaşım bağlantıları açılırken,

tarihi dokuda yer alan yapıların yanına konumlandırılan yapı tipolojileri caddenin mekânsal dokusunu büyük ölçüde dönüştürmüş, geleneksel sokak dokusunu parçalamıştır. Örneğin; Cağaloğlu'nda 260 yıllık bir sıbyan mektebi yıkılmış, tarihi bir mezar taşının da yeri değiştirilmiştir (T.M.M.O.B İstanbul I. Bölge,1993).

4. ALAY KÖŞKÜ CADDESİ YAPILARININ MİMARLIK VE DİL AÇISINDAN OKUNMASI

Bu bölümde, mimarlık ve dil ilişkisi bağlamında öncelikle Alay Köşkü Caddesi metne dönüştürülerek, cadde üzerinde yer alan yapılar hakkında genel bilgi verilmiştir. Günther Fischer'ın (2015) sentaktik, semantik ve pragmatik düzeye dayalı okuma kriterleri doğrultusunda, tarihi yapılar ayrı ayrı günümüz yapıları ise bütüncül ele alınarak cephe özellikleri üzerinden incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak cadde, plan ve silüet üzerinden tanımlanmış, ardından yapılar tarihi ve güncel yapılar olarak iki grupta incelenmiştir.

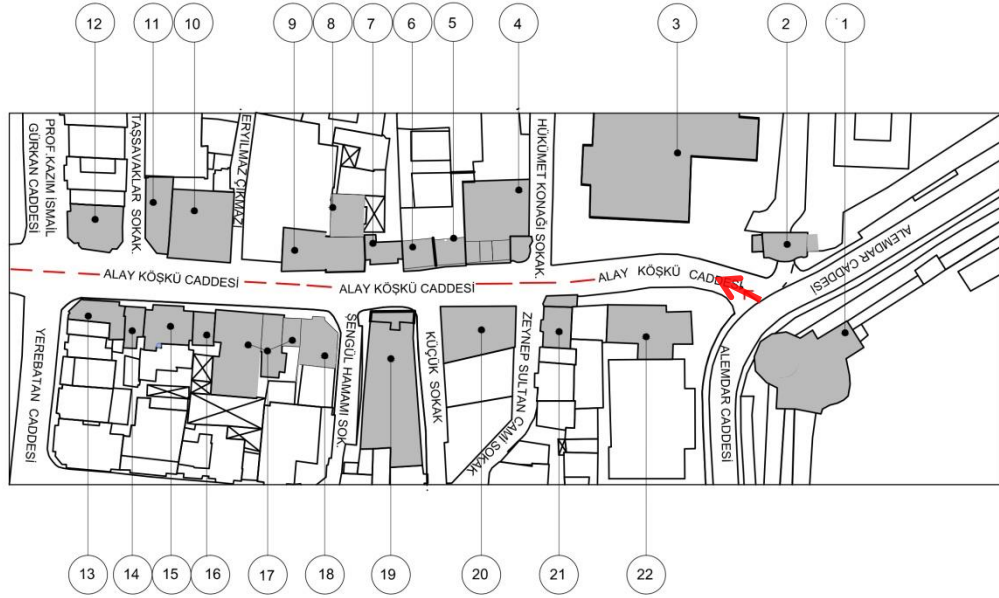

Resim 1. Alay Köşkü Caddesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.1. Alay Köşkü Caddesi'nin Metne Dönüştürülmesi

Alemdar Caddesi'nin kırılma noktasında yer alan Alay Köşkü (Ahmet Hamdi Tanpınar Müzesi)'nin doğusundan itibaren 190 metre uzunluğa sahip, dar, tek yönlü araç trafiğine açık, yayalar tarafından da yoğun olarak kullanılan Alay Köşkü Caddesi'ne ulaşılmaktadır. Izgara plana sahip alanda yapı adalarını caddeye dik uzanan sokaklar oluşturur. Alay Köşkü Caddesi'nin başlangıç noktasında İstanbul Valilik Konağı, Emniyet Müdürlüğü, Defterdarlık, Osmanlı Arşiv Dairesi ve müştemilatı yapıları yer almaktadır. Valilik Konağı'nın kuzeybatı yönünde Theodosius sur duvarına ait kalıntılar görülür.

Plan 8. Alay Köşkü Caddesindeki Yapılar

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından üretilen 1/1000 ölçekli Tarihi Yarımada haritasından yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Buradan itibaren okuma Alay Köşkü Caddesi'nin başında bulunan Bab-ı Ali Kapısı'ndan başlayarak Yerebatan Caddesi ile Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan Caddesinin kesiştiği güzergâha doğru yapılacaktır (Plan 8, Çizim 2, Tablo 2).

Alay Köşkü Caddesi'nin doğu yönündeki dizilimi; İstanbul Valilik Konağı, Hacı Beşir Ağa Tekke Sokak ve Hükümet Konağı Sokakları ile Alay Köşkü Caddesi arasında bulunan ve 1744-1745 yıllarında Darüssaade ağalığı yapan Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılan Hacı Beşir Ağa Külliyesi bulunur. Ön cephesinde çeşme ve

sebil yer alır. Külliye içerisinde yer alan caminin ve külliye bahçesinin caddeye bakan kısmında birbiri ardına sıralanmış turizme yönelik dükkânlar bulunmaktadır.

Hacı Beşir Ağa Külliyesi'ne bitişik, külliyeye ait farklı kotlarda yan yana konumlanmış üç kagir yapı bulunmaktadır. Yazar tarafından oluşturulan cadde planında ve cadde silüetinde 5 numara olarak belirtilen yapının zemin katı günlük ticaret alanı üst katının ise konut alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu yapıya bitişik 6 numara ile belirtilen kagir yapının zemin katı günümüzde turizme yönelik hediyelik eşya dükkânı, üst katların ise yine konut alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. 7 numaralı Tonoğlu merdiven yapısı ile yapıya bitişik nizamda olan kagir konaklama yapısının caddeye bakan cephesinde, yapının ve küçük bir ticari dükkânın giriş kapısı yer almaktadır. 7 numaralı Tonoğlu merdiven yapısından da giriş sağlanan Otel yapısının üst katları, Alay Köşkü Caddesi yönünden bakıldığında bu kagir yapı kitlesinin üzerinde konumlanmış şekilde algılanmaktadır.

7 numaralı Tonoğlu merdiven yapısına bitişik Şengül Hamamı'nın karşısında, kaynaklarda dönemi ve fonksiyonu konusunda net bilgiye ulaşılamayan tonozlu bir yapı kalıntısı bulunmaktadır (19 numaralı yapı).

15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Fatih dönemi yapılarından biri olan Şengül Hamamı'nın kuzeydoğusunda, İstanbul'un tarihsel sürecini gözler önüne seren, alt katında Bizans dönemine ait sütunlu yapısal izler bulunan, üst katlarında ise Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerine ait mimari eklentiler barındıran 8 numaralı üç dönemli bir yapı yer almaktadır. Yapının Bizans dönemine ait kısmı çevresi başka yapılarla kuşatıldığından uzun süre fark edilememiştir. Çevresindeki yapıların yıkılmasıyla görünür hale gelmiştir. 197443 envanter numarasıyla tescillenen bu yapı Şengül hamamı yapısı, Hacı Beşir Ağa Külliyesi ve karşısında yer alan 18 numaralı Dossi Dossi Otel yapısı ile ilişkilidir.

Söz konusu yapının kuzeybatısında, günümüzde yıkılmış olan ve Eryılmaz Çıkma Sokağı'nın köşesinde konumlanan beş katlı Albion Otel bulunduğu bilinmektedir. Bu yapıların tanımladığı alan, plan düzleminde "L" biçiminde bir boşluk oluşturarak Şengül Hamamı'nın kuzeydoğu yönünde uzanır. Günümüzde bu alan, otopark olarak işlev görmektedir.

Eryılmaz Çıkma Sokağı'nın diğerk köşesinde 10 numaralı Timaş Yayınları A.Ş.' ye ait 5 katlı bina, yayın evi taşındığı için uzun süre kullanılmamış ve daha sonra yıkılmıştır. Bugün bu alanda yeni bir yapı inşa edilmektedir.

Taşsavaklar Sokağı'nın Alay Köşkü Caddesi'ni kestiğı noktada zemin katı turizme yönelik dükkân, üst katları ise konut amaçlı kullanıldığı düşünölen 12 numaralı 5 katlı bir bina bulunmaktadır.

Prof. Kazım İsmail Gürkan Caddesi'nin başladığı köşede konumlanan 13 numaralı Arden Otel ile Alay Köşkü Caddesi sonlanır.

Alay Köşkü Caddesi'nin batı yönündeki dizilimi; köşe konumda bulunan geniş kütle ile dikkat çeken ön cephesi sütunlu eklektik ve neoklasik üslupları bir arada bulunduran Soğukçeşme Askeri Rüşdiye binası bulunur. Yapı günümüzde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Gülhane yerleşkesi olarak kullanılmaktadır.

Rüştiye Binası'nın yanında küçük bir boşluk sonrası Hükümet Konağı Sokağı ve Zeynep Sultan Camii Sokağı'nın kesiştiğı noktada cadde yönünde kot farkından dolayı dört kat, Zeynep Sultan Cami Sokağı yönünden bakıldığında zemin katında lokanta bulunan cadde planında 23 numara ile belirtilen 3 katlı bir yapı yer almaktadır. Alay Köşkü Caddesi üzerinde Hacı Beşir Ağa Çeşmesi karşı köşesinde dolgu nedeniyle büyük bir kısmı toprak altında kalmış özelliklerini yitirmiş, 45 cm çapında 50 cm yüksekliğinde beyaz mermer sütundan Osmanlı dönemine ait bir sadaka taşı bulunmaktadır.

Zeynep Sultan Cami Sokak ile Küçük Sokak arasında cadde planında 19 numara ile belirtilen 4 katlı bir yapı bulunmaktadır. Yapının zemin katları günlük ticaret alanları, üst katları ise ofis olarak kullanılmaktadır.

Küçük Sokak ile Alay Köşkü Caddesi'nin köşe başında yer alan tonozlu mahzen yapısının özgün işlevi ve kesin tarihi hakkında net bilgi yoktur. Tonozlu mahzen yapısının arkasında Alay Köşkü Caddesi'ne bakan cephesinde yükselen 20 numaralı ticaret yapısı bulunmaktadır.

20 numaralı otel yapısının devamında dönemsel ve karakteristik özellikleri, zamanın ruhunu yansıtan dağılmış kültürel parçalarıyla Tarihi Yarımada'ya sinmiş,

benzetme anlayışı ile yapılmış cephe düzenlemeleriyle dikkat çeken, farklı kat yüksekliklerine sahip 19,18,17,16 ve 14 numaralı otel yapıları sıralanmaktadır.

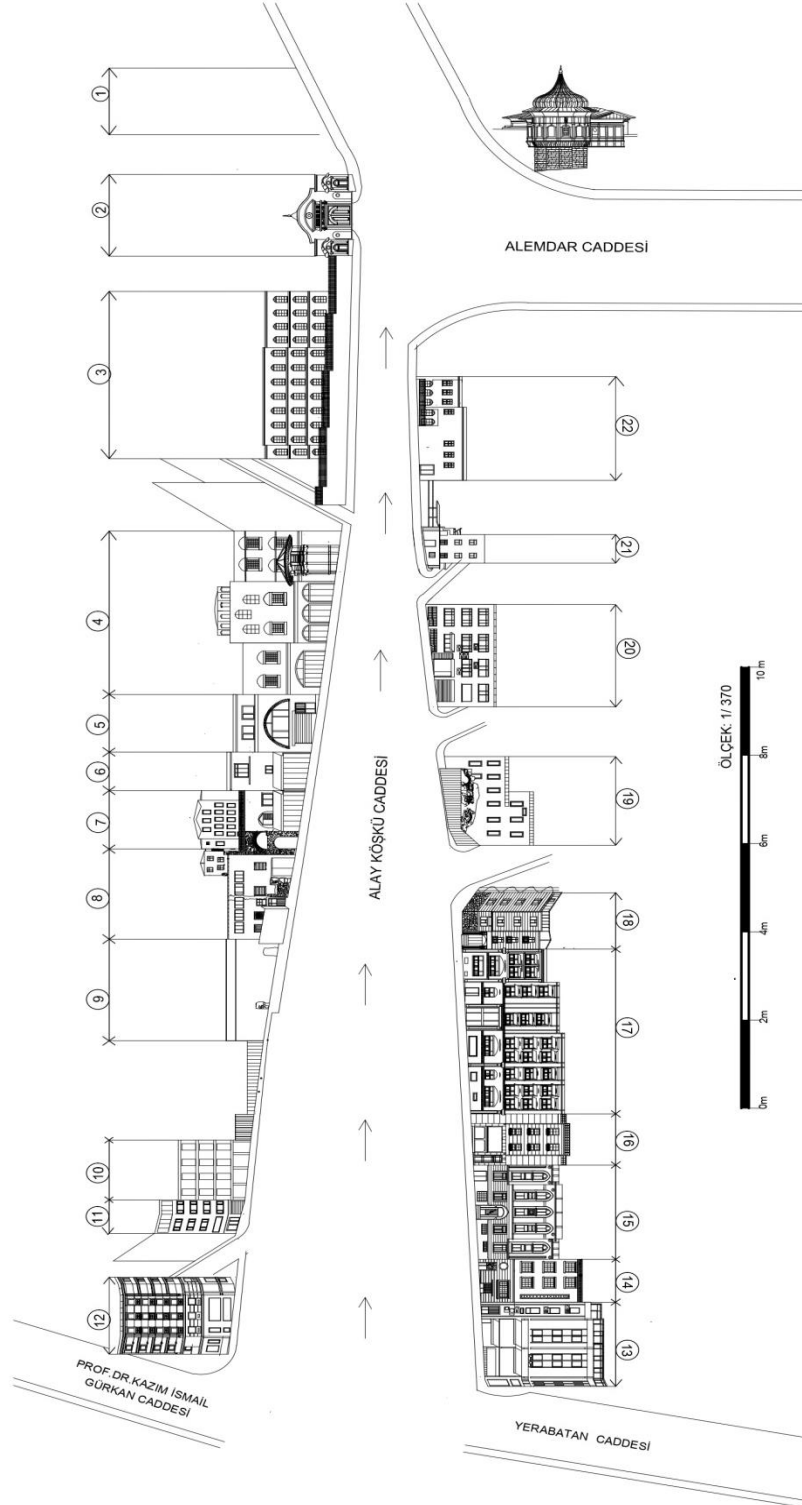
Alay köşkü Caddesi üzerinde bulunan, I. Ulusal Mimarlık Dönemi mimari üslûbuna sahip, bodrum dâhil 4 katlı bir yapı göze çarpar. 15 numara ile numaralandırılmış yapının çini levhası üzerinde bir “Sağlık Yurdu” olduğu yazar (Ortaylı, 2012). Günümüzde yapı cephesi saç levha ile kapatılmıştır.

Yapıların mekânsal ilişkilerinin ve işlevlerinin daha net değerlendirilebilmesi için cadde Silueti ve yapı kodları tablosu eklenmiştir.

Tablo 1. Alay Köşkü Caddesinde Yer Alan Yapıların Kodları Adları ve İşlevleri

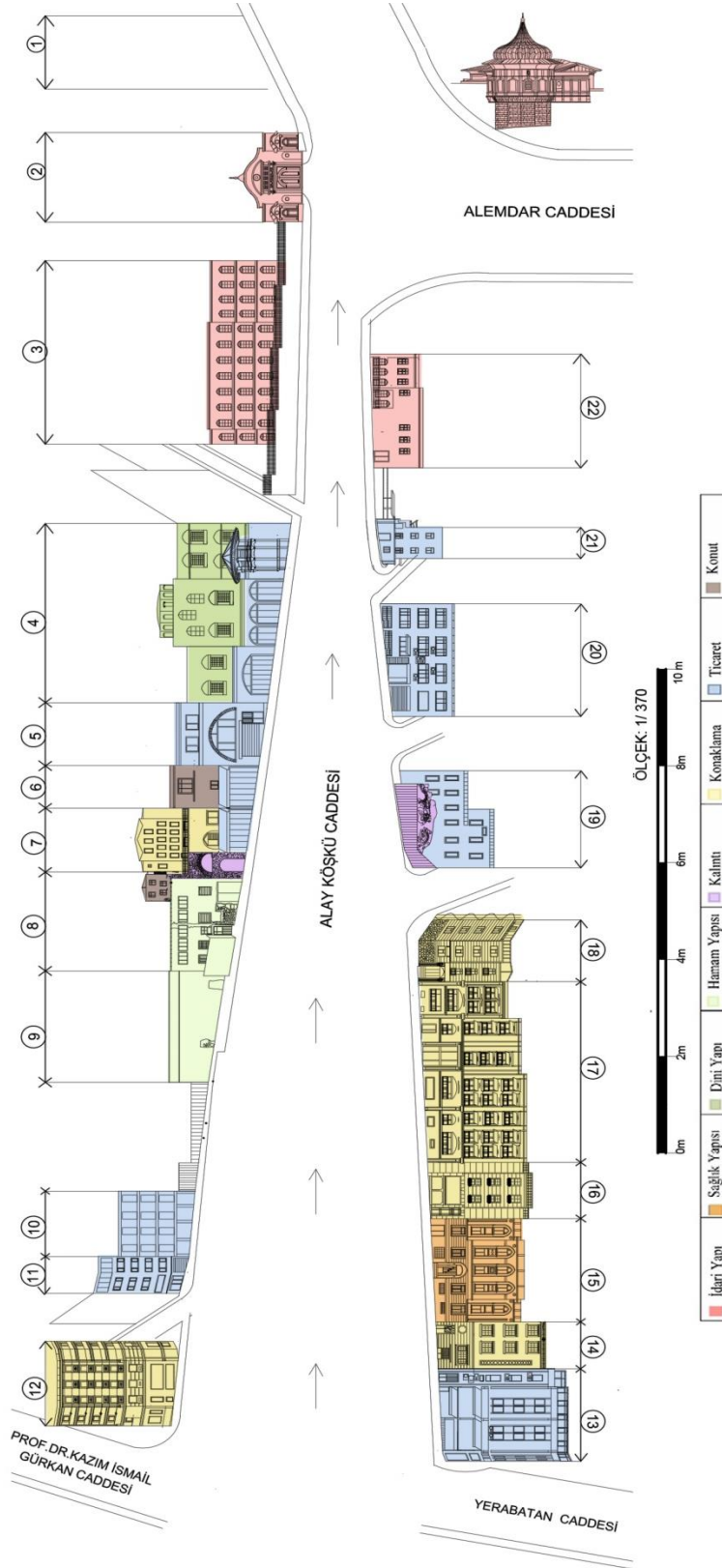
BİNA NO	YAPI ADI	İŞLEVİ
1	Alay Köşkü	İdari Yapı
2	Bab-ı Ali Kapısı	İdari Yapı
3	İstanbul Valilik Konağı	İdari Yapı
4	Hacı Beşir Ağa Külliyesi	Dini Yapı
5	Hacı Beşir Ağa Külliyesi	Ticaret
6	Hacı Beşir Ağa Külliyesi	Ticaret+ Konut
7	Tonozlu Merdiven	Kalıntı+Ticaret + Konaklama
8	Üç Dönemli Yapı	Barınma
9	Şengül Hamamı	Hamam
10	-	Ticaret
11	-	Ticaret
12	-	Konaklama
13	-	Ticaret+ Konaklama
14	-	Konaklama
15	Sağlık Yurdu	Sağlık Yapısı
16	-	Konaklama
17	-	Konaklama
18	-	Konaklama
19	Tonozlu Mahzen	Kalıntı+ Ticaret
20	-	Ticaret
21	-	Ticaret
22	Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi	İdari yapı

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (2024). Kültür Envanteri [Veri seti]. 12.06.2024 tarihinde yazar tarafından alınarak hazırlanmıştır. <https://kulturenvanteri.ibb.gov.tr/>

Çizim 2. Alay Köşkü Caddesi Yapıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çizim 3. Alay Köşkü Caddesi Yapılarının İşlevlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Alay Köşkü Caddesi'ndeki yapılar, işlevsel ve anlam üretme kapasiteleri açısından tarihi yapılar ve güncel yapılar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır; bu yöntem caddenin mekânsal dilini çözümleme ve farklı dönemlerin nasıl farklı gösterge dizileri oluşturduğunu belirginleştirme amacıyla yapılmıştır.

Çizim 4. Alay Köşkü Caddesi Tarihi Yapılar ve Günümüz Yapıları

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (2024). Kültür Envanteri [Veri seti]. 11.04.2024 tarihinde edinilerek yazar tarafından hazırlanmıştır. <https://kulturenvanteri.ibb.gov.tr/>

4.2. Tarihi Yapılar

Alay Köşkü Caddesi üzerinde yer alan köşk, hamam külliye, eğitim ve sivil mimarlık örnekleri, yalnızca işlevsel gereksinimini karşılamakta kalmamış, aynı zamanda kentsel belleğin dilini oluşturan göstergeler olarak öne çıkmıştır. Bu yapılar dizimsel açıdan caddenin mekânsal bütünlüğünü belirlemiş, cephe düzenleri, malzeme tercihleri ve üslupsal özellikleri ile dönemin estetik ve sembolik anlamlarını yansıtmış, sahip oldukları kamusal, dini ve sivil işlevlerle ise caddenin toplumsal yaşantısını yönlendirmiştir. Bu bölümde yapılar siluet üzerinde numaralandırılmış ve renklendirilmiş (Çizim 3), ilk olarak yapı tanıtılmış, sonrasında cephe özellikleri tablolarla desteklenerek açıklanmış ve veriler üzerinden göstergebilimsel okumaları gerçekleştirilmiştir.

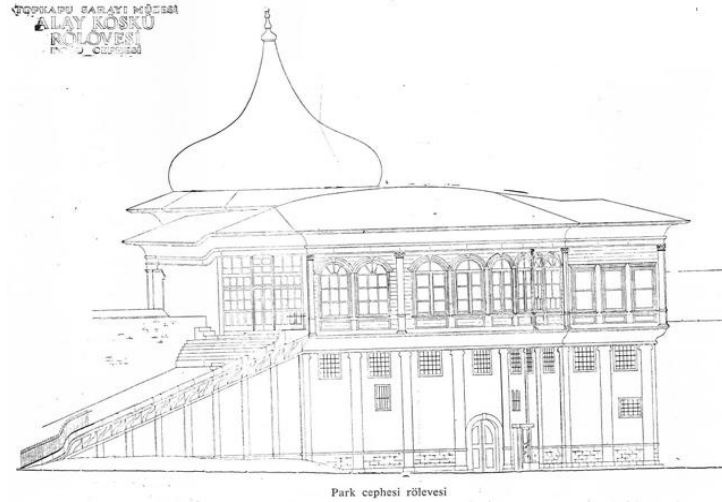
4.2.1. Alay Köşkü (1 Numaralı Yapı)

Topkapı Sarayı'nı çevreleyen Sur-i Sultani duvarlarının Divan Yolu Caddesi'ne bakan köşe burcun üzerine inşa edilmiştir. İlk defa ne zaman yapıldığı bilinmeyen köşk hakkında, bazı kaynaklarda Sultan III. Murad (1574-1595) döneminde burcun üzerinde ahşap bir köşk olduğu belirtilmektedir. Günümüze ulaşan bugünkü yapı Sultan Mahmud (1810) tarafından yaptırılmıştır (Yücel, 2021, s. 557). Yedi cepheli çokgen planlı yapı, geçit töreni ve lonca alaylarının seyredildiği bir mekân işlevi gördüğünden, manzarayı genişletmek amacıyla köşelerde taş konsollar üzerine yerleştirilmiştir (Goodwin, 2012, s. 539).

Resim 2. Alay Köşkü Tören Geçitleri

Kaynak: Yedikita, (t.y.). Suriçi'nin süsü: Alay Köşkü bugünlerde edebiyat müzesi.
<https://yedikita.com.tr/suricinin-susu-alay-kosku-bugunlerde-edebiyat-muzesi/> adresinden
13.06.2025 tarihinde edinilmiştir.

Çizim 5. Gülhane Parkı Alay Köşkü Doğu Cephesi Fatih Uluengin Restorasyon

Kaynak: Ongun, Z. 1962. Alay Köşkü. *Arkitekt*, s.309, s. 157

Ampir üslubu ile yapılmış olan yapının, devrin gözde mimarlarını yetiştiren Balyan ailesinden Kirkor Amira Balyan olduğu düşünülmektedir (Eyice, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993).

1855 yılında Alay Köşkü ile Soğuk Çeşme Kapısı yanındaki burç arasına ve sur duvarına dışarıdan bitişik ilk telgrafhane-i Amire binası yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde onarım gören köşk Güzel Sanatlar Birliğini' nin kullanımına verilmiştir. 1938 yılında Topkapı Sarayına bağlanmış, 1959 yılında Fatin Uluengin tarafından restorasyonu yapılmıştır (Orgun,1962, s. 153-156).

Yapı bugün Ahmet Hamdi Tanpınar Edebiyat müze kütüphanesi olarak işlev sağlamaktadır.

4.2.1.1. Cephe Özellikleri

Resim 3. Alay Köşkü Yapısı

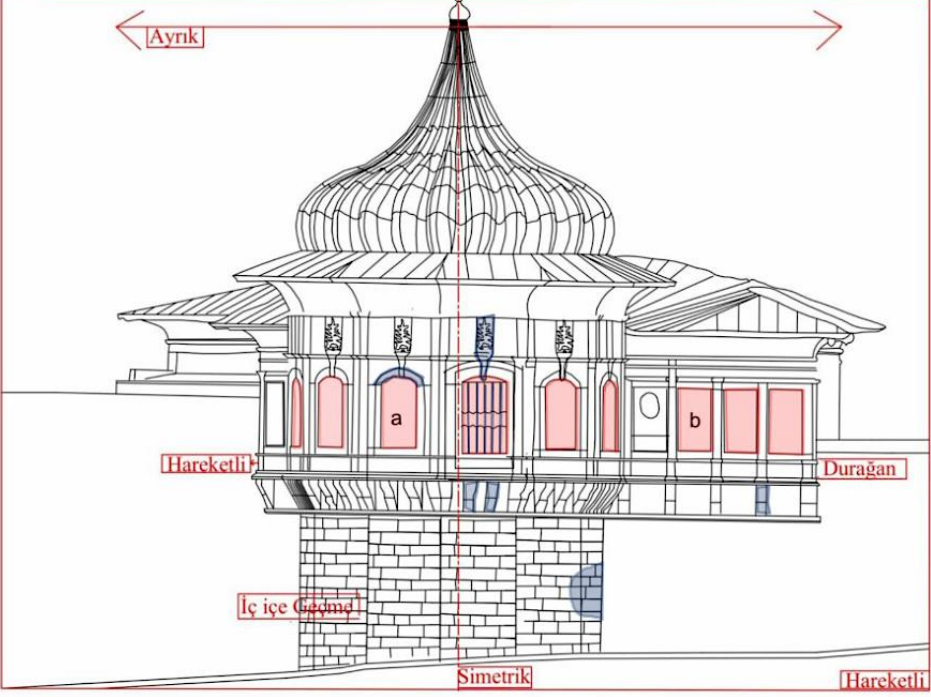
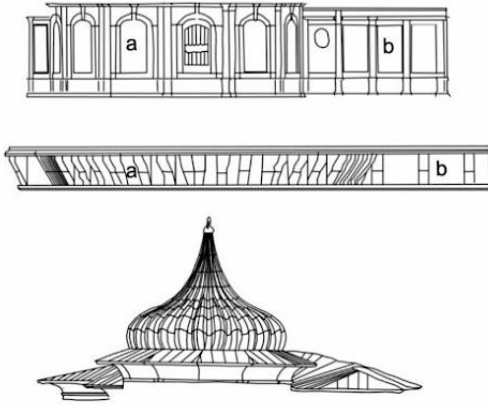
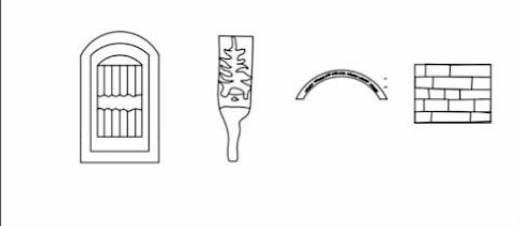
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sur burcundan ana kütleye geçişin taş konsollar üzerinden sağlandığı kagir yapının dışa taşkın ön cephesi, mermer levhalarla kaplıdır ve cephesinde kemerli yedi pencere bulunur. Pencereleler dökme demir şebekelidir, ilk yapıldığında şebekelerin altın yaldızlı olduğu düşünülür. Pencerelelerin üzerinde bulunan siyah beyaz taşlardan yapılan kemerler üzerinde de şair Keçecizade İzzet Molla tarafından yazılan ikişerden on dört mısralık bir kitabe yer alır (Yücel, 2021, s. 557). Pencereleler ile saçak arasındaki boşlukta bütün cepheleri dolaşan sade profilli bir korniş bulunur. Korniş boşlukları kabartma palmetlerle bezenmiştir.

Yapının yedigen formlu geniş saçağı ahşap malzemedan yapılmıştır. Soğanbaşı formunda dilimli kubbesi kurşun malzeme ile kaplanmıştır. Çatı örtüsü altın yaldızlı bir alem ile sonlanır. Ana Kütlenin her iki yanında sur duvarına eklemlenmiş yapının diğere cepheleri ön cepheden farklı formda yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma süreci içerisinde etkili olan Ampir üslup etkisi; mermer levhalarla kaplı cephesi, siyah-beyaz taşlarla yapılan pencere kemerleri, ilk yapıldığında altın olduğu düşünülen pencere şebekeleri ve pencere kemerlerinde kuşaklar halinde hattat Molla İzzet'e ait yazıların köşkün cephesine uygulanması ile “Türk Ampiri” olarak gösterişli bir üslup ortaya çıkmıştır. Mimari dil, burada doğu ile batının sentezi olarak okunmaktadır.

Tablo 2. Alay Köşkü Cephe Özellikleri

Yapı No : 1 Yapı Adı : Alay Köşkü Yapım Tarihi : 1819 İşlevi : İdari Yapı Koruma Durumu : Tescilli		
		
Cephe Elemanları		
		
		
Sentaktik	Semantik	Pragmatik
Ayrık Sürekli Simetrik İç içe Geçme Hareketli- Durağan	Dışa Dönük Büyük Malzeme Karşıtlıkları; Sert,Düz,Soğuk	Eşit Değil Sınırlı Dolaşım Sınırlı Ulaşım

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.1.2. Göstergebilimsel Okuma

Sur-i Sultani'nin Divan Yolu Caddesi'ne bakan köşe burcu üzerine inşa edilmiş yedi cepheli planıyla caddenin kırılma noktasında yer alan yapı, cephe kurgusu ile dikkat çekmektedir. Dizilimsel anlamda yapı taş konsollar üzerinde yükselen çıkmaları, simetrik ve ritmik pencere düzeni, kemerli formlar ile dikey aks vurgusu hâkimdir. Geniş saçaklı ve soğanbaşı dilimli kubbesi ile son derece hareketli cephesi yapıyı çevresinde bulunan diğer yapılardan hem fiziksel hem de görsel olarak belirgin biçimde ayırtmaktadır. Çıkma yapan köşe düzenlemesi, yapının caddeye yönelimini belirginleştirmiştir. Cephe tasarımında görülen simetrik düzen, gösterişli süsleme elemanları, dönem üslubunu yansıtan mimarisi Osmanlı'nın temsil mekânlarına özgü düzen, denge, estetik anlayış ve iktidar göstergesi olarak okunabilir.

Alay Köşkü, padişahın halkı, alay ve lonca törenlerini izlemesi için inşa edilmiştir. Padişah halkla doğrudan temas etmez, halk izlenir padişah korunur bu açıdan köşk, kent ile özel ve kontrollü bir iletişim sağlamaktadır. İktidarın gözetken ve görünür olan doğasına vurgu yaparak, mimari diliyle yönetsel otoriteyi temsil ederken, kamusal hafızayı oluşturan ritüellere sahne olan sosyal bir aygıtta da dönüşmektedir. Bu mimari üslup, bize devletin zenginliğini, ihtişamını ve kültürel gelişimini gösterir. Yapının mimarının Balyan ailesinden Kirkor Amira Balyan olduğu düşünülmektedir; bu dönemin kültürel çoğulluğuna da vurgu yapmaktadır.

Alay köşkü, günümüzde ilk kullanım işlevini kaybetmiş olsa da, kullanıcı belleğinde hala tören-seyir işlevi ile özdeşleşmiş bir göstergedir. Caddenin köşesindeki hâkim konumu, bugün de yönlendirici ve odaklayıcı bir mekansal rol üstlenmektedir. Dışa doğru çıkıntı yapmış hareketli ön cephesi ve durağan yan cepheleri ile eşit bir cephe düzeni sergilememektedir. Zamanla anlam değiştirmiş olan köşk, bugün müze ve kütüphane olarak kullanılmaktadır. Sınırlı ulaşım ve dolaşım ölçütü sunan yapı, bugün yalnızca bir temsil mekânı değil tarihsel hafıza ve günlük kullanım alanı olarak da var olmaktadır.

4.2.2. Bab-ı Ali Kapısı (2 numaralı yapı)

Resim 4. Bab-ı Ali Kapısı

Kaynak: Türkiye'nin Tarihi Eserleri, (t.y.). Bab-ı Ali Kapısı. <https://www.turkiyenintarihieserleri.com> adresinden 17.02.2024 tarihinde edinilmiştir.

Bab-ı Ali ana kapısı Topkapı Sarayı'nın Soğukçeşme (Gülhane Parkı) kapısının hemen yanında Alay Köşkü'nün karşısında yer almaktadır. Bu giriş Sûr-ı Sultânî'nin Soğukçeşme kapısına da komşudur. Alay Köşkü'nün köşesine isabet eden bu ana girişin hemen altında 1565 yılında Ebüsuûd Efendi tarafından inşa ettirilen aynı adlı medresesi yer almaktaydı. Bâbîâli caddesi tarafında ise esası Fâtih devrine kadar inen İmam Ali Mescidi (Nallı Mescid) vardı. İlk Bâbîâli de bu iki eski yapının arasında şekillenmiştir. 1756'da Sultan III. Osman burada sadrazamlık konağı yaptırmıştır. Sonraları sınırları dışında ve üst tarafına XVIII. yüzyılda Beşir Ağa Külliyesi ile Fatma Sultan Camii yapılmıştır. Sadrazam konaklarının devlet işleyişine yakın bir konumda bulunması amacıyla tasarlanan yapı, 1756 yılında Sultan III. Osman Döneminde idare merkezi olarak inşa edilmiştir (Haskan, 2000, s. 309-310).

“Yüksek kapı”, “yüce kapı” anlamı taşıyan Bab-ı Ali Kapısından girildiğinde sol kolda Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Şura-i Devlet gibi önemli yapılar yer almaktaydı. Sağ taraf ise geniş bir bahçe alanı olarak düzenlenmişti. 1808 yılında yeniçeri ayaklanması sırasında Bab-ı Ali yapıları kuşatılmış sadrazam Alemdar Mustafa Paşa teslim olmayı kabul etmeyerek bulunduğu binayı havaya uçurmuştur. Bu patlama Bab-ı Ali yapısına ve Alay Köşkü’ne büyük zarar vermiştir. Tarih boyunca altı kez büyük yangın geçiren kapı, özellikle 1839 yılında çıkan yangında Şura-ı Devlet’i barındıran yapı olmak üzere büyük zarar görmüştür. Kısa sürede onarılarak 1844 yılı itibarı ile sadrazam ikametgâhı olmaktan çıkarılan yapı, devlet dairesi statüsüne dönüştürülmüştür. 1844 yılından sonra iki büyük yangın daha geçiren yapının, 1911 yılında çıkan yangında orta bölümü tamamen tahribata uğramıştır. Bu bölüm bir daha onarılmayarak kullanım dışı bırakılmıştır (Öztürk, 2015).

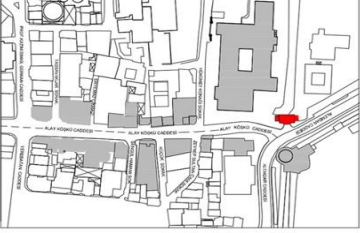
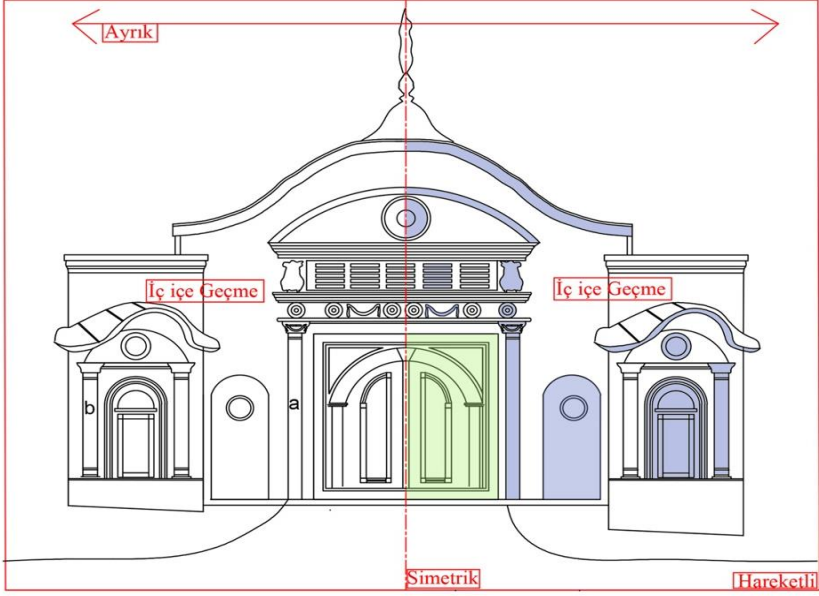
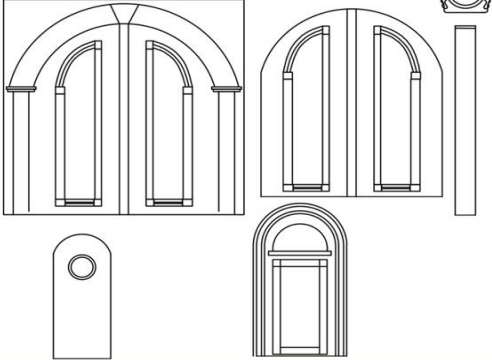
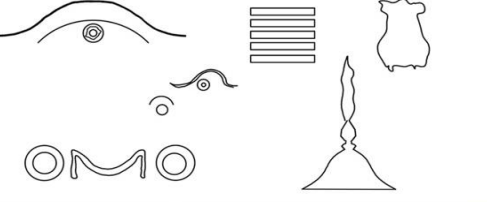
4.2.2.1. Cephe Özellikleri

Osmanlı klasik mimarisinin örneklerinden olan kapıya, sivri kubbe ve kıvrımlı geniş saçak profil üç boyutlu bir görkem kazandırmıştır. Saçağın alt yüzeyince tüm cephe boyunca sıralanmış stilize çiçek motifleri görülmektedir. Kıvrımlı saçak detayı, kapının yanlarında yer alan çeşmeler üzerinde daha dar ölçekli olarak tekrarlanmıştır. Mimari açıdan simetrik bir düzen gösteren, mermer levhalarla kaplanmış kapı ve çeşmeler bindirmeli şekilde dışarıya doğru çıkıntılı bir çerçeve oluşturmaktadır. İki yanda duvarla bitişik pilaster sütun görünümü payeler üst yapıyı taşır görünümündedir. Bu payelerin başlıkları girland motifleri, kapının yuvarlak üst kemerinin üzerinde ise çiçek motifleri ve girland motifi yer almaktadır. Çeşmeler ve ana giriş kapısının iki yanında güçlükle fark edilen iki sağır niş yer almaktadır. Saçağın hemen altında, cephe merkezinde bir çelenk şeklinde defne dalı içerisinde II. Abdülmecit’e ait kabartma tuğra yer alır. Bu tuğra etrafında yay şeklinde dizili kapalı palmet dizisi bulunur. Kapının mermer çerçevesi ile saçak alınlığı arasında sütun başlıklarının üzerine denk gelen iki yerde de kabartma lotus (palmet) motifi dikkat çeker. Kapı tacının üzerinde Ziver Paşa tarafından yazılmış olan beş satır hâlinde silme kordonlarla çevrelenmiş 30 parçalı bir kitabe panosu yer almaktadır. Kitabede

binaların 1843'ten birkaç yıl önce yandığı ve Sultan Abdülmecid tarafından yanmamak üzere kâgir olarak yeniden yaptırıldığı anlatılır.

Klasik Osmanlı üslubunun geleneksel simetri anlayışını sürdürmekle birlikte yapı, barok Üsluptaki kıvrımlı formları ile ampir üslubun bezeme unsurlarını bünyesinde harmanlayarak eklektik bir karakter kazanmıştır.

Tablo 3. Bab-ı Ali Kapısı Cephe Özellikleri

Yapı No : 2 Yapı Adı: Bab-ı Ali Kapısı Yapım Tarihi : 1844 İşlevi : İdari Yapı Koruma Durumu :Tescilli		
		
Cephe Elemanları		
		
Sentaktik 	Semantik 	Pragmatik
Ayrık Süresiz Simetrik Hareketli İç içe Geçme	İçe-Dışa Dönük Büyük Malzeme Yumuşak-Sert, Sıcak-Soğuk-Düz	Eşit Değil Sınırlı Dolaşım Ölçütü Sınırlı Ulaşım

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.2.2. Göstergebilimsel Okuma

Anıtsal ölçekli kapı, simetrik düzeni ile güç göstergesi sunmaktadır. Kapı, çevresini sınırlayan duvar örgüsü ile bitişik konumlanmıştır; ancak duvar örgüsüyle bütünleşik olmakla birlikte sürekliliği bozan merkezi ve tekil bir odak noktası halindeki kapı açıklığı diğer mimari öğelerden öne çıkarılarak vurgulanmıştır. Bu durum yapının işlevsel ve simgesel kimliğini güçlendirmiştir. Kapı açıklığı ve yanlardaki çeşmeler simetri eksenini belirginleştirerek yapıya dengeli bir bütünlük kazandırmaktadır. Bu bütünlük cephe elemanlarını tekil öğeler olmaktan çıkararak bütüncül bir kurgu oluşturmaktadır. Devletin merkezini tanımlayan ve sınırını belirleyen bir eşik olarak dışa dönük bir temsil taşısa da iç mekâna geçişi denetleyen yapısıyla içe dönük bir ifade taşımaktadır. Bab-ı Ali kapısı, devletin temsil gücünü, otoritesini, kamusal denetimini somutlaştırmaktadır. Malzeme kullanımı aynı zamanda sıcak-soğuk, yumuşak-sert karşıtlığını da üretmektedir. Masif mermer blokların sağlam ve ağır yapısı, sertlik ve kalıcılık duygusunu yansıtırken, ince taş işçiliği ve süslemeler yumuşaklık ve zerafet hissi uyandırmaktadır. Cephe yüzeyleri ve silmelerin düzgün işlenmiş olması düzen ve ölçülülüğü öne çıkarırken, bazı taş detaylarda görülen kaba izler, yapının tarihi karakterine vurgu yapmaktadır.

Kapıdan geçiş herkes için eşit değildir; devlet erkanına açık, halk için sınırlı bir erişim sunan yapı için ulaşılabilirlik denetimli veya sınırlı bir eşiktir. Ulaşılabilirliği denetimli, sınır belirleyen bir eşik olarak “iktidar”, “kontrol” ve “resmiyet kavramlarını çağrıştırmaktadır.

Kapı, bir zamanlar kimin geçtiğini, neyin temsil edildiğini ve devletin nasıl görüldüğünü mimari biçim yoluyla kente hatırlatmaya devam etmektedir.

4.2.3. İstanbul Valilik Konağı (3 numaralı yapı)

Resim 5. Alay Köşkü Caddesi'nden İstanbul Valilik Konağı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

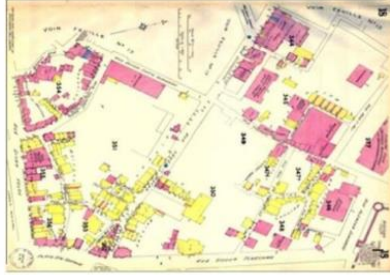
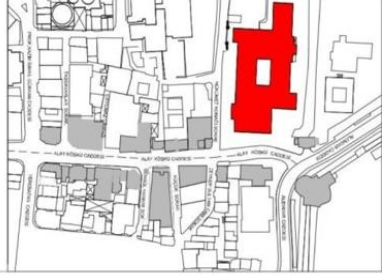
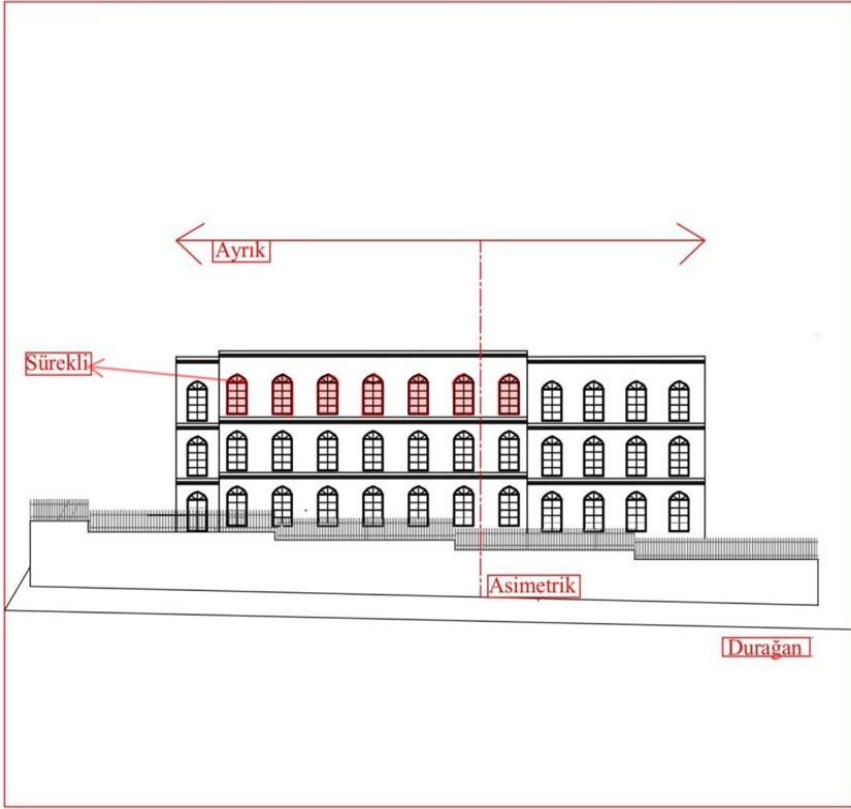
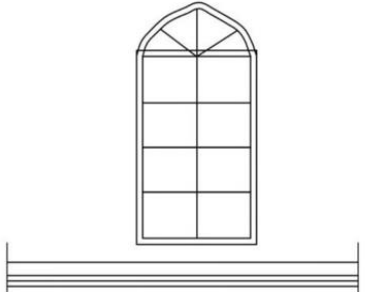
Osmanlı Devleti Döneminde Sadrazam Sarayı olarak adlandırılan yapı, I. Abdülhamit zamanından itibaren Bab-ı Ali olarak adlandırılmıştır. İlk kamu binası olma özelliği taşıyan yapı, tarihi süreçte Yüce Kapı, Paşa kapısı, Bab-ı Asaf-ı gibi adlar almıştır. Osmanlı Döneminde Bab-Ali Kapısı'ndan içeri girildiğinde Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti, Şura-yı Devlet ve Sadaret Dairesi (sadrazamlık makamı) gibi Osmanlı Devleti'nin İdari yapıları bulunmaktaydı (İpşirli, 2018). Cumhuriyet tarihinden itibaren eski Sadaret Dairesi Valilik konağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1977 yılı ve 1980'lerin sonlarında yeniden eski görünümüne

kavuşturulmak üzere bir dizi restorasyon geçiren binanın günümüzde kullanılan kapısı Ankara Caddesi tarafında yer almaktadır ve on üç basamaklı mermer merdivenle binanın içerisine giriş sağlanmaktadır.

4.2.3.1. Cephe Özellikleri

İstanbul Valilik Konağı, dört katlı olarak tasarlanmıştır. Kagir sistemle inşa edilen yapının kütlesi uzun bir dikdörtgen formunda cadde topografyasına oturtulmuştur. Yapının öne çıkan ana kütlesi ve her iki yanında yer alan ana kütleyle bağlı yan kütleler yapıyı tek düzelikten kurtararak derinlik algısı yaratmıştır. Cephe düzeninde katlar arasında geçiş yatay silmelerle sağlanmıştır. Cepheyi kendi içinde bölümleyen bu silmeler cephe boyunca bir süreklilik sağlamaktadır. Yapının katları bölen kat silmeleri tabanından başlayarak, dikeylik algısı oluşturan kemer formulu dikdörtgen pencereler bütün katlarda birbiri ardına belirli aralıklarla sıralanarak cepheye yerleştirilmiştir.

Tablo 4. Valilik Konağı Cephe Özellikleri

Yapı No : 3 Yapı Adı: Valilik Konağı Yapım Tarihi : 1844 İşlevi : İdari Yapı Koruma Durumu :Tescilli														
														
	<table><tr><td>Sentaktik</td><td>■</td><td>Semantik</td><td>■</td><td>Pragmatik</td><td>■</td></tr><tr><td>Ayrık Sürekli Simetrik- Asimetrik Durağan</td><td></td><td>İçe-Dışa Dönük Büyük Malzeme Karşıtlıkları Yumuşak, Sıcak,</td><td></td><td>Eşit- Eşit Değil Sınırlı Dolaşım Ölçütü Sınırlı Ulaşım</td><td></td></tr></table>	Sentaktik	■	Semantik	■	Pragmatik	■	Ayrık Sürekli Simetrik- Asimetrik Durağan		İçe-Dışa Dönük Büyük Malzeme Karşıtlıkları Yumuşak, Sıcak,		Eşit- Eşit Değil Sınırlı Dolaşım Ölçütü Sınırlı Ulaşım		
Sentaktik	■	Semantik	■	Pragmatik	■									
Ayrık Sürekli Simetrik- Asimetrik Durağan		İçe-Dışa Dönük Büyük Malzeme Karşıtlıkları Yumuşak, Sıcak,		Eşit- Eşit Değil Sınırlı Dolaşım Ölçütü Sınırlı Ulaşım										

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.3.2. Göstergebilimsel Okuma

İstanbul Vilayet Konağı yapısının Alay Köşkü Caddesi'ne bakan cephesi ortada baskın bir ana kütle ve bu kütleyle bağlı geri çekilmiş birbirinden cephe uzunlukları farklı iki yan kütlede oluşmaktadır. Cephe düzenine asimetrik bir görünüş kazandıran bu düzenleme aynı zamanda derinlik de kazandırmıştır. Katlar arasını ayıran belirgin yatay silmeler her üç cephede de ritmik olarak tekrarlanmıştır. Bu durum tüm cephe yüzeyinde kemer formu dikdörtgen pencerelerin süreklilik algısını pekiştirmektedir. Cephe boyunca tekrarlanan kemerli pencere açıklıkları aynı boyut ve biçimde (eşit) iken, köşe bölümünde her katta yer alan tek bir pencere formu ve ölçü bakımından farklı (eşit değil) tasarlanmıştır. Bu durum köşe vurgusu amacıyla bilinçli bir tasarım kararı olabilir.

Kagir yapı sağlamlık ve kalıcılık mesajı verirken, cephe elemanlarının ritmik tekrarı devlet kurumunun düzen düşüncesini yansıtmaktadır. Kullanılan malzeme karıştıkları taş, sıva, ahşap görünümlü pencere çerçeveleri yalnızca estetik bir çeşitlilik değil aynı zamanda devletin topluma dönük yüzünü yansıtmaktadır. Yapı işleviyle yalnızca idari bir mekân değil, aynı zamanda kamusal otoritenin mekânsal temsilidir. Cephe üzerinde herhangi bir süsleme ögesi bulunmaması yapının kurumsal kimliğine vurgu yapmaktadır. Halkla iletişimde ise yapı, devletin yalın ve doğrudan yüzü olarak okunabilir.

4.2.4. Hacı Beşir Ağa Külliyesi (4-5-6 numaralı yapı)

Resim 6. Hacı Beşir Ağa Külliyesi

Kaynak: Fotoatlas, (t.y.). Hacı Beşir Ağa Camii ve Alay Köşkü Caddesi <https://fotoatlas.net/image/haci-besir-aga-camii-ve-alaykosku-caddesi/> adresinden 19.07.2024 tarihinde edinilmiştir..
Yandex Haritalar, (t.y.). Alay Köşkü Caddesi görünümü. https://yandex.com.tr/maps/org/alay_kosku/ adresinden 19.07.2024 tarihinde edinilmiştir.

Cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, tekke, sebil ve iki çeşmeden oluşan eğimli bir arazi üzerine yerleşen külliye, Alay Köşkü Caddesi, Hükümet Konağı Sokak ve Hacı Beşir Ağa Camii Sokağı sınırları üzerinde yer almaktadır. Yapılar topluluğunun mimarı bilinmemekle birlikte dönemin mimar başı Ser Mimar Çelebi Mustafa Ağa'nın yapımında etkili olduğu düşünülmektedir 30 yıl Darüssaade ağalığı yapan Hacı Beşir Ağa tarafından 1744-1745 yılında yaptırılmıştır (Yücel, 2021, s. 307). Özgün mimarisi ile günümüze kadar korunarak gelen cami ve diğer külliye yapıları asimetrik bir yerleşim düzeni sunar.

18. yüzyıla ait Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin sınırları içinde, kütüphane yapısına bitişik konumda yer alan tescillenmiş yazar tarafından hazırlanan planda 5 ve 6 numara ile gösterilen 2ve 3 katlı ticaret ve barınma yapısı bulunmaktadır. Yapılar büyük ölçüde yenilendiği için fiziksel özgünlüğü bozulmuştur (İBB, 2025).

4.2.4.1. Cephe Özellikleri

Resim 7. Hacı Beşir Ağa Külliyesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Alay Köşkü Caddesi yönünden bakıldığında bitişik olarak konumlanmış cami ve kütüphane yapısının cephe düzeni görülmektedir. Dikdörtgen planlı ve aynalı tonozlu kütüphane yapısı camiden alçak ve hafif dışa taşmıştır. Her iki cephenin duvar örgüsü; cetvel derz dolgulu, taş ve kırmızı tuğla ile almasıık örgü tekniği ile inşa edilmiştir. Kütüphane yapısının cephesinde dikdörtgen formulu iki pencere yer almaktadır. Yatayda iki katlı bir düzen sergileyen cami yapısının cephesinde ise alt katta küçük ve dikdörtgen pencereler üst katta ise kemerli bir niş içine oturtulmuş dikdörtgen pencereler yer almaktadır. Ritmik olarak sıralanan pencere açıklıkları cephede bir düzenlilik sağlamaktadır. Caminin içinden birkaç basamakla kütüphaneye yapısına geçiş bulunmaktadır. Tekke, bu yerleşim düzeninden bağımsız doğu-batı doğrultusunda Şengül Hamamı'nın altında bulunan merdivenli geçitle birbirine bağlanmaktadır.

Cami ve kütüphanenin kuzeybatı yönünde, Alay Köşkü Caddesi'ne cepheli 4 ve kuzeydoğu Hükümet Konağı Sokağına cepheli 3 adet dükkân yer alır. Külliye

gelir getirmesi amacıyla tasarlanan bu dükkânlar, bugün turizme yönelik günlük ticaret alanları olarak kullanılmaktadır. Taştan bir âlem ile sonlanan küre biçimli bir taş örtüye sahip cami minaresi kuzeybatıda yer almaktadır. Mihrabı ve minberi özgün değildir. Cephe üzerinde yükselen kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Kasnak üzerinde yer alan dar ve dikdörtgene yakın üst kısma hafif kemerli pencere açıklıkları hem aydınlatma hem de havalandırma işlevi görmektedir.

Caminin güneydoğu köşesinde bir sebil ve bir çeşme bulunmaktadır. Kurşun kaplı yarım kubbe çatı örtüsüne sahip ve ahşap saçaklı sebil, içbükey beşgen planlıdır ve barok özellikler taşımaktadır. Cephesi beyaz mermerdendir. İçbükey beşgen planlı yapının köşelerinde birbirine kemerlerle bağlı altı pilaster sütun üzerindeki ikinci silmenin altında yer alan dişler (denticule) nadir rastlanan bezemelerdir (Kuban, 1947, s. 106). Kemerler arasında yer alan içeri kavisli pencereler altıgen bronz döküm şebekeye sahiptir. Şebekelerin alt gözleri su ve içecek dağıtabilmek için daha geniş yapılmıştır. Sebinin iki yanında yuvarlak kemerli nişler yer almaktadır. Sütun başlıkları; akanthus yaprakları, istiridye kabukları ve inci dizileri ile bezelidir. Sebinin kuzeyinde niş şeklinde mermerden yapılmış bir çeşme yer alır, son derece sade görünümlü çeşmenin küfeki taşından yapılan cephesinde, kare ve dairesel kesit profilli silmeler bulunmaktadır. Kilit taşında muhtemelen bir çarkıfelek motifi bulunan, sivri kemer ve kemerin üzerinde beş beyitlik Şair Mustafa Efendi' nin talik hatla yazılmış kitabesi bulunmaktadır. Caminin yanında daha önceden bir hamam yapısı olduğu ve kalıntılarının 1940-1944 yıllarında kaldırıldığı bilinmektedir (Eyice, Türk İslam Ansiklopedisi, 1992).

Planda 5 numara ile belirtilen Hacı Beşir Ağa Külliyesine ait gözüken yapı (İBB, 2025), son derece sade cephesini birinci kat ile çekme kat arasındaki geniş açıklıklı kemer formlu pencere düzeni hareketlendirmiştir. Kemer ve kemer silme detayındaki malzeme kullanımı Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin bir parçası olduğuna dair bir gönderme yapmaktadır. Kemer açıklığının uç noktasında yer alan vitray cam detayı dikkat çekmektedir. Çekme kat cephesinde birbiriyle yakın ilişkili, simetrik ve sempatik iki pencere son derece ahenkli durmaktadır.

Hacı Beşir Ağa Külliyesi'ne ait bir eklenti olarak görülen, fiziksel özgünlüğü kültür envanterinde (İBB,2025) az değişmiş olarak belirtilen tescilli 6 numaralı

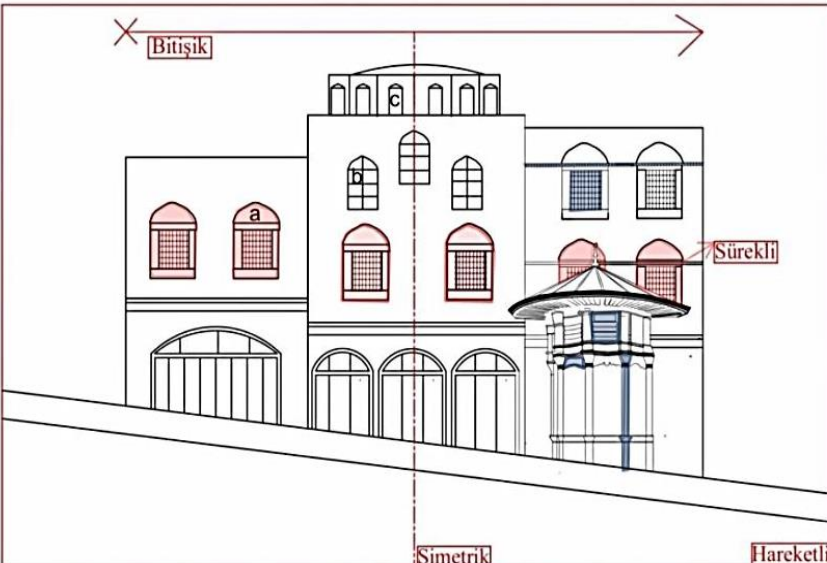
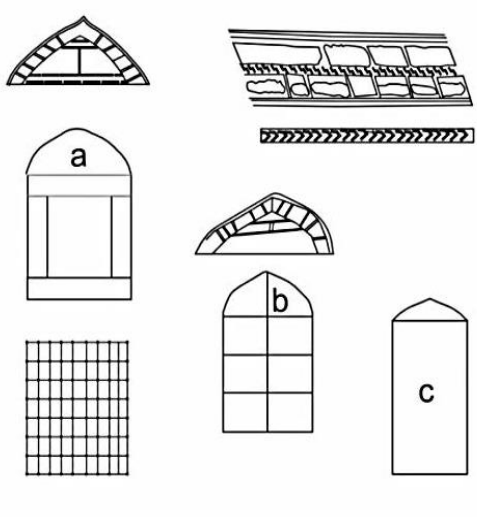
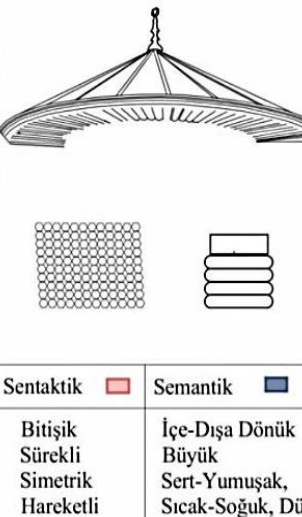
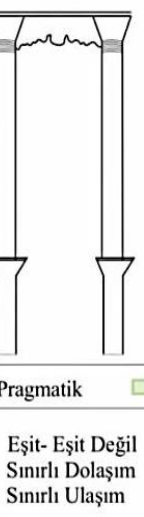
ticaret ve barınma işlevli yapı üç katlıdır. Zemin katı günümüzde hediye dükkânı olarak işlev görmektedir. İşlevi bilinmeyen üst katlar âtıl durumdadır. Küçük ölçeğe sahip yapı ile yanında yer alan yapılar arasında sıkışmış bir profil sergilemektedir. Yapının birinci kat pencere formu ile ikinci kat pencere formu büyüklük açısından eşit değildir. Pencereelerde görülen mefruşat ürünleri bu katların konut olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

Çizim 6. Hacı Beşir Ağa Külliyesi ve Yanındaki Dükkanlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5. Hacı Beşir Ağa Külliyesi Cephe Özellikleri

Yapı No : 4 Yapı Adı: Hacı Beşir Ağa Cami Yapım Tarihi : 1844-1745 İşlevi : Dini Yapı Koruma Durumu : Tescilli		
		
Cephe Elemanları		
		
Sentaktik	Semantik	Pragmatik
Bitişik Sürekli Simetrik Hareketli	İçe-Dışa Dönük Büyük Sert-Yumuşak, Sıcak-Soğuk, Düz	Eşit- Eşit Değil Sınırlı Dolaşım Sınırlı Ulaşım

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.4.2. Göstergebilimsel Okuma

Dizilimsel algı açısından pencere açıklıkları ritmik ve dengeli bir yerleşime sahip simetrik bir düzen oluşturmaktadır. Kütüphane ve cami yapısının bitişik kesintisiz bir kütle olarak devam eden cepheleri başka yapılarla da bitişiktir. Cephe duvar örgüsünde kullanılan farklı dolgu teknikleri cephede yatayda bir hareketliliği vurgulamaktadır.

Alay Köşkü Caddesi'ne bakan cephede üst kotta kütüphane, caminin mihrap cephesi ve hünkâr mahfili, alt kotta sebil ve dükkân birimleri konumlanmıştır. Kutsal ve dünyevi faaliyetler arasındaki ayrımı mekânsal görünür kılan Hacı Beşir Ağa Külliyesi Osmanlı mimarisinin geç dönem örneklerinden biri olarak dini, eğitimsel ve kamusal işlevleri bir arada toplayan bütüncül bir mekânsal kurgu sergilemektedir ve işlevsel bir hiyerarşi oluşturmaktadır. Dönemin toplumsal ve bireysel gereksinimlerine doğrudan yanıt verecek şekilde kurgulanan külliyenin o dönemin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı ve Bab- ı Ali çevresine yani Osmanlı Devleti'nin idari ve siyasi çekirdeğine oldukça yakın olması Hacı Beşir Ağa tarafından inşa ettirilmesi, dönemin ekonomik siyasi ve sosyal yapısıyla bağlantılı bilinçli bir strateji, güç ve zenginlik göstergesidir.

Cami ile bitişik konumlanan kütüphane yapısı, iç mekânda doğrudan geçiş imkânı sunarken bitişik ve sürekli bir ilişki ifade etmektedir. Kütüphanenin camiden daha alçak inşa edilmesi eşit olmayan bir hiyerarşik düzeni ifade ederken, caminin kutsal ve merkezi rolüne vurgu yapmaktadır. Hacı Beşir Ağa'nın din ve eğitimi tümleyici unsur olarak gördüğünün de yansımasıdır.

Yapı ile insanlar arasındaki kullanışlılık ve yararlılık fonksiyonlarının ön plana çıktığı külliye, amaca uygun gereksinimlere cevap veren aynı zamanda büyüklük algısını yaratan toplumsallaşma alanıdır. Dönemin toplumsal kültürel ve estetik değerlerini yansıtan külliyede yapım malzemeleri açısından ağırlıklı olarak taş, tuğla ve ahşap, üst örtülerde pendentif geçişli kubbe ve tonoz sistemlerinin kullanılması yapı malzeme seçimlerinin hiçbirinin tesadüfı olmadığı sert- yumuşak, sıcak-soğuk gibi karşıtlıkların dengeli harmanlandığı görülmektedir.

Dönem yapılarında görüldüğü gibi bu yapıda da kendi içinde sadelik ve yalınlık göze çarpmaktadır. Son derece hareketli zengin bezemelere sahip cephesi ile

sebil ise Alay Köşkü Caddesi'ne ihtişamla yansımaktadır. Sadelik ve zenginlik asimetrik olarak dışa vurmaktadır.

Hacı Beşir Ağa külliyesinin kamusal hayata açılan yüzü niteliğindeki Alay Köşkü Caddesi üzerinde ardışık olarak yer alan üç ticari dükkânın giriş kapıları aynı aks üzerinde ve eş yükseklikte (eşit) konumlanırken, aradaki tek bir yapının giriş kapısı hem kot farkıyla hem de cephede farklı bir noktada (eşit değil) konumlanmıştır. Bu durum topografik uyumdan ziyade işlevsel veya sonradan eklenmiş müdahalelerden kaynaklanmaktadır.

Dükkân yapıları, Osmanlı toplumunda dini hayat ile sosyal hayat arasındaki simbiyotik ilişkiyi yansıtmaktadır. Hem yapının kendi sürdürülebilirliği hem de halkın günlük ihtiyaçlarının karşılanması açısından işlevseldir. Osmanlı şehircilik anlayışının temel taşlarından biri olan “vakıf sistemi” nin mekânsal yansımasıdır (Ergin,2016, s. 77-102). Dini merkez ile toplumsal hayat arasında ekonomik ve sosyal bir köprü kurarak karşılıklı bir yarar ilişkisini somutlaştırmıştır.

4.2.5. Tonozlu Merdiven Yapı (7 numaralı yapı)

Resim 8. Tonozlu Merdiven Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Knut Olof Dalman' ın, Valens su kemerleri üzerine olan çalışmasında İstanbul (Konstantinopolis) sokak düzenlemesi ile ilgili olumlu değerdendirmeleri dikkat çekicidir. Dalman, bugünkü İstanbul'un şehir planında, sokak ağının düzenlemesinde gözlemlenen belirgin farklılıkların, kentsel organizasyonun tarihsel katmanlarını yansıttığını belirtmektedir. Bu belirgin farklılıklara kanıt oluşturan üç bölgenin ayırt edilebildiğini söylemektedir. Severus surları içindeki eski şehirle örtüşmekte olan ilk bölgede, sürekli bir sokak ağının gözlemlenemez olduğuna vurgu yapar. İkinci bölge, sistematik sokak düzenlemesi ile tanımlanabilir ve Konstantin dönemine tarihlenen kentsel dokudur diye belirtir. Üçüncü bölge ise Theodosios surlarına kadar uzanan ve homojen bir sistemin sürekli eksenleri üzerine kurulu olan kısımdır. Bu bağlamda Dalman “Üçüncü bölgede homojen bir sistemin sürekli eksenlerini bir kez daha kaybederiz” tespiti ile bu döneme ait planlamanın belirli bir aşamada sürekliliğini yitirdiğini vurgular (Maguire ve Ousterhout, 2016, s. 13-22).

Orta Bizans döneminde bölgenin kimliğini büyük ölçüde su yapıları ve yakın çevresindeki kamusal yapılar belirlemektedir. Bizans kaynaklarında forum civarında bir “Cisterna Maxima” veya imparator Theodosius Sarnıcı bulunduğunu belirtilmiş; Alay Köşkü Caddesi'ndeki kalıntıların da muhtemelen bu Theodosius Sarnıcı ya da Philoksenos Sarnıcı (Binbirdirek), Yerebatan (Bazilika Sarnıcı) ile ilişkilendirilebileceği ileri sürülmektedir (Mango, 1995, s. 9-18).

Topografyaya göre şekillenen tonozlu merdiven yapı kalıntıları, Şengül Hamamı'nın (9 numaralı yapı) batı cephesinde başlayarak güney doğrultuda uzanmakta ve Otel'in kuzey batı cephesiyle birleşmektedir. Şengül hamam yapısının arkasında yer alan, üç katmanlı yapıya (8 numaralı yapı) kadar mimari izler devam etmektedir.

Kalıntıların süreklilik göstermesi bu tonoz sisteminin görünen fiziksel verileri dışında günümüzde gözlemlenemeyen fakat tarihi süreçte varlığını sürdüren bir alt yapı sistemine ait olabileceğini öngörmemize olanak tanımaktadır.

Kazı alışmaları ve arkeolojik verilerle desteklenmediği sürece kesinlik kazanamasa da strüktürel izler, mevcut katmanlar arasında ki bağlamlar, bölgedeki yer altı mimarisine dair daha kapsamlı bir sistemin parçası olabileceğine işaret etmektedir.

Yapının dönem mimari özellikleri göz önünde bulundurulduğunda buranın bir geçiş alanı; mahzen, maksem, su terazisi, dükkân kompleksi, sarnıç, ayazma vb. olarak işlev gördüğü öngörülebilir.

Otel duvar sınırında, yapının devam ettiğini gösterir şekilde, sonradan yapıldığı düşünülen, üst kemer de açıklık bırakılarak sağır bir duvar örgüsü ve örgü arkasında demir parmaklıklarla karşılaşılmaktadır. Sağır duvardan sağ yöne dönüldüğünde bariz bir kot farkından dolayı, yüksek rıhtlı merdivenlerle Sophia Dream otelin arka giriş kapısı ve iç bahçesine ulaşılmaktadır. Bahçede bir de kafeterya bulunmaktadır.

Yapının cadde üzerindeki konumuna paralel olarak yer alan ve tonoz sistemi ile tuğla duvar örgü tekniği bakımından benzer özellikler taşıyan yapı kalıntısının (19 numaralı yapı), tonozlu merdiven yapısıyla ilişkili bir bütünün parçası olabileceği düşünülmektedir.

Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait kent dokularında; kamusal, yarı kamusal ya da sirkülasyon işlevli yapıların iç içe kurgulandığı çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu bağlamda incelenen alanda da farklı işlevlere sahip yapıların birlikte var olduğu mekânsal ve işlevsel bir bütünlük oluşturdıkları düşünülebilir.

Feridun Özgümüş 2009-2010 İstanbul sur içi arkeolojik yüzey araştırmaları kapsamında yayınladığı Sümer Atasoy’a Armağan Yazılar başlıklı çalışmasında; İn situ sütunlar, gizli tuğla tekniği ile örülmüş duvar izleri ve tonozlu alt yapı sistemini değerlendirerek burada bir kilise yapısının varlığına işaret etmiştir (Özgümüş, 2010, s. 310-311). Bu bağlamda söz konusu dönemde büyük ölçekli kilise, saray ve benzeri yapılarının yanında; sarnıç, ayazma gibi yardımcı işlevlere sahip mekânların da yer aldığı, çok bileşenli mimari komplekslerin inşa edildiği bilinmektedir. Bu tür yapılarda yalnızca ibadete yönelik bir işlev değil, aynı zamanda su temini, ticaret ve kamusal hizmetler gibi farklı ihtiyaçlara cevap veren mekânsal örgütlenmelerin bulunduğu görülmektedir. Bu bulgular çerçevesinde tonoz kalıntılarını bir ibadet yapısına indirgemekten ziyade, geniş bir perspektif oluşturmak adına, çok işlevli ve katmanlı bir mimari kümelenmenin içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Şekil 7. Alay Köşkü Caddesinde İç İç Geçmiş Yapı Adaları

Kaynak: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, (2024). <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr> adresinden 17.10.2024 tarihinde alınmış, görsel yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.5.1. Cephe Özellikleri

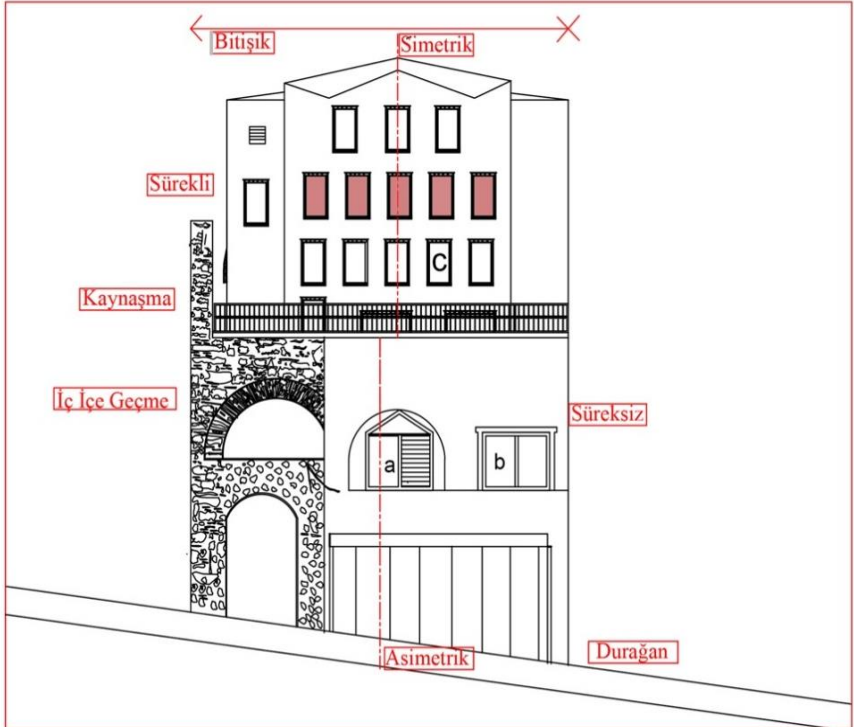
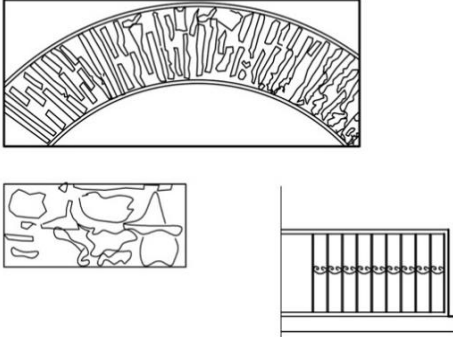
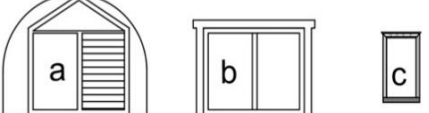
Kagir yapının dış cephe duvar örgüsünün, yapıyı belirgin kılmak için yakın dönemde örüldüğü ön görülmektedir. Yapının en erken fotoğraflarına ulaşılamamıştır. Giriş kemerinden sonra üst kota merdivenlerle geçiş alanı oluşturulmuştur. Tonozlu yapının içinde yer alan merdiven, dikeyde alt veya üst mekânlara geçiş işlevi gördüğünü düşündürmektedir. Merdiven üst kaplama malzemeleri günümüz malzemesi olan seramiktir. Merdivenin konumlandırıldığı alt kütlenin, zamanla birikmiş toprak yığını veya tonoz kalıntısına ait bir kütle de olabileceği düşünülmektedir. İç cephe, Orta Bizans dönemi yapım tekniği olan tuğla, taş ve derzden oluşan gizli almaşık örgüdür. İç kemer açıklığı üzerinde kuşak şeklinde alçak kabartma sarmal dal bezemesi bulunmaktadır.

Yazar tarafından oluşturulan cadde silüetinde 7 numara ile numaralandırılmış yapı topluluğu içinde yer alan ticari dükkân, kültür envanterinde fiziksel özgünlüğü az değişmiş, dönem bilgisi 18.yüzyıl ve anıt işlevi işyeri olarak kayıt altına alınmıştır (İBB, 2025). Ticari dükkânın sol cephesi Hacı Beşir Ağa Külliye yapısına, sağ cephesi ise tarihi kalıntı tonozlu merdiven yapısına bitişik konumlanmıştır. Arkasında ise tonozlu merdiven yapısından da geçiş sağlanabilen bir otel yapısı bulunmaktadır. İki katlı dükkân yapısının altında bir kebab salonu işletmesi ve turistik hediye satışı yapan bir dükkân bulunmaktadır. Üst kat cephe düzeninde tek

bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapı, herhangi bir süsleme ya da eklenti mimari öge barındırmayan son derece sade bir görünüş sergilemektedir.

Aynı numara altında yer alan bir diğer günümüz yapısı kültür envanterinde fiziksel özgünlüğü yok olmuş, dönem bilgisi 19. yüzyıl sonu 20.yüzyıl başı, anıt işlevi otel olarak kayıt altına alınmış bir otel yapısıdır. Alay Köşkü Caddesi'nden bakıldığında otel yapısının üç katı görülmektedir. İlk iki katında yan yana belirli aralıklarla sıralanmış beş adet dikdörtgen formlu pencere açıklığı, son katta ise aynı aralıklarla sıralanmış üç adet dikdörtgen formlu pencere boşluğu yer almaktadır. Pencereilerin söveleri kalın ve çıkıntılı beyaz renkli silmelerle çerçeveslenmiştir. Üst silme çerçevelerde küçük dış kesimlerine benzeyen süsleme öğeleri cepheye klasik bir bezeme etkisi katmaktadır.

Tablo 6. Tonoğlu Merdiven Yapısı Cephe Özellikleri

Yapı No : 7 Yapı Adı: Konaklama Yapım Tarihi : 1844-1745 İşlevi : Ticaret Koruma Durumu : Tescilli								
								
Cephe Elemanları								
	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Sentaktik</th><th>Semantik</th><th>Pragmatik</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Bitişik Sürekli- Süreksiz Simetrik - Asimetrik İç içe geçme- Kaynaşma Durağan</td><td>İçe-Dışa Dönük Büyük Yumuşak-Sert Düz-Kaba Sıcak-Soğuk</td><td>Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Ulaşılabilirlik</td></tr> </tbody> </table>		Sentaktik	Semantik	Pragmatik	Bitişik Sürekli- Süreksiz Simetrik - Asimetrik İç içe geçme- Kaynaşma Durağan	İçe-Dışa Dönük Büyük Yumuşak-Sert Düz-Kaba Sıcak-Soğuk	Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Ulaşılabilirlik
Sentaktik	Semantik	Pragmatik						
Bitişik Sürekli- Süreksiz Simetrik - Asimetrik İç içe geçme- Kaynaşma Durağan	İçe-Dışa Dönük Büyük Yumuşak-Sert Düz-Kaba Sıcak-Soğuk	Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Ulaşılabilirlik						

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.5.2. Göstergebilimsel Okuma

Tonozlu merdiven yapısının göstergebilimsel açıdan tam anlamıyla okunabilmesi için yeterli bilgiye ulaşılammıştır. Cadde dokusu üzerinde geçmiş ile gelecek arasında mekânsal bir bağ kuran yapı, günümüz yapıları ile bitişik konumlanmıştır. Bu ilişki tam bir süreklilik göstermemektedir.

Yapının dışarıdan bakıldığında sınırlı olarak görünen merdivenlerinin caddenin kod farkını aşarak yapının arkasında yer alan diğer yapılara ayrıcalıklı bir erişim sağladığı tespit edilmiştir. Bugün hala bir geçiş alanı olarak kullanılabilir durumda olan yapı işlevsel olarak sınırlı bir dolaşım ölçütü sunmaktadır. Ancak çevresindeki günümüz yapıları nedeniyle cadde üzerindeki algısı zayıflamış ve görünürlüğü azalmıştır.

Yeni yapılarla tarihi strüktürler arasında gözle görünür bir dizilim kırılması oluşmuştur. Bu kırılma, yalnızca fiziksel düzlemde değil mekânın anlam üretme biçiminde de kendini göstermektedir. Yapı, tarihi bağlamla mimari bağlam arasında da süreklilik üretememektedir. Bunun sebebi yeni yapılarla olan ilişkisinin yüzeysel olmasından kaynaklanmaktadır. Yeraltı işlevine yönelik olarak kurgulanan yapı; kısıtlı ışık, dar açıklık, düşeyde alçak tavan özellikleri ile de kullanıcıyı sınırlandıran ve yöneten bir mekânsal anlam yaratmaktadır. Bu durum, mimarının bir iletişim aracı olarak süreklilik taşıması gerektiği düşüncesiyle çelişmektedir. Bu çelişki yapının anlam sürekliliği düşüncesini bozan bir durum olarak okunmaktadır.

4.2.6. Üç Dönemli Yapı (8 numaralı yapı)

Resim 9. Üç Dönemli Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Alay Köşkü Caddesinde yer alan bu yapı, üç farklı dönem mimari özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Alt katı sütunlu Bizans, diğer üst katları Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi eklentileri olan yapı; Şengül Hamamı (9 numaralı yapı), Hacı Beşir Ağa Tekkesi (4-5-6- numaralı yapı), tonozlu merdiven yapısı ve Otel (7 numaralı) ile çevrelenmiştir.

Bugün kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşamadığımız Şengül Hamamı'nın arka alt kotunda yer alan, Alay Köşkü Caddesi tarafından bakıldığında son katları görülen, üç katmanlı yapı, 17.4.1973 tarih ve 712 sayılı İstanbul Arkeoloji Müzesi Raporuyla tespit edilmiştir. Raporda; incelenen alanda sadece sarnıcın duvarı, bir sütun ve üç başlık tespit edildiği belirtilmiştir. Sütunun toprağa gömüldüğü,

başlıklardan ise sadece bir tanesinin olduğu belgelenmiştir. Zeminin ise beton dökülerek kapatıldığı belirtilmiştir. Beton döküm alt katmanların araştırılmasını engelleyen bir durumdur. Büyük ihtimalle sarnıcın uzantıları üç dönemli yapıya ve diğer yan parsellere uzanmaktadır (Ertuğrul, 2022, s. 110).

Şekil 8. Alay Köşkü Caddesinde Yapıların İç İçe Geçmesi

Kaynak: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, (2025). <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr> adresinden 17.10.2024 tarihinde alınmış, görsel yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapının ön yan cephesine göre daha geniş olan diğer yan cephesinin zemin kotunda şu anda boş bir ara alan bulunmaktadır. Parsel sorgulamada bu alanın nitelik bilgisinde ise ahşap hane yazmaktadır. (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2025). Yapının cephesi yine tuğla taş örgülü yer yer sıvalı yer yer sıvasız ve son katta cephe yüzeyine tam ortalanmış bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Çatı, saçak ve alınlık detayları diğer yan cephesiyle aynıdır.

Yapının Hacı Beşir Ağa Tekkesine bakan cephesi; her kat kademeli boyunsak silmelerle belirlenmiştir. Cephede belirgin bir cephe düzleminden yaklaşık 40-50 cm kadar dışa taşan, orta risalit bulunmaktadır. Ortogonal olarak cepheyi iki yana ayıran risalitın iki yanında aşağıdan yukarıya devam eden üç katta da aynı boyutta düz silmeli nişler bulunmaktadır. Yapıya hareketlilik ve anıtsallık katan risalit, cephe bütünlüğünü bozmayacak şekilde sade tutulmuştur. Sol ve sağ cepheler de işlevsel olmayan korkuluklu balkon çıkmaları bulunmaktadır. Balkonların alt yüzeylerinde bozulma ve malzeme dökülmeleri görülmektedir. Dikdörtgen forma sahip pencereler

cepheye simetrik yerleştirilmiştir. Pencereilerin orjinal doğrama profilleri muhtemelen yok olmuş bugün cephe pencerelerinde pvc doğrama profil bulunmaktadır. Taş tuğla almaşık örgülü cephenin özgün malzemesi dışarıdan okunmamaktadır. Sıva ile kaplanan yüzeye, derz aralık yapılarak geniş dikdörtgen taş plakalarla kaplanmış görüntüsü verilmiştir. Yıpranma, su izleri, yosunlaşma, bitkilenme bozulmaları yapının korunma sorunlarını ortaya koymaktadır.

Üst strüktür kırma çatıdır, saçak dışa taşkın ve düz kesitli basit bir profile sahiptir. Üzerinde herhangi bir bezeme ögesi görülmemektedir. Üst strüktürün örtüsü oluklu ondülin malzeme ile kaplanmıştır.

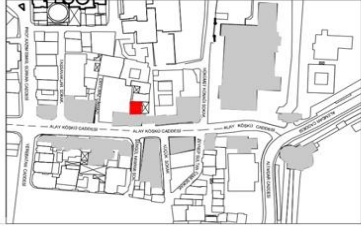
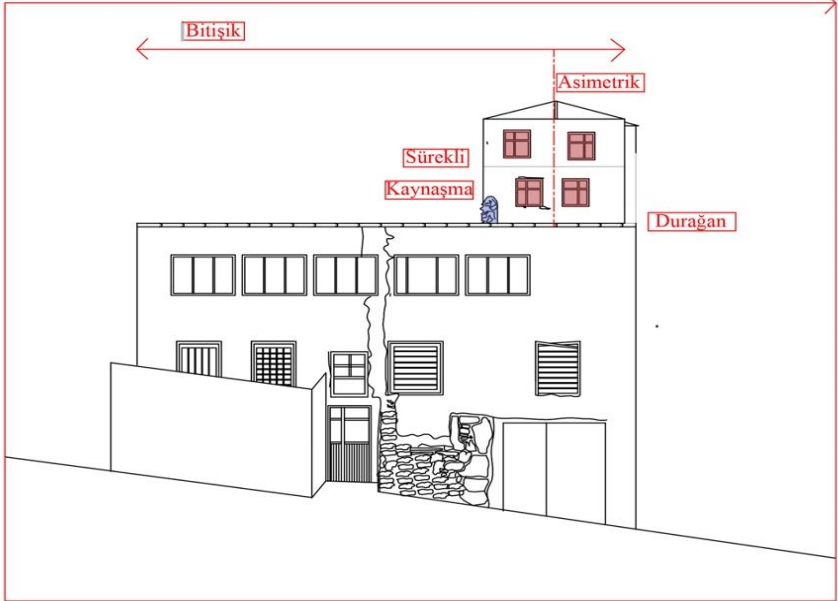
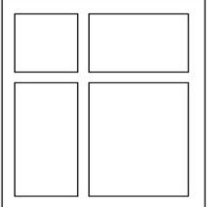
Yapının Günaydın Otopark yönüne bakan cephe kurgusu, düşeyde bir mimari sürekliliği ve zaman içinde oluşan kot farkını barındırmaktadır. Yapının zemin kotunda 4,28 cm yüksekliğinde in-situ üç sütun bulunmaktadır (Özgümüş,2010, s. 310). Sütunlar U şeklinde ki kemerleri taşımaktadır. Kemerler arası taş tuğla gizli örgü tekniği ile örülmüştür. Teknik özelliklerinden dolayı yapı Orta Bizans dönemine tarihlenmektedir. Kemerli alt yapıdan üst yapıya dorik furuş görünümlü bir çıkma ile geçilmektedir. Duvar örgü tekniğinin farklılık gösterdiği duvar muhtemelen Erken Osmanlı Dönemine aittir. Pencere açıklıkları düzensiz ve belli bir simetri içermemektedir. Cephenin sağında yer alan son iki katın pencere ölçütleri diğer pencere ölçütleri ile orantılı değildir. Bu son iki kat Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş olmalıdır. Kaba sıvalı cephe yüzeyinde yer yer sıva döküntüleri ve döküntülerin altından görünen taş örgü doku dikkat çekmektedir. Çatı altındaki son katın sol pencere yanında, ikinci kat pencere üst sınırından başlayan ve saçak altına kadar devam eden ateş tuğla örgüsü bulunmaktadır. Çatı üzerinde yer yer geniş yer yer dar yüzeyli ve sıvalı ateş tuğla ile örülü iki baca görülmektedir.

4.2.6.1. Cephe Özellikleri

Alay Köşkü Caddesi'nden bakıldığında yapının cephesi, yakın çevresi ve planı incelendiğinde, yatay şekilde konumlanan Şengül Hamam yapısının dar cephesiyle bitişiktir. Yapının yan cephesinde kat hizasında belirgin silme ve ayırıcı öge bulunmamaktadır. Üst kat pencereleri, alt kat pencerelerine göre daha büyük ve geniş açıklıklara sahiptir. Simetrik olmayan bir düzen ile dizilmiş dikdörtgen formu

pencereler cepheye gelişigüzel yerleştirilmiştir. Cephede ikinci kat penceresinin denizlik sınırına kadar uzanmakta olan Roma dönemine ait olduğu düşünülen dar, düzensiz bir taş duvar örgüsü bulunmaktadır. Cephesi kaba sıvalı kagir yapının, üçgen alınlık kalkan duvarı düzensiz tuğla örgülüdür. Üst strüktür kırma çatı, çatı örtü kaplaması da oluklu ondülin malzeme ile yapılmıştır.

Tablo 7. Üç Dönemli Yapı Cephe Özellikleri

Yapı No : 8 Yapı Adı: Üç Dönemli Yapı Yapım Tarihi : 20. Yüzyıl İşlevi : Konut Koruma Durumu : Tescilli								
								
Cephe Elemanları								
		<table border="1"> <thead> <tr> <th>Sentaktik</th><th>Semantik</th><th>Pragmatik</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Bitişik Sürekli Asimetrik İç içe geçme- Kaynaşma Durağan</td><td>İçe Dönük Büyük Düz-Kaba Sıcak-Soğuk</td><td>Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Yok Ulaşılabilirlik Yok</td></tr> </tbody> </table>	Sentaktik	Semantik	Pragmatik	Bitişik Sürekli Asimetrik İç içe geçme- Kaynaşma Durağan	İçe Dönük Büyük Düz-Kaba Sıcak-Soğuk	Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Yok Ulaşılabilirlik Yok
Sentaktik	Semantik	Pragmatik						
Bitişik Sürekli Asimetrik İç içe geçme- Kaynaşma Durağan	İçe Dönük Büyük Düz-Kaba Sıcak-Soğuk	Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Yok Ulaşılabilirlik Yok						

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.6.2. Göstergebilimsel Okuma

Dizilimsel açıdan cephe bitişik düzende olup alt kısımda sıvalı duvar yüzeyi ve dikkat çeken demir parmaklıklı dikdörtgen pencereler, içerik ve işlevsel bir kullanım algısı üretmemektedir. Pencere açıklıklarının dağılımı asimetrik bir görünüm sergilemektedir. Alt kısmında kaba taş ve tuğla örgüyü oluşturulmuş cephe, sade ve durağan bir görünüm sergilemektedir. Yapının bütünsellik algısı, düzensiz ekler ve bakımsızlık nedeniyle zayıflamıştır. Üç dönemli yapının farklı dönemlerde eklenmiş cephesel özellikleri bitişik, iç içe geçmiş bir diziliş sergilemektedir. Yapının cepheleri arasındaki dizilimsel farklılıklar uyumsuzluk, zıtlık gibi unsurlarla dönemsel kırılmaları göz önüne sermektedir. Şengül Hamamı ve tonuzlu merdiven yapısı ile fiziksel yakınlık, anlamsal bir bütünleşmeyi değil kentsel bağlamla kurduğu ilişkiyi de zayıflatmaktadır.

Yapılar arasında iç içe geçme, kaynaşma kriterlerinin ilk bakışta okunamadığı bu cephede tahribata uğramış sıcak-soğuk ve düz-kaba gibi malzeme karşıtlıkları yapının algılanabilirliğini zorlaştırmaktadır.

Bugün erişime kapalı, kullanılmayan yapı; içe dönük bir anlam üretse de tarihsel kırılmaların, anlamsal boşlukların ve işlevsel dönüşümlerin izlerini taşıyan göstergelerle süreklilik üzerinden okunabilmektedir.

4.2.7. Şengül Hamam Yapısı (9 numaralı yapı)

Resim 10. Şengül Hamamı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fatih dönemi vezirlerinden Mahmut Paşa tarafından 1472 yılında inşa ettirilen, dış cephesi taş, tuğla almaşık örgülü kagir hamam yapısı, Alemdar Mahallesi sınırları içerisinde, Alay Köşkü Caddesi üzerinde yer almaktadır. Mimarı bilinmemektedir. Evliya Çelebi, “Seyahatname” adlı eserinde hamamları dönemin geleneklerine uygun olarak, çeşitli esnaf guruplarına göre mizahi bir sınıflandırma yapmıştır. Bu kapsamda Şengül Hamam’ını da “maskaralar hamamı” olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda hamam, Sadrazam Mahmud Paşa’nın vakıfları arasında geçmektedir (Çelebi, 2021, s. 179).

Geleneksel Türk Hamamları; soyunma (soyunmalık, camegah), yıkanma (soğukluk-sıcaklık, kurna başı, halvet, göbektaş) ve külhan bölümlerinden oluşur. Klasik Osmanlı hamam tipolojisine sahip, düz bir çatı ile örtülü olan yapının merkezinde bir kubbe bulunmaktadır. Kubbe, köşelerde tromplarla duvarlara oturtulmuştur. Sıcaklık bölümü dönemin diğer hamam yapılarından farklı biçimde yatay konumlandırılmış olup, çifte halvetli plan tipindedir. Soldaki halvet dört, sağdaki halvet ise üç kurnalıdır. Mermerden yapılmış kurnaların üzerinde kabartma olarak yapılmış neoklasik bezemeler bulunmaktadır. Taş basamaklı bir merdivenle çıkılan soyunma alanlarına, sivri kemerli dar bir kapı ile bağlanan sıcaklık bölümünün sağ tarafında birer kubbecikle örtülü iki ufak odacık bulunmaktadır (Eyice, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayın, 1994).

1769 yangınında yapı zarar görmüş ve özgünlüğü kaybolmuştur. 1962'den 1984 yılına kadar Köşk Hamamı adıyla hizmet vermiş, sonra kapanmıştır. Bir ara yeniden faaliyete geçen hamam, 2008'de Kültür ve Turizm Bakan kararıyla kapatılmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi, bu yapının Mahmud Paşa Sarayı'nın hamamı olduğunu belirtmektedir (Ayverdi, Türk Tarih Kurumu, 1953).

Yapı; sağ yan cepheden tonozlu merdiven yapısı (7 numaralı yapı) ile bitişik, sol yan cepheden ise varlığı bilinen ama günümüzde olmayan 5 katlı Albion Otel yapısı ile komşu durumdaydı. Bu noktadan Eryılmaz Çıkmazı Sokağı içerisine girildiğinde, hamam yapısının arka kısmına ulaşılmaktadır.

Bizans döneminde kent; açık, kapalı sarnıçlar ve bu sarnıçlara su taşıyan dağıtım sistemleri vb. mükemmel bir su sistemi ağı ile donatılmıştır. Osmanlı Döneminde inşa edilen cami ve benzeri kamu yapıları da genellikle bu su sistem ağı

üzerine konumlandırılmıştır. Bazı su kemerleri (Valens kemeri)' nin de Osmanlı döneminde onarılıp bakımı yapılarak kullanıldığı bilinmektedir (Goodwin, 2012, s. 417). Alay Köşkü Caddesi üzerinde konumlanan, Şengül Hamamı yapısına bitişik tonozlu merdiven yapısı, iz bırakma (eski yapı izleri silinmemiştir), yeni katman ekleme (Bizans strüktür üzerine yerleştirilen hamam) mimari katman oluşturmuştur, zamanlar arası süreklilik aynı zemin farklı dönemlerde farklı işlevlerle yaşamaya devam etmiştir.

Şengül Hamam yapısı, günümüzde işlevini kaybetmiş, kırık dökük pencereleri, kapıları ve sıvaları ile harabeye dönmüş ve kaderine terk edilmiş durumdadır.

4.2.7.1. Cephe Özellikleri

Yapının Alay Köşkü Caddesi'ne yönelen cephesi, özgün Osmanlı hamam mimarisinin karakteristik öğelerini kısmen korumakla birlikte, zaman içerisinde gerçekleştirilen müdahaleler ve işlev kaybı nedeniyle bütüncül kimliğini yitirmiştir. Dış cephe duvarlarında büyük ölçüde sıvaların dökülmesi sebebiyle açığa çıkan taş duvar örgüsü arasında ahşap hatıllar görülmektedir. Aynı zaman da kaba işçilik ve tuğla kullanımı, erken dönem hamam teknolojisinin ayırt edici bir göstergesidir. Cephedeki pencere ve kapı açıklıkları düzensiz bir yerleşim sergilemekte olup, alt katlarda mazgal niteliğinde küçük pencereler, üst kat ise dikdörtgen biçimli dönemin özgün plan şeması uygun olmayan açıklıklar bulunmaktadır. Yapının hamam biriminin üst örtüsü kubbe, mekân birimlerinin üst örtüsü ise kırma çatıdır. Genel cephe düzeni simetri veya ritmik süreklilik göstermemektedir. Farklı dönemlerde yapılmış eklemeler nedeniyle bütünlük algısı parçalanmıştır. Alt katta küçük mazgal pencere açıklıkları ile üst katlarda dikdörtgen formu pencere açıklıkları düzenli akslara oturmamakta, rastlantısal bir dizilim sergilemektedir.

Tablo 8. Şengül Hamamı Cephe Özellikleri Tablosu

Yapı No : 9 Yapı Adı: Şengül Hamamı Yapım Tarihi : 15. yüzyıl İşlevi : Hamam Koruma Durumu : Tescilli																							
Cephe Elemanları																							
		<table border="1"> <thead> <tr> <th>Sentaktik</th><th>Semantik</th><th>Pragmatik</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Bitişik</td><td>Dışa Dönük</td><td>Eşit Değil</td></tr> <tr> <td>Sürekli</td><td>Büyük</td><td>Sınırlı Dolaşım</td></tr> <tr> <td>Asimetrik</td><td>Yumuşak-Sert</td><td>Sınırlı Ulaşılabilirlik</td></tr> <tr> <td>İç içe geçme-</td><td>Düz-Kaba</td><td></td></tr> <tr> <td>Kaynaşma</td><td>Sıcak-Soğuk</td><td></td></tr> <tr> <td>Durağan</td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>	Sentaktik	Semantik	Pragmatik	Bitişik	Dışa Dönük	Eşit Değil	Sürekli	Büyük	Sınırlı Dolaşım	Asimetrik	Yumuşak-Sert	Sınırlı Ulaşılabilirlik	İç içe geçme-	Düz-Kaba		Kaynaşma	Sıcak-Soğuk		Durağan		
Sentaktik	Semantik	Pragmatik																					
Bitişik	Dışa Dönük	Eşit Değil																					
Sürekli	Büyük	Sınırlı Dolaşım																					
Asimetrik	Yumuşak-Sert	Sınırlı Ulaşılabilirlik																					
İç içe geçme-	Düz-Kaba																						
Kaynaşma	Sıcak-Soğuk																						
Durağan																							

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.7.2. Göstergebilimsel Okuma

Yapının Alay Köşkü Caddesi'ne yönelen cephesi, özgün Osmanlı hamam mimarisinin karakteristik öğelerini kısmen korumakla birlikte, zaman içerisinde gerçekleştirilen müdahaleler ve işlev kaybı nedeniyle bütüncül kimliğini yitirmiştir. Dış cephe duvarlarında büyük ölçüde sıvaların dökülmesi sebebiyle açığa çıkan taş duvar örgüsü ve arasında görülen ahşap hatıllar, yapının tarihsel kimliği hakkında bilgi vermektedir. Cephedeki pencere ve kapı açıklıkları düzensiz bir yerleşim sergilemekte olup, alt katlarda mazgal niteliğinde küçük pencere açıklıkları, üst kat ise dikdörtgen biçimli geniş pencere açıklıklar dizilimsel algı yanılgısı yaratmakta ve genel cephe düzeninde simetrik veya ritmik süreklilik göstermemektedir. Yüksek duvar görünümlü cephe; içe dönüklük, mahremiyet anlamları üretmektedir. Yapının hamam biriminin üst örtüsü kubbe, mekân birimlerinin üst örtüsü ise kırma çatıdır. Farklı dönemlerde yapılmış eklemeler nedeniyle bütünlük algısı parçalanmış yapının durağan cephesinde görülen bozulmalar, hem geçmişin varlığını hatırlatmakta hem de bugünün ilgisizliğini açığa vurmaktadır.

4.2.8. Sağlık Yurdu (15 numaralı yapı)

Çizim 7. Sağlık Yurdu Cephesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

I. Ulusal mimarlık döneminde mimarlar klasik Türk mimarlığı yapıtlarını diriltilerek bir Türk Rönesans Çağı yaratmaya çalışmışlardır. Bu akımda dinsel yapılardan alınan sivri kemer, kubbe, sütun, mukarnas başlık, çini kaplama gibi yapı öğelerini sivil mimarlığa uygulamaya çalışmışlardır. I. Ulusal Mimari hükümet tarafından desteklenmiş ve bu nedenle genelde kamusal yapıların inşa edilmesinde kullanılmış konut yapılarını çok az etkilemiştir (Hasol, 2011).

Resim 11. Sağlık Yurdu Yapısı

Kaynak:Yandex Maps, (2025). Alay Köşkü Caddesi panoraması [Hatita görüntüsü]. 12.10.2014 tarihinde https://yandex.com.tr/maps/11508/istanbul/geo/alaykosku_cad_ adresinden edilmiştir.

I. Ulusal mimarlık döneminde mimarlar klasik Türk mimarlığı yapıtlarını diriltilerek bir Türk Rönesans Çağı yaratmaya çalışmışlardır. Bu akımda dinsel yapılardan alınan sivri kemer, kubbe, sütun, mukarnas başlık, çini kaplama gibi yapı öğelerini sivil mimarlığa uygulamaya çalışmışlardır. I. Ulusal Mimari hükümet

tarafından desteklenmiş ve bu nedenle genelde kamusal yapıların inşa edilmesinde kullanılmış konut yapılarını çok az etkilemiştir (Hasol, 2011).

Alay köşkü Caddesi üzerinde bulunan, I. Ulusal Mimarlık Dönemi mimari üslûbuna sahip tescilli yapının, günümüzde restorasyon çalışmaları kapsamında caddeye bakan cephesi alüminyum saçlarla kapatılmış olduğundan cephe okuması 2011 yılına ait cephe görüntüsü üzerinden yapılmıştır. Bugün yapının restorasyon çalışmaları halen devam etmektedir.

Bodrum dâhil 4 katlı yığma yapı, dış cephe hareketliliği ve çini bezemeleri ile dikkat çekmektedir. Birinci kat orta pencere üzerindeki çini levha üzerinde “Sağlık Yurdu” olduğu yazmaktadır (Ortaylı, 2012).

4.2.8.1. Cephe Özellikleri

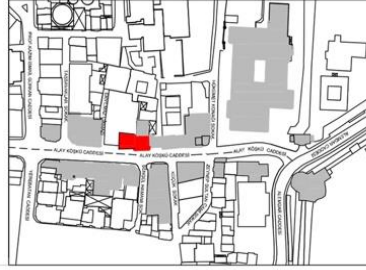
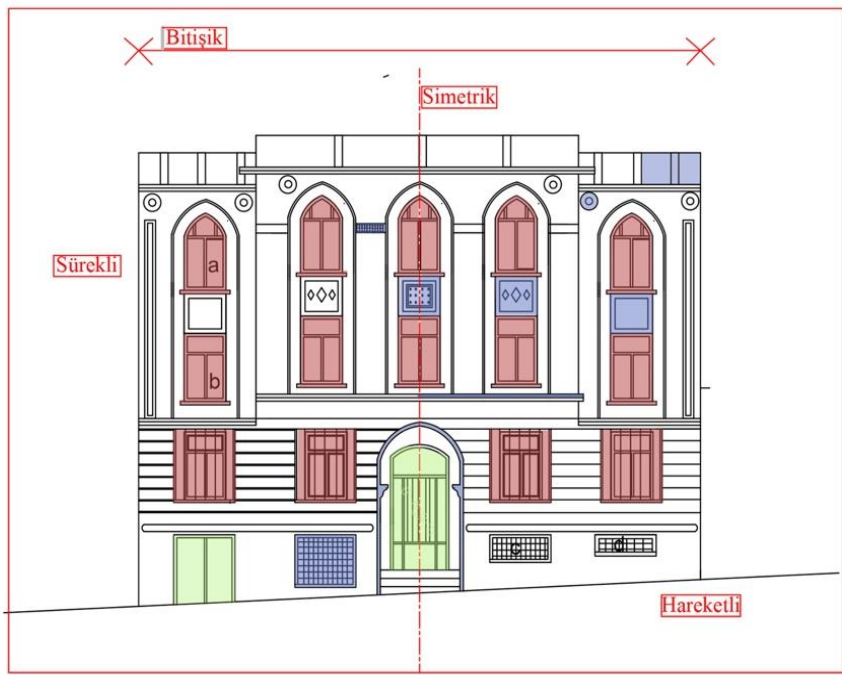
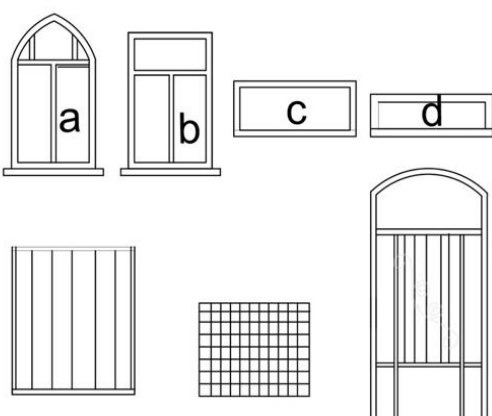
Bodrum dâhil 4 katlı yığma yapı, dış cephe hareketliliği ve çini bezemeleri ile dikkat çekmektedir. Yapının su basman seviyesi yol kotunun üzerinde yer aldığı için kot farkı nedeniyle kısmen gün ışığı alabilecek düzeyde kalan pencere açıklıkları yatayda dar ve düşeyde basık oranlı olarak tasarlanmıştır. Bodrum katından zemin kata geçiş, cephe yüzeyinde kat silmesi ile yapılmıştır. Bodrum katta yer alan küçük, basık pencere açıklıkları zemin katta daha geniş ve simetrik açıklıklarla yer değiştirilerek, cephede hiyerarşik bir düzen oluşturmuştur.

Diğer katlara göre kat yüksekliği alçak olan zemin kat cephe yüzeyi rustik taş örgüsü izlenimi verecek şekilde tasarlanmıştır. Pencere açıklıkları demir parmaklıklarla donatılmış dikdörtgen formudur. Sivri basık kemer formu giriş kapısı muhtemelen ahşaptandı. Simetrik bir düzen sergileyen cephe, kesme taş ya da sıva derzi ile taş görünümü verilerek yapılmıştır. Cephedeki katlar arası yatay silmelerle belirginleştirilmiştir. Dikdörtgen formu, silmelerle çerçevelenmiş, çıkma olarak yapılan orta aks belirgindir. Her katta üçlü pencere aksı tekrarlanmıştır. Aksın her iki yan çıkmalarında birer düz söveli dikdörtgen formu pencere yer almaktadır. Orta aks üzerindeki birinci kat pencerelerin denizlikleri dışa taşkın, söveleri düz silme ve dikdörtgen formudur. Denizlik altlarında yer yer malzeme bozulmasına uğramış kabartma motifler vardır. İkinci kat pencereleri ise basık sivri kemer söveleri ile taçlandırılmış dikdörtgen formudur. Kemer gözleri içinde rozet ve çini bezemeler

bulunmaktadır. Birinci kat pencere söveleri ile ikinci kat pencere denizlikleri arasında silme çerçeveler içine çini bezemeler yerleştirilmiştir. Cepheyi bölümlere ayıran, ritmik hareketlilik kazandıran ve dikey vurgu oluşturan pilasterler silme ile sonlandırılmamıştır.

Dıştan net biçimde algılanmayan çatı, dönemin yapım teknikleri özelliği çerçevesinde muhtemelen kırma çatı olmalıdır. Saçak hattının hemen üzerinde yatayda uzanan silmeli bir parapet duvarı yer almaktadır. Bu durum yapının sağlık yapısı olması nedeniyle yangın riskine karşı dıştan algılanmayan gizli çatı kullanımı tercihini desteklemektedir. Saçak silmesi üzerinde kısmen tahrip olmuş kabartma bezeme detayları bulunmaktadır. Düşey ve yatay eksenlerin dengeli kullanımı, ritmik pencere açıklıkları, sade süsleme unsurları ile dönemin üslup özellikleri ve kullanım işlevi doğru orantılıdır.

Tablo 9. Sağlık Yurdu Yapısı Cephe Özellikleri

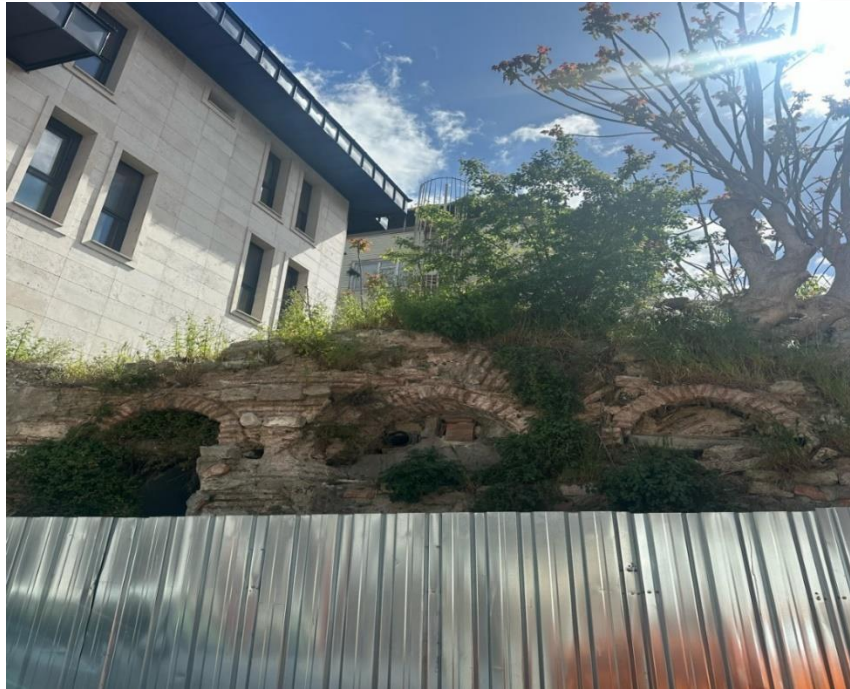
Yapı No : 15 Yapı Adı :Sağlık Yurdu Yapım Tarihi : 20.Yüzyıl İşlevi :Sağlık Yapısı Koruma Durumu :Tescilli								
								
Cephe Elemanları								
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Sentaktik</th><th>Semantik</th><th>Pragmatik</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Bitişik Sürekli Simetrik Hareketli</td><td>Dışa Dönük Büyük Yumuşak-Sert Düz-Kaba Sıcak-Soğuk</td><td>Eşit Dolaşım Yok Ulaşılabilirlik Yok</td></tr> </tbody> </table>		Sentaktik	Semantik	Pragmatik	Bitişik Sürekli Simetrik Hareketli	Dışa Dönük Büyük Yumuşak-Sert Düz-Kaba Sıcak-Soğuk	Eşit Dolaşım Yok Ulaşılabilirlik Yok
Sentaktik	Semantik	Pragmatik						
Bitişik Sürekli Simetrik Hareketli	Dışa Dönük Büyük Yumuşak-Sert Düz-Kaba Sıcak-Soğuk	Eşit Dolaşım Yok Ulaşılabilirlik Yok						

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.8.2. Göstergebilimsel Okuma

Yapının dizilimsel cephe kurgusu içerisinde her kat kendi cephe düzleminde sürekli ve simetrik bir görünüş sergilemektedir. Yüzeyde bütünlük ve uyum duygusu yaratan, kemerli pencere açıklıklarının ritmik dizilimi yapının çevresi ile görsel bir kaynaşma içinde olduğunu göstermektedir. Cephe düzeni üzerindeki çini süslemeleri, farklı formlara sahip pencereleri cepheye hareketlik katmaktadır ve yapı ölçeği, çevresinde yer alan yapılara kıyasla öne çıkmaktadır. Anlamsal düzlemde malzeme geçişleri ve oranları cephedeki sade ama etkili görselliği dışa vurmaktadır. Sınırlı kullanılan malzeme zıtlıkları simetrik düzende kamusal ve ciddiyet hissi yaratmaktadır bu da yapının bir dönem sağlık yapısı olarak kamusal erişime açık bir işleve sahip olduğunu vurgulamaktadır. Günümüzde restorasyon çalışmaları halen devam eden yapıya ulaşılabilirlik sınırlıdır. Yapı görsel estetiği yüksek cephesi ile geçmişteki kullanıma ait anlamları taşımaya devam eder ve tarihsel işleviyle mimari hafızanın bir parçası olarak kent dokusu içinde varlığını sürdürmektedir

4.2.9. Tonoğlu Mahzen (19 Numaralı Yapı)

Resim 12. Tonoğlu Mahzen Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Alay Köşkü Caddesi'nde yer alan tonozlu merdiven yapısına karşı konumda yer alan tonozlu mahzen yapısı, yapı malzeme ve inşaat tekniği bakımından tonozlu merdiven yapısı ile alt strüktürel süreklilik bağlamında ilişkilendirilebilir. Her iki yapıda da görülen basık kemer açıklıkları, yatay da uzanan yığma duvar örgüsü, bu strüktürlerin Bizans Dönemine ait bir geçiş alanı ya da başka bir alt yapı mimarisine ait olabileceğini düşündürmektedir. Muhtemelen bir sarnıç, mahzen duvarı olarak yorumlanabilir. Bu alt yapının Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen Şengül Hamam yapısı ile olan mekansal ilişkisi ve işlev gereksinimi paydasında yeniden kullanıldığı düşünülmektedir.

Günümüz kentsel dokusu içinde büyük ölçüde silinmiş silüeti ile var olmaya devam eden Tonozlu Mahzen yapısı, göstergebilim ve mimarlık arasındaki ilişki bağlamında değerlendirildiğinde hem taşıyıcı sistem (tonoz, kemer) hem de döneminin malzeme dili (taş, tuğla, harç, gizli tuğla örgüsü) gibi göstergeler ışığında, bugün bile bizlere inşa edildiği dönem hakkında bilgiler vermeye devam etmektedir.

Tonozlu Merdiven yapısı yalnızca Şengül Hamamı (9 numaralı yapı) ve Üç dönemli yapı (8 numaralı yapı) ile değil, cadde planında 19 numaralı yapı olarak belirtilen konaklama yapısı ile de alt yapı düzleminde süreklilik taşıyan bir ilişkiler ağı içinde değerlendirilmelidir. Üst üste gelişen bu yapılaşma zamansal bir anlam örgüsünü ve mekansal ilişkileri temsil etmektedir.

Resim 13. Tonozlu Mahzen Yapısı

Kaynak: İBB, (2024, Temmuz 17). İstanbul kültür envanteri haritası. 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://kulturenvanteri.com/harita/#18.45/41.0103538/28.9772674> adresinden edinilmiştir.

Resim 14. Hipodrom Sarnıcı Görünüm

Kaynak: Ulaş, A. (2023). *Osmanlı belgeleri ışığında İstanbul yer altı yapıları*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 168.

Tonozlu Mahzen yapıları arasında olası süreklilik ilişkisi üzerine bir varsayım: Savın dayanağı her biri birer gösterge olan; strüktürel yönelenme, malzeme, biçim ve mimari dönem benzerliği ve geçiş devamlılığının dizilimsel, anlamsal ve yararsal kriterler altında okunmasıdır.

Çalışma kapsamında öne sürdüğümüz varsayım doğrultusunda, Resim 1 görselde yer alan Tonozlu Mahzen yapısının yalnız bağımsız bir yapı kalıntısı olarak değil geniş bir kompleksin parçası olarak ele alınması gereklidir, yapının yönelen mekansal kurgusu bir iç hacme değil, çevresindeki diğer yapıların alt strüktürleriyle iç içe geçmiş bir vaziyete ve geniş bir alana yayılarak uzanan bir yeraltı yapılar kompleksine işaret etmektedir.

Resim 2 de gösterilen tümüyle kapalı bir strüktüre sahip tonozlu yapı,yeraltı mimarisinde tipik bir yeraltı sarnıcı veya mahzenini karakterize etmektedir.Her iki yapıda mekansal süreklilik ile alt yapı mimarlığının belirsizliği altındaki ilişkiyi gözler önüne sürmektedir.

Cadde planında 19 numara olarak aldığımız kalıntı arkasındaki ve ticari yapı bulunmaktadır.üç katlı, cephe boyunca dikdörtgen formlu pencereler ile cadde ile iletişim kurmakta ticari yapı özelliklerini yansıtmaktadır.

4.2.9.1. Cephe Özellikleri

Moloz taş, tuğla ve harç karışımı ile inşa edilmiş olan yapı kalıntısı, Orta Bizans Dönemine tarihlenebilecek tonoz örtülü bir alt strüktürün devamı izlenimi vermektedir. Dış duvarda yer alan kemer açıklıklarının dolgu ile kapatılması bu bölümlerin özgün işlevini kaybettiğini düşündürmektedir. Basık kemer açıklıkları, yatay da uzanan yığma duvar örgüsü, bu strüktürlerin Bizans Dönemine ait bir sarnıç, mahzen duvarı olabileceği olarak yorumlanabilir. 19 numara olarak aldığımız yapı ve arkasındaki günümüz yapısı ayrık, cephe kurgusu süreksiz, cephe düzeni asimetriktir, yapıda düz kaba yüzeyler öndeki kalıntıyla sıcak- soğuk karşıtlığını belirgin hale gelmektedir.Yapılar caddeye bir dolaşım ögesi sunamamakta, dolayısıyla ulaşılabilirliği yoktur.

Tablo 10. Tonoğlu Mahzen Yapısı Cephe Özellikleri Tablosu

Yapı No : 19
Yapı Adı: Tonoğlu Mahzen
Yapım Tarihi : 20.Yüzyıl
İşlevi : Kalıntı+Ticari
Koruma Durumu :Tescilli

Sentaktik	Semantik	Pragmatik
Bitişik-Ayrık	İçe Dönük	Eşit-Eşit Değil
Sürekli	Büyük	Dolaşım Ölçütü Yok
Asimetrik	Düz- Kaba	Ulaşılabilirlik Yok
İç içe geçme	Sıcak Soğuk	
Duragan		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.9.2. Göstergebilimsel Okuma

Yapının göstergebilimsel olarak okunması için elimizde sınırlı veriler bulunmaktadır. Yapının dizilimsel algısı, bitişik ve sürekli duvar örgüsü, iç içe geçmiş kemer dizileri ve sınırlı açıklıklarla tanımlanmaktadır. Sessiz veriler taşıyan teknik bilgiye ulaşamayan yapı semantik bağlam üzerinden okunmuştur. Yeraltı metaforunu vurgulayan mahzen yapıları, semantik anlamda geçmiş, kapalılık ve gizlilik gibi çağrışımlar yapmaktadır. Erişim izleri, tescilli statüsü, taş-tuğla harçlı tonoz sistemi yapının görsel ve kültürel değerini tamamen kaybetmediğini göstermektedir.

İçe dönük bir mimari düzen gösteren yapı, günümüzde işlevsiz ve kamusal erişime kapalı olduğu için “kullanılamaz” ve “yararsız” olarak algılanmaktadır. Mimari dizilimsel kurgusunda kırılmalar oluşmuştur. Parçalanmış, kaybolmuş yapı öğeleri ile cephe düzeni bozulmuş olan yapıdan kalan kalıntılarda gözlemlenen kullanılan malzeme, duvar örgü tekniği, tonoz ve kemer gibi yapı özellikleri ile bir sarnıç, mahzen duvarı olarak yorumlanabilir. Günümüzde yapının çevresi alüminyum saca kapatıldığından görsel ulaşım sağlanamamaktadır.

Yapının konumlandığı yer Topkapı Sarayı, Gülhane Parkı ve Alay Köşkü’ne çok yakın bir konumda bulunmaktadır. Bu durum yapının devlet, saray veya askeri işleve bağlı yapılarla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Kalıntı ile ticari yapı arasında hem mekansal hem de anlamsal farklılıklar öne çıkmaktadır. Kalıntı, geçmiş dönemlerin izlerini taşıyan, daha kapalı ve arkeolojik bir katman temsil ederken; arkasındaki ticari yapı modern dönemine ihtiyaçlarına cevap veren bir karakter sergilemektedir. Söz konusu karşıtlık, yapının mimari göstergeler üzerinden okunduğunda taşıdığı sembolik değeri ortaya koymaktadır.

4.2.10. Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiye Yapısı (22 numaralı yapı)

Resim 15. Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiyesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sultan Abdülaziz zamanında açılan dokuz rüştiyeden biri olan Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiyesi 1875 yılında yapılmıştır. Yapının olduğu yerde daha önce Topkapı Sarayı Terziler Ocağının bulunduğu bilinmektedir (Bilecik, 2004, s. 97). Zaman içinde farklı işlevlerle kullanılan yapı, İstanbul'un işgal yıllarında (1919-1923) Fransız garnizonu olarak hizmet vermiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Çocuk Mahkemeleri adli tıp ve morg olarak kullanılmış, daha sonra İstanbul Siyasal Bilgiler Üniversitesine tahsil edilmiştir. Günümüzde ise Fatih Vakıf Üniversitesine bağlı İslam Bilim Tarihi Enstitüsü olarak hizmet vermektedir. Literatürde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi olarak geçen yapı (İBB, 2024) de Soğuksu Askeri Rüştiyesi olarak geçmektedir.

Resim 16. Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiye Yapısı

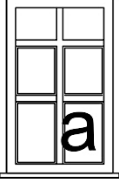
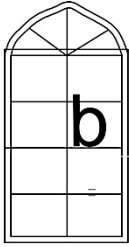
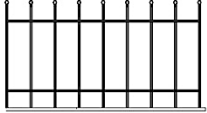
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.10.1. Cephe Özellikleri

Askeri Rüşdiye binasına 20.yüzyılda eklenen iki katlı taş yığma yapı farklı cephe düzeni sergilemektedir. Alay Köşkü Caddesi'nin tam köşe noktasına topografik eğim doğrultusunda yerleştirilmiş mimari kütleinin zemin kat ile birinci kat arasına geçiş silmelerle sağlanmıştır. Yapının daha önceden giriş olarak kullanıldığını düşündüren bahçe sınır duvarının üzerine oturmuş ve üst katı taşıyan kolonlu yapı kütleisi sokak köşesine uzanan yapı kütleisinden öne çıkarak cephede kademe oluşturmuştur. Dış cephesi sıvalı kâgir binanın alt ve üst kat pencereleri uyumsuzdur. Alt kat pencereleri uzun dikdörtgen kemer formu görünümündedir. Üst kat pencereleri ise kısa, dikdörtgen formunda ve kemersizdir. Arazi eğimine göre şekillenmiş ve yapıyı sınırlandıran bahçe duvarı üzerinde demir korkuluk bulunmaktadır. Restorasyon uygulaması öncesinde yapının dışarı çıkıntı yapan ön cephesinin alt kat pencerelerinin kemer sınırında, yarım daire şeklinde pencereler yer

almaktaydı. Günümüzde Fatih Vakıf Üniversitesine bağlı İslam Bilim Tarihi Enstitüsü olarak hizmet veren yapının Alay Köşkü Caddesi üzerinden bir giriş kapısı bulunmaktadır.

Tablo 11. Soğuk Çeşme Askeri Rüştüyesi Cephe Özellikleri

Yapı No : 22 Yapı Adı: Soğukçeşme Askeri Rüştüyesi Yapım Tarihi : 1876 İşlevi : İdari Yapı Koruma Durumu : Tescilli								
 Cephe Elemanları								
 		<table><tr><th>Sentaktik</th><th>Semantik</th><th>Pragmatik</th></tr><tr><td>Ayrık Sürekli Simetrik- Asimetrik Durağan</td><td>İçe Dönük Büyük Sert Düz Soğuk</td><td>Eşit-Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Ulaşılabilirlik</td></tr></table>	Sentaktik	Semantik	Pragmatik	Ayrık Sürekli Simetrik- Asimetrik Durağan	İçe Dönük Büyük Sert Düz Soğuk	Eşit-Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Ulaşılabilirlik
Sentaktik	Semantik	Pragmatik						
Ayrık Sürekli Simetrik- Asimetrik Durağan	İçe Dönük Büyük Sert Düz Soğuk	Eşit-Eşit Değil Dolaşım Ölçütü Ulaşılabilirlik						

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.10.2. Göstergebilimsel Okuma

Yapının Alay Köşkü Caddesi'ne bakan cephesinde dikey akslara oturan pencere açıklıkları, her katın kendi içinde benzer formlu cephe elemanları ile bir düzen oluşturarak tekrarlanması süreklilik etkisi vermektedir. Cephede kademe oluşturan ve üst katı taşıyan kolonlu yapı kütesinin alt kat pencereleri kemer formu, üst kat pencereleri ise dikdörtgen kemersiz formlarıyla cephede bir hareketlilik algısı yaratsa da cephe üzerinde herhangi bir süsleme elemanı vb. eklentiler bulunmaması cephe düzeninin durağan algılanmasına yol açmaktadır. Alt katta işlevsel olup olmadığı belirlenemeyen bir kapı açıklığı bulunmaktadır.

Yararsal açıdan yapı tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde farklı anlamlarda işlev kazanarak dönemin kültürel sosyal, ekonomik ve siyasi anlamlarını barındırdığı gibi tarihi katmanları da yansıtmaktadır. Yapının tarihsel süreçte işlevleri değişmiş ilk inşa edildiğinde askeri ortaokul olarak daha sonra Mülkiye (Siyasal Bilgiler), DGM, Çocuk Mahkemesi ve günümüzde üniversite olarak işlev kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde kendi kimliğini nasıl yeniden ürettiğinin görsel bir manifestosu olan yapı, günümüzde modern Türkiye Cumhuriyeti'nin bilgi ve disiplin politikalarının mekânsal karşılığı olarak da okunmalıdır. Kullanım bağlamlarına göre yapı eğitim, adalet, sosyal yararlılık mesajları üretmektedir.

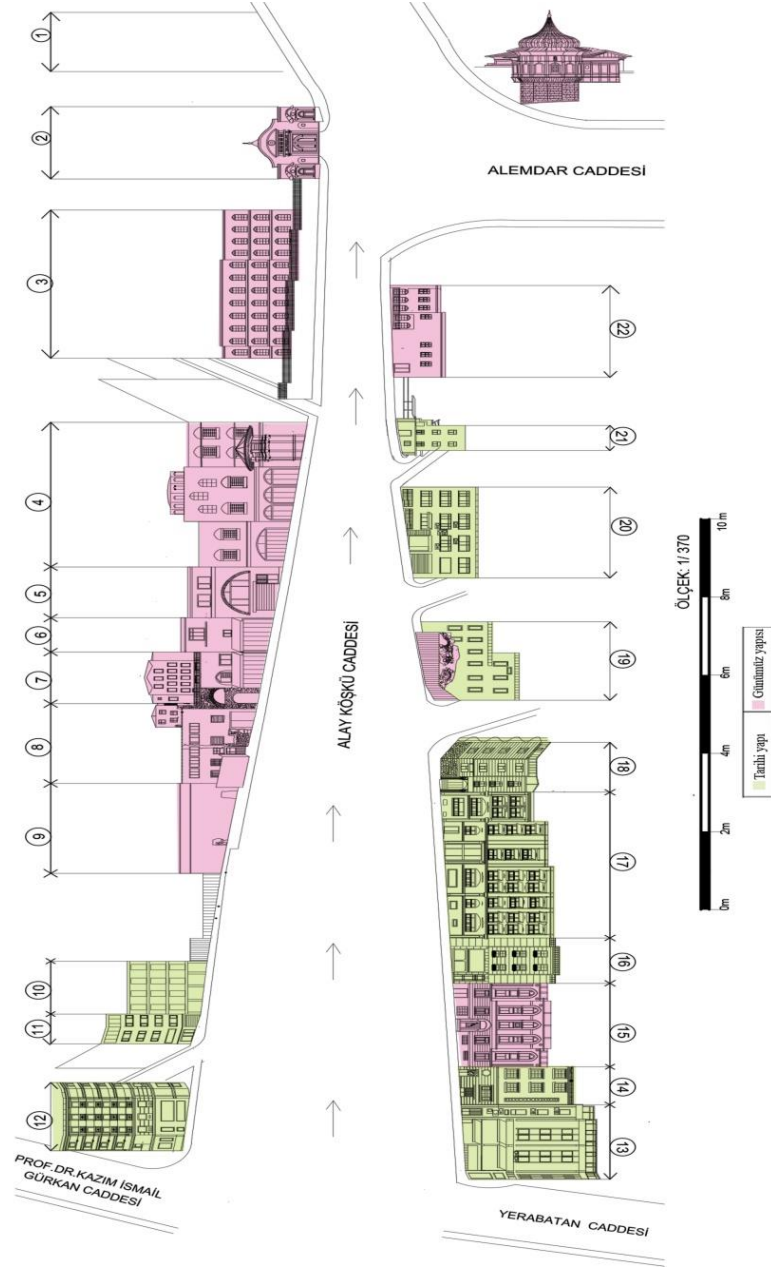
Yapının ön cephesi anıtsal görünümü, kamuya açık ve büyük ölçekli, cephedeki simetrik düzen, ritmik pencere açıklıkları, düzenli sütun dizilimleri ile devletin denetleyici ve yönlendirici yüzünü dile getirmektedir.

Geçmişten bugüne bilginin, disiplinin ve tarihi hafızanın geçiş noktası olan yapı, mimari biçim üzerinden yeniden kendini üretmektedir.

4.3. Günümüz Yapıları

Bu bölümde, Alay Köşkü Caddesi üzerinde yer alan günümüz yapıları ele alınmaktadır. Hazırlanan silüet üzerinde numaralandırılan ve renklendirilen yapılar üzerinden gerçekleştirilen okuma ile mekânsal diziliş ve cephe karakterinin okunması amaçlanmıştır. Bu yaklaşım, yapıların hem kendi mimari dillerini hem de

bütüncül cadde kimliği içindeki konumlarını gösterebilmek için gerekli bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır.

Çizim 8. Günümüz Yapıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3.1. Cephe Özellikleri

10 numaralı yapı, günümüzde inşaat halinde ve yapımı devam etmektedir. Bu yapının yerinde eskiden büyük bir yayınevi grubuna ait bir iş merkezi bulunmaktaydı.

Resim 17. 10 Numaralı Yapı

Kaynak: Yandex, (2024). Yandex haritalar. 10 Kasım 2024 tarihinde <https://yandex.com.tr/> adresinden edinilmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İnşaatı devam eden yapının zemin katı dükkân mekânları olarak ayrılmış üstünde üç kat daha yer almaktadır. Her katın cephe düzleminde belirli aralıklarla sıralanmış doğrama ve çerçeveleri tamamlanmamış dikdörtgen pencere boşlukları, inşaat halindeki yapının cephesine ritmik bir süreklilik kazandırmıştır. Yapı henüz kimliğini inşa etme aşamasında olduğundan bütünsel okuma yapılamamıştır.

11 numaralı ticari dükkân ve ofis katları bulunan yapı Taşsavaklar Sokağı'nın Alay Köşkü Caddesi'ni kestiği köşede konumlanmıştır. Yapının zemin kotunda turizm amaçlı hediyelik eşya satan bir dükkân bulunmaktadır. Toplamda altı katlı olan yapı köşe parsel üzerine oturduğu için iki farklı yöne cephesi bulunmaktadır. Katlar arasında herhangi bir silme vb. ayırıcı mimari öge bulunmamaktadır. Geniş

açıklıklı dikdörtgen formlu pencereler, her kat düzlemine belirli aralıklarla yerleştirilmiştir.

Cephe düzeninde süsleme detayı bulunmayan yapı tek düze ve durağan bir görünüm sergilemektedir.

Resim 18. 16 Numaralı Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yazar tarafından oluşturulan cadde silüeti ve planında 12 numara ile belirtilen altı katlı konaklama (otel) yapısı, Kazım İsmail Gürkan Caddesi'nin Alay Köşkü Caddesi'ni kestiği köşede konumlanmıştır. Yapının köşe cephesi eğrisel bir düzenlemeyle tasarlanmıştır. Bu çözümleme cadde perspektifinde yapının görsel olarak daha vurgulu algılanmasına yol açmıştır. Yatay ve düşey eksenlerde simetri anlayışı hâkimdir. Yapının pencere açıklıkları dikdörtgen formda olup derin sövelerle çerçevelenmiştir. Pencerelerin üst kotlarında küçük altın varak renginde bezeme motifleri yer almaktadır. Bu detay yapının modern kimliğinin yanında neoklasik üsluba göndermeler içerir. Zemin kotunda ki geniş açıklıklar, otelin lobi ve kamusal mekânlarını vurgulamaktadır. Genel olarak cephe düzeni, modern bir otel tipolojisinin gerekliliklerini karşılarken, tarihsel sürekliliğe eklemlenmeye çalışan temsili bir dil üretmektedir.

Resim 19. 12 Numaralı Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

13 numaralı yapının zemin katı geniş vitrin açıklıklarıyla caddeye açılan ticaret işlevli dükkân mekânıdır. Üst katları ise ofis işlevi görmektedir. Altı katlı yapı, yan komşu binaların cepheleriyle bitişik nizamlıdır. Dikdörtgen formlu pencereler her kat düzleminde dikey söveler arasına bitişik ve ikişer tane olarak yerleştirilmiştir. Bu düzenleme cephede ritmik bir tekrar oluşturmuştur. Yapının beşinci katından altıncı katına geçiş parapet duvarı ile sağlanmıştır. Yapının altıncı katında geniş pencere açıklıkları bulunmaktadır.

14 numaralı otel yapısı, Sağlık Yurdu yapısı ve 13 numaralı otel yapısı ile bitişik konumlanmıştır. Beş katlı yapının cephe düzeni, kat hizaları boyunca düzenli pencere açıklıkları ile bölünmüştür. Dikdörtgen formlu ahşap çerçeveli pencerelerin etrafında sade, kalın söveler bulunmaktadır. Cephede katlar boyunca dikey yükselen çini pano, bitişik nizamda yer alan Sağlık Yurdu yapısının cephesinde yer alan çini bezemelere gönderme yapmaktadır. Simetrik cepheyi giriş aksı üzerinde merkezde konumlanan dikdörtgen formlu tek pencere ve dairesel bir niş bozmaktadır.

Resim 20. 13 ve 14 Numaralı Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

16 numaralı yapı dört katlıdır. Kottan dolayı bodrum kat açığa çıkmıştır. Zemin katta geniş açıklıklı vitrin camları ve giriş kapısı bulunur üst katlarda ise küçük, dikdörtgen pencereler düzenli bir aks üzerinde konumlanmıştır. Yapının orta kısmı ahşap kaplama ile yan yüzeylerde taş kaplama kullanılmıştır. Pencere altlarında ön plana çıkan çiçeklikler samimiyet ve misafirperverlik görüntüsü sunmaktadır.

Yapı geleneksel Osmanlı Türk konut mimarisini çağrıştırır, nostaljik ve yerel bir kimlik vurgusu taşır. Orta kısım ahşap kaplama ile sıcak ve tarihi bir görünüm oluştururken, yan yüzeylerde taş kullanımı malzeme karşıtlığını doğal-sıcak, sert-soğuk algısı yaratmaktadır. Düzenli bir aks üzerinde simetrik yerleştirilen dikdörtgen pencereler durağan cephe görüntüsüne hareket kazandıramamıştır.

Resim 21. 16 Numaralı Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

17 numaralı otel yapısı, 3 farklı binanın birleştirilmesi ile oluşturulmuş, bitişik, neoklasik benzetmeli eklektik cephe, beyaz belirgin silmeler, çıkmalar ve dekoratif kabartmalar ile vurgulanmıştır. Kırmızı tenteler, balkon korkulukları, balkon çıkmalarıyla simetrik ve ritmik olarak kurgulanmış, hareketli ve temsil gücü yüksek bir cepheye sahiptir. Modern ve konforlu bir görünüm sunan cephesiyle, Tarihi Yarımada'da, geleneksel bir atmosfer içinde modern ve konforlu bir konaklama vaat etmektedir.

Resim 22. 17 Numaralı Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

18 numaralı yapı, Şengül Hamamı Sokağının köşesinde topoğrafyaya göre şekillenmiş, 17 numaralı yapıyla bitişik, 5 katlı, konaklama işlevli bir yapıdır. işlevsel bir cepheye sahip olup, simetriden uzak pencere düzeni gündelik apartman estetiğini yansıtmaktadır. Giriş ise kemerli allık ve altın renkli sütuncelerle vurgulanmış, fakat cephe ile bütünleşememiştir. Cephe ile giriş arasındaki uyumsuzluk yapının anlamını zayıflatmış, cephede görünen yangın merdiveni bütünlüğü bozmuştur.

Resim 23. 18 Numaralı Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

20 numaralı yapı, Zeynep Sultan Cami Sokak ile Küçük Sokak arasında yer alan ticari, 3 katlı olan yapı, büyük dikdörtgen pencerelere sahiptir. Cephe yüzeyi betonarme, sade ve bezemesiz, bir anlam üretmekten uzaktır. Betonarme ve cam yüzeyler modern ama sıradan bir kent yapısı imgesi taşır. Zemin kat dükkân cepheleri tabela ve vitrinlerle kaplanmış durağan bir yapıdır. Pragmatik açıdan kullanıcı ile direkt ilişki içerisinde. Bu nedenle yapı, mimari göstergelerden çok işlevsel (ticari göstergeler) üzerinden anlam üretmektedir.

Resim 24. 20 Numaralı Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

21 numaralı yapı; Zeynep Sultan Cami Sokak ve Soğukçeşme Askeri Rüstiyesinin arasında ayırık ve asimetrik olarak yer alır. Dört katlı olan yapı sıcak ve düz bir yapıya sahiptir. Üst katlarda pencere düzeni dikdörtgen açıklıklarla sağlanmış, durağan bir yapıdır. Mimari göstergeler geri planda kalmış, ticari göstergeler öne çıkarak işlevsel göstergeler üzerinden anlam üretmektedir.

Resim 25. 21 Numaralı Yapı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3.2. Göstergebilimsel Okuma

Alay Köşkü Caddesi'nde yer alan günümüz yapılarının; mimari üslup ve cephe düzenindeki biçimsel farklılıklar, oran ve ölçek sorunları, malzeme kullanımı, zemin katın caddeye açılma biçimi, giriş kod veya erişim yönleri, mekanların birbirine ve caddeye bağlanma biçimi, kamusal ve yarı kamusal alanlar arasındaki geçiş düzeni, cephe sürekliliğinin yaya akışına etkisi gibi kriterler üzerinden göstergebilimsel okuması yapılacaktır.

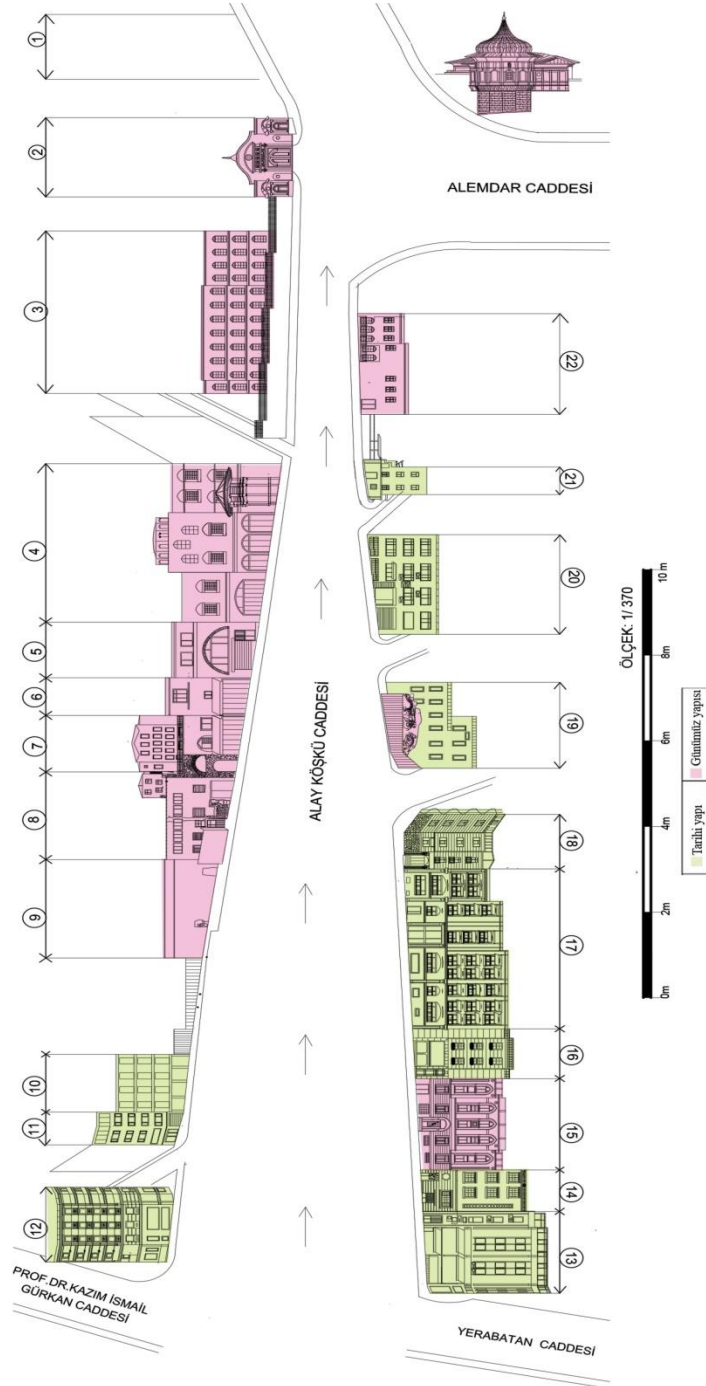
Büyük ölçüde modern mimarinin sade ve fonksiyonel eğilimleri doğrultusunda inşa edilmiş olan günümüz yapıları; sade düz cepheleri cam, alüminyum, pimapen, tuğla, beton vb. endüstriyel malzeme kullanımları ile tarihi yapılardan üslup ve biçimsel açıdan tamamen ayrılmaktadır. Mekânsal göstergeler bağlamında, yüksek kat ve büyük hacimli olan bu yapılar Alay Köşkü Caddesi'nde yer alan tarihi yapıları görsel olarak baskılamaktadır.

Ticari yapı cepheleri genellikle görsel ilgi yaratma amacı taşıdığından geniş vitrinler ve cam ağırlıklı yüzeyleri ile şeffaflık ve erişilebilirlik göstergeleri barındırmaktadır. Bazı yapılarda tarihi dokuya uyum sağlama amacıyla kullanılan kemerli pencere formu, süsleme öğeleri, ahşap görünümlü kaplama malzemeleri yüzeysel anlam üretmekte ve sanal biçimsel aidiyet algısı yaratmaktadır. Geniş açıklıklı pencere düzeni ve balkonlara sahip yapılar dışa dönüklük, küçük pencere açıklıklarına sahip yapılar ise mahremiyet vurgusu yapmaktadır. Alay Köşkü Caddesi'nde ana aksa cepheleli kamu yapıları yüksek erişilebilirlik sunarken, topografik eğilimin yoğun olduğu ve dar sokaklar açılan konut yapılarına erişim kısıtlıdır. Alay Köşkü Caddesi'nde yer alan zemin katları aktif ticaret alanı olarak kullanılan yapılar, yaya akışına entegre olduklarından yüksek yararlılık göstermektedir. Buna karşın üst katları boş ve bakımsız bırakılan konut yapıları işlevselliğini yitirmiştir.

4.4. Sentaktik, Semantik ve Pragmatik Karşılaştırma

Bu bölümde Alay Köşkü Caddesi üzerinde yer alan tüm yapılar Fischer'ın kuramsal çerçevesi doğrultusunda sentaktik, semantik ve pragmatik düzeylerde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Hazırlanan tablo, her yapının biçimsel

özelliklerini, anlam boyutunu ve kent ile kurduğu ilişkisini sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Böylece farklı dönemlere ve işlevlere sahip yapılar, ortak göstergeler üzerinden okunarak aralarındaki benzerlik ve farklılıklarına göre bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Çizim 9. Tarihi ve Günümüz Yapıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12. Tarihi ve Günümüz Yapıları Karşılaştırmalı Tablo

Yapı No:		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Göstergebilimsel Karşılaştırma	Sentaktik	Bitişik			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
		Ayrık	✓	✓	✓							
		Sürekli	✓		✓	✓		✓	✓	✓	✓	
		Süreksiz		✓			✓	✓	✓			✓
		Simetrik	✓	✓	✓	✓		✓				
		Asimetrik			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
		İç içe geçme	✓	✓				✓	✓	✓		
		Kaynaşma						✓	✓	✓		
		Durağan	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
		Hareketli	✓	✓		✓						
	Semantik	Tümle yici	İçe Dönük		✓	✓	✓		✓	✓		
			Dışa dönük	✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓
			Büyük	✓	✓				✓	✓	✓	
			Küçük				✓	✓				
		Malzeme Karşıtıkları	Yumuşak		✓	✓	✓		✓		✓	
			Sert	✓	✓		✓		✓		✓	
			Düz	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
			Kaba					✓	✓	✓		✓
			Sıcak		✓	✓	✓		✓	✓	✓	
			Soğuk	✓	✓		✓		✓	✓	✓	
	Pragmatik		Eşit			✓	✓					
			Eşit Değil	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	
			Dolaşım Ölçüttü					✓	✓			✓
			Ulaşılabilirlik					✓	✓			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 13. Tarihi ve Günümüz Yapıları Karşılaştırmalı Tablo Devamı

Yapı No		12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
GÖSTERGE BİLİMSSEL KARŞILAŞTIRMA	Sentaktik	Bitişik		✓	✓	✓	✓	✓	✓			
		Ayrık	✓						✓	✓	✓	✓
		Sürekli	✓	✓		✓	✓		✓	✓		✓
		Süreksiz			✓			✓			✓	
		Simetrik				✓	✓					✓
		Asimetrik	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
		İç içe geçme							✓			
		Kaynaşma										
		Durağan			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
		Hareketli	✓			✓	✓					
	Semantik	Tümleyici	İçe Dönük						✓			✓
			Dışa dönük	✓	✓		✓			✓		
		Büyük				✓	✓		✓			✓
		Küçük										
		Malzeme Karşıtıllıkları	Yumuşak			✓	✓	✓				
			Sert			✓						✓
			Düz	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
			Kaba	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	
			Sıcak			✓			✓			
			Soğuk			✓	✓		✓			✓
	Pragmatik	Eşit				✓						✓
		Eşit Değil							✓			✓
		Dolaşım Ölçütü	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
		Ulaşılabilirlik	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Alay Köşkü Caddesi’nde tarihi ve güncel yapılar arasındaki karşılaştırma, mimarlığın dilsel boyutları üzerinden belirgin bir ayrışma sergilemektedir. Tarihi yapılar biçimsel açıdan düzen ve simetrik cepheleri ile sentaktik düzeyde bir

süreklilik sağlarken; semantik düzlemde taş ve tuğla gibi kalıcı malzemeler aracılığıyla dayanıklılık bir kamusal mesajı üretmektedir. Pragmatik açıdan tarihi yapılar toplumsal işlevleri ile caddeyi kamusal bir odak haline getirmiştir. Buna karşılık güncel yapılar biçimsel olarak çoğu zaman asimetrik ve durağın cephe kurgularıyla sentaktik düzensizlikler taşımakta; sıva boya gibi hafif malzemeler aracılığıyla daha geçici ve bireysel bir anlam dünyası kurmaktadır. Pragmatik düzeyde konut, otel ve ticaret birimleri özel kullanım öne çıkararak caddenin toplumsal işlevden ekonomik işlevlere yönetimini yansıtmaktadır. Bu durum Alay Köşkü Caddesi'nin mimarlık ve dil ilişkisinde çok sesli bir söylem alanı oluşturduğunu, farklı dönemlere ait yapıları üzerinden okunabilen biçim, anlam, işlev çeşitliliği ile kendini ifade ettiğini göstermektedir.

5. TARTIŞMA

İstanbul'un tarihsel sürecine tanıklık eden Tarihi Yarımada'da konumlanan Alay Köşkü Caddesi, farklı dönemlere ait yapılar ve bu yapıların cephe özellikleri ile çok çeşitli kimliğin fiziksel bir yansımasıdır. Örneklem alanı ile ilgili yapılan bugüne kadar ki mevcut araştırmalar, yapıların tarihsel gelişimi, kültürel mimari mirası, kentsel dönüşüm süreçleri ve korunma stratejilerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında fiziksel, tarihsel ve mekânsal veriler belgelenmiş, ancak yapılar mimarlık ve dil ilişkisi temelinde göstergebilimsel bir çerçevede ele alınmamıştır. Bu bağlamda, Alay Köşkü Caddesi üzerinde yer alan yapıları göstergebilimsel yaklaşımla ele alan ilk araştırmalardan biri olma niteliği taşımaktadır. Çalışmada binaların cephelerinde kullanılan mimari öğelerin dizimsel tekrarından veya dizimlerin kesintiye uğratılmasından, farklı bir biçimlendirme tercih edilmiş olmasından yola çıkarak cepheler üzerinden okunabileceği hipotezi öne sürülmüştür.

Bu hipotez doğrultusunda, Alay Köşkü Caddesi'nin mimari dokusu dilsel bir metin olarak ele alınmıştır. Yapıların cephe düzenini oluşturan mimari öğelerin, dilin öğeleri gibi birer gösterge işlevi gördüğü ve bu göstergelerin “sentaktik, semantik ve pragmatik” boyutta ne anlamlar içerdiğinin çözümlenmesi yapılmıştır. Kuramsal ve alan çalışması sonucu elde edilen verilerle mimarlık ile dil arasındaki ilişkinin yalnızca biçimsel benzerliklerden ibaret olmadığı toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamlarla da etkileşim halinde çok katmanlı bir iletişim süreci barındırdığını göstermiştir. Bu bağlamda cadde hem kentsel belleğin mekânsal taşıyıcısı hem de güncel müdahalelerin yarattığı yeni anlam alanlarının kesişim noktasıdır.

Saussure'ün gösteren–gösterilen ilişkisini mimari boyuta taşıyan biçim ve anlam arasındaki temel bağlam; tarihi yapıların cephe düzenini oluşturan simetrik düzenlemeler, ritmik tekrarlar, malzeme çeşitliliği ve süreklilik gibi detayları ile dilsel açıdan çok daha güçlü göstergeler barındırmaktadır. Bu yapılar yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda kolektif belleği temsil eden, toplumsal aidiyeti pekiştiren ve mekânsal kimliği temsil eden göstergelerdir. Fischer'in kuramsal çerçevesinde değerlendirildiğinde, tarihi yapılar sentaktik düzeyde süreklilik, semantik düzeyde yoğun karşıtlık ve çeşitlilik, pragmatik düzeyde ise kullanıcıyla güçlü bir etkileşim sergilemektedir. Bununla birlikte Norberg-Schulz'un genius loci

kavramı bağlamında, bu yapılar mekânın ruhunu belirgin biçimde yansıtarak kentsel sürekliliği besleyen bir sembolik derinlik taşımaktadır.

Öte yandan günümüz yapıları, çoğu zaman işlevselliği öne çıkaran ancak dilsel zenginliği sınırlı kalan örnekler sunmaktadır. Cephelerde simetri ve ritmik bütünlüğün zayıf olması, estetik düzenin parçalanması ve bağlamsal uyum eksikliği, bu yapıları semiyotik açıdan “eksik ifadeler” haline getirmektedir. Fischer’in kuramsal çerçevesiyle ele alındığında güncel yapılar, sentaktik düzeyde süreksizlik, semantik düzeyde yüzeysel anlam üretimi ve pragmatik düzeyde kullanıcıyla zayıf etkileşim özellikleri taşımaktadır. Bununla birlikte ticari ve konaklama yapılarında görülen giriş vurguları, tabela yerleşimleri ve yönlendirme unsurları, pragmatik düzlemde dikkat çekici bir işlevsellik sunmaktadır. Bu durum, güncel yapıların da kendine özgü bir anlam üretim kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

Tarihsel ve güncel yapılar arasındaki karşılaştırma, mimarlığın bir “dil” olarak yalnızca biçimsel göstergelerden ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve mekânsal süreklilik üzerinden anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Tarihi yapılar belleği temsil ederek kimliği pekiştirirken, güncel yapılar çağdaş yaşamın ihtiyaçlarını ve dinamiklerini mekâna taşımaktadır. Ancak bu iki katman arasındaki uyumun zayıf kalması, kentsel bütünleşmenin sürekliliğini tehdit etmektedir. Bu bağlamda mimarlığın dilsel potansiyeli, bireysel tasarım kararlarının ötesinde, kentsel bağlamla kurulan ilişkilerin gücüyle belirlenmektedir.

Sonuç olarak Alay Köşkü Caddesi’nde yapılan göstergebilimsel çözümlemeler, mimarlığın çok katmanlı bir dilsel sistem olarak okunabileceğini; bu sistemin yalnızca biçimsel düzenlemelerle değil, aynı zamanda tarihsel süreklilik, kültürel bellek ve toplumsal pratikler aracılığıyla anlam kazandığını doğrulamaktadır.

Yapılan tartışmalar ve ortaya konan değerlendirmeler doğrultusunda, çalışmanın genel sonuçları aşağıda sunulmaktadır.

SONUÇ

Alay Köşkü Caddesi üzerine yapılan bu çalışma, kentsel mekânın yalnızca fiziksel bir ulaşım hattı değil, aynı zamanda okunabilir bir mimari metin olduğunu göstermektedir. Çizimler, cephe okumaları ve tablolara dayalı çözümlemeler, caddenin mimari çeşitliliğinin farklı dönemlere ait yapıların bir arada olması ile anlam kazandığını ortaya koymuştur.

Tarihsel yapılar, cephe düzenlerindeki ritmik tekrarlar, simetri–asimetrik dengeler ve malzeme çeşitliliği aracılığıyla güçlü bir biçimsel süreklilik üretmektedir. Bu yapılar yalnızca işlevsel çözümler sunmakla kalmamakta; aynı zamanda kentsel belleği besleyen, mekânın ruhunu (genius loci) görünür kılan sembolik değerler taşımaktadır.

Güncel yapılar ise çoğunlukla işlevselliği önceleyen tasarımlarıyla sınırlı bir dil üretmektedir. Cephelerde simetri ve ritmik düzenin zayıflaması, malzeme kullanımındaki uyumsuzluklar ve bağlamsal bütünlük eksikliği, bu yapıların tutarlı bir ifade kurmasını engellemektedir. Sonuçta cepheler, kullanıcı tarafından kesintili ve dağınık biçimde algılanmakta; anlam, bütüncül bir dil yerine kopuk ve sınırlı göstergeler üzerinden üretilmektedir. Bununla birlikte ticari ve konaklama yapılarında görülen giriş vurguları ve tabela düzenlemeleri, pragmatik düzlemde dikkate değer işlevsel katkılar sağlamaktadır.

Bu karşılaştırma, mimarlığın dilsel potansiyelinin yalnızca biçimsel göstergelerle sınırlı olmadığını; tarihsel süreklilik, kültürel bağlam ve kullanıcıyla kurulan etkileşim üzerinden çok katmanlı bir anlam üretim sürecine dayandığını ortaya koymaktadır. Tarihi yapılar kolektif kimliği ve belleği güçlendirirken, güncel yapılar çağdaş yaşamın ihtiyaçlarını mekâna taşımaktadır. Ancak bu iki katman arasındaki uyumun zayıflaması, kentsel bütünleşmenin sürekliliğini sınırlamaktadır.

Çalışmanın katkıları üç düzeyde değerlendirilebilir:

- Kuramsal Katkı: Mimarlığın bir iletişim sistemi olarak okunabileceği, Saussure, Fischer ve Norberg-Schulz'un yaklaşımlarıyla desteklenmiş; dilsel çözümlemenin mimari araştırmalarda kavramsal bir çerçeve sunduğu ortaya konmuştur.

- Yöntemsel Katkı: Cephe okumaları, çizimler, görsel analizler ve tablolara dayalı sınıflandırmalar, göstergebilimsel yaklaşımın mimarlık araştırmalarına uyarlanabileceğini göstermiştir. Bu yöntem, biçimsel düzlemin ötesine geçerek semantik ve pragmatik bağlamların da incelenmesine imkân tanımaktadır.
- Alan Katkısı: Alay Köşkü Caddesi özelinde elde edilen bulgular, tarihi dokuların korunması ile güncel yapıların bağlamsal uyum sorunlarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamış; benzer kentsel akslar için koruma ve tasarım politikalarına yol gösterici bir çerçeve sunmuştur.

Sonuç olarak, Alay Köşkü Caddesi'nin göstergebilimsel olarak okunması, mimarlığın çok katmanlı bir dilsel sistem olduğunu ortaya koymuş; bu sistemin yalnızca fiziksel biçimler üzerinden değil, toplumsal ve kültürel bağlamlar ile tarihsel süreklilik üzerinden anlam kazandığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Akerson, F.E. (2016). *Göstergebilime giriş*. (1. Baskı). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Arseven, C. E. (1954). Eski İstanbul'un tarihi eserleri. İstanbul Yayınları.
- Aslan, Z. (2004). *Conservation and management of archaeological sites on Istanbul's historic peninsula* [Doktora tezi]. Middle East Technical University.
- Avci, İ. (2001). İstanbul'un tarihsel gelişim süreci içinde öne çıkan bir öge: Su. *Türkiye Mühendislik Haberleri* (413), s. 25-29
- Bardill, J. (2012). *Constantine, divine emperor of the Christian golden age*. Cambridge University Press.
- Barthes, R. (1977). *Image-music-text* (Çev. S Heath). Hill and Wang.
- Barthes, R. (1983). *Elements of semiology* (Çev. A. Lavers & C. Smith). Hill and Wang.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri* (Çev. B. Vardar & M. Rırat). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Batur, A. (2010). İstanbul'da mimari üslup arayışları ve çok katmanlı kimlik. *Mimarlık ve Kent Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 45–62.
- Baudelaire, C. (1860). *Les paradis artificiels*. Paris.
- Bilecik, G. (2004). *Ayverdi haritasının ışığında 19. yüzyılda İstanbul'un tarihi yarımadasında inşaat faaliyetleri* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi
- Buondelmonti, C. (1711). *En eski İstanbul haritası* (çizim 1420). Banduri.
- Boyer, M. C. (1994). *The city of collective memory: Its historical imagery and architectural entertainments*. The MIT Press.
- Boysan, A. (1993). *Mimar gözünden derlemeler*. Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Anadolu I. Bölge Temsilciliği Yayınları.

- Bozdoğan, S. (2002). *Modernism and nation building: Turkish architectural culture in the early republic*. University of Washington Press.
- Chomsky, N. (2006). *Language and mind*. Cambridge University Press.
- Corboz, A. (1983). The land as palimpsest. *Diogenes*, 31(121), 12–34. <https://doi.org/10.1177/039219218303112102>
- Çelebi, E. (2021). *Seyahatname II. cilt*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Çelik, A. (2015). *Mimari katmanlaşma ve bellek mekânları: İstanbul örneği*. X Yayınları.
- Değerli, A. S. (2021). Göstergebilimsel çözümleme yöntemi ile sosyal ağ konulu afişlerin incelenmesi. *Asya Studies*, 5(18), 179-188. <https://doi.org/10.31455/asya.933833>
- Dinçer, İ., & Enlil, Z. (2002). İstanbul: *The dynamics of change*. Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Donougho, M. (1987). The language of architecture. *Journal of Aesthetic Education*, 21(3), 53-67. <https://doi.org/10.2307/3332870>
- Eco, U. (1986). Function and sign: Semiotics of architecture. In G. Broadbent, R. Bunt, & C. Jencks (Eds.), *Signs, symbols, and architecture* (s. 11–69). Wiley.
- Eco, U. (1979). *A theory of semiotics* (s. 217). Indiana University Press.
- Edhem, İ. (1310) *Tüm İstanbul su yolları ve bentleri' nin tarihi*. İSKİ Arşivi.
- Eldem, E. (2009). *Osmanlı İstanbul'u: Kültür, toplum, kent*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erarslan, A. (2014). Mimaride Anlam; Yapıdaki “Sembolik Dil” Üzerine Bir Değerlendirme. *Tasarım Kuram Dergisi*,(18), 18-35
- Ergin, F. (2016) Osmanlı külliyelerinde ekonomik yapılar ve vakıf düzeni. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* (s. 48), 77-102
- Eyice, S. (1993). Alay Köşkü. N. Bayar, E. Işın, O. Baydar, M.B. Tanman, M. S. Koz, B. Aksoy, A. Batur ve Y. Yusufoglu (Eds.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Cilt 1, s.177). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını

- Eyice, S.(2008) "Beşir Ağa Camii", *TDV İslâm Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/besir-aga-camii>
- Fischer, G. (2015). *Mimarlık ve dil*. (Çev. F. E. Akerson). Daimon Yayınları.
- Goad, C. E. (2007). *Charles Edouard Goad'ın İstanbul sigorta haritaları* (İ. Dağdelen, Ed.) [Harita]. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
- Goodwin, G. (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi* (Çev. M.Günay).Kabalıcı Yayınevi.
- Han, A. (2019). Osmanlı döneminde Yerebatan Sarnıcı ve mahallesi.Yıllık, 13(1), 81-8. <https://doi.org/10.53979/yillik.2019.5>
- Haskan, N, M., & Gülersoy. Ç. (2000). *Hükümet kapısı Bâb-ı Âlî*, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları.
- Hasol, D. (2011). *20. yüzyıl Türkiye mimarlığı*, (3. basım). YEM Yayıncılık.
- Hasol, D. (2014). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*, (13.Basım). YEM Yayıncılık.
- Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The social logic of space*. Cambridge University Press.
- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.(1997), *İstanbul; kıtaların, denizlerin, yolların, tacirlerin buluştuğu kent, "Roma İmparatorluğunun yeni başkenti", İstanbul Ticaret Odası Yayınları*
- İpşirli, M. (2018), "Bab-ı Ali" *TDV İslam Ansiklopedisi*, (tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2012). *Tarihi Yarımada koruma planı* [Resmî rapor]. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Jencks, C. (1977). *The language of post-modern architecture*. Rizzoli.
- Jencks, C. (1980). *The language of post-modern architecture* (4th ed.). Rizzoli
- Kalelioğlu, M. (2021). Göstergebilim kuramının genel bir değerlendirmesi, Türkiye'deki yeri ve önemi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 6(1), Article 1. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.875738>
- Kalelioğlu, H. (2010). *Mimari söylemin dilbilimsel kodları*. Mimaristan Yayınları.

- Karakuyu, M. (2010). İstanbul'un tarihsel topoğrafyası ve literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (16), 33-60.
- Kıran, Z., & Kıran, A. (2018). *Dilbilime giriş: Dilbilim tarihi - yapısal dilbilim - Ferdinand de Saussure sonrası dilbilim-sözcelem kuramları: 208 metin ve açıklaması* (Gözden geçirilmiş ve yenilenmiş 5. baskı). Seçkin/Sosyal Bilimler.
- Kuban, D. (2010). *Istanbul: An urban history*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Kuban, D. (1996). *Istanbul: An urban history*. Byzantion, Constantinopolis. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuban, D. (1947). *Türk barok mimarisi hakkında bir deneme* (Yayınlanmamış yeterlilik çalışması) İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Kuban, D. (2007). *İstanbul bir kent tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kuban, D. (2000). *İstanbul, bir kent tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kuban, D. (1996). *Istanbul: An Urban History*. Economic and Social History Foundation of Turkey.
- Kubat, A. S. (t.y.). *Tarihi Yarımada Plan Analizi* [Harita/Plan].
- Kubat, A. S. (2018, Ekim). İstanbul tarihi yarımada: morfogenetik yapısı ve değişim süreci. A. S. Kubat [Yürütücü], *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul. <https://tnum.org.tr/index.php/tnum/article/download/63/42>
- Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı (1994) *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (Cilt. 3, s.160).
- Koçu, E. R ve Akbay, A. M, 1959, *İstanbul Ansiklopedis*. İstanbul Ansiklopedisi Yayın Kurulu.
- Köseoğlu, E. (2012). Kent Mekânına İlişkin Kuramsal Bakışlar: Rob Krier, Christopher Alexander ve Bill Hillier. *İdealkent*, 5(168), 168-197. ISSN:1307-9905 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/460697>

- Maguire, H ve Ousterhout, R. (2016), *Dumbarton Oaks Seminerleri Konstantinopolis: Şehrin Dokusu* (Çev. H. Yalın). Alfa yayınevi.
- Mango, C. Dagron G. (Eds.), (1995) *The Water Supply Of Constantinople* . Constantinople and its Hinterland: Papers from the TwentySeventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford 1993, Aldershot.
- Mango, C. (1994). *Byzantium: The Empire of New Rome*. Phoenix Press.
- Morris, W. C. (1982). *Göstergeler kuramının temelleri* (Çev. Y. Salman). Türk Dil Kurumu yayınları.
- Necipoğlu, N. (Ed.). (2001). *Byzantine Constantinople: Monuments, topography and everyday life*. Brill.
- Necipoğlu, G. (2005). *The age of Sinan: Architectural culture in the Ottoman Empire*. Reaktion Books.
- Norberg-Schulz, C. (1979). *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.
- Ongun, Z. 1962. Alay Köşkü Arkitekt s.309, s 153-156,157 1962-04
- Öz, Ç., & Erkan Yazıcı, Y. (2021). Frank Gehry ve Gehry Mimarlığının Dili. *Modular Journal*, 4(1), 46-61
- Özcan, S. (2022). Noam Chomsky'nin dilbilim kuramı bağlamında dil ve zihin ilişkisi. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*(38), 48-61. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tabula/issue/70919/1038058>
- Özdemir, S. (2015). Tarihi Yarımada'da Alay Köşkü Caddesi'ndeki Osmanlı dönemi eserleri. *Journal of Ottoman Studies*, 45(2), 67-88.
- Özgümüş, F. (2010).2009-2010 yılları İstanbul sur içi yüzey araştırmaları, In S. Atasoya armağan yazılar (ss. 310-311). Sümer Kitapevi
- Özkan, D., & Türkün, A. (2010). *Kentsel koruma politikaları ve İstanbul Tarihi Yarımada*. İletişim Yayınları.

- Özkan, T., Özdemir, E. (2017, Şubat). Palimpsest Kavramına Yeni Bir Bakış. *Mimarlık*, (393).
- Öztürk, M. (2015). Rusçuk Âyanı Alemdâr Mustafa Paşa ve Mallarının Müsâdere Sürecine Kısa Bir Bakış. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(7), 95-129. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2154106>
- Peirce, C. S. (1931–1958). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (C. Hartshorne, P. Weiss, & A. W. Burks, Eds.). Harvard University Press.
- Peirce, C. S. (2004). *Mantık Üzerine Yazılar* (Çev. H. Yıldız). Öteki Yayınları.
- Raymond, J. (1964). *Constantinople Byzantine (Fransızca)* (2 baskı.). Paris: Institut Français d'Etudes Byzantines.
- Rıfat, M. (1996). *Göstergebilimcinin kitabı*. Düzlem Yayınları.
- Rıfat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC' si*. Say Yayınları.
- Rıfat, M. (1990). *Dilbilim ve göstergebilimin çağdaş kuramları*. Düzlem Yayınları.
- Schulz, C. N. (1980). *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.
- Szacka, L. C. (2022). *Writing 'from the battlefield': Charles Jencks and the language of post-modern architecture*. Jencks Foundation.
- Saussure, F. De. (2011). *Course in general linguistics* (W. Baskin, Trans.; P. Meisel & H. Saussy, Eds.). Columbia University Press. (Orijinal çalışma 1916'da yayımlanmıştır).
- Saussure, F. D. Bally, C., Sechehaye, A., Riedlinger, A., & Harris, R. (2020). *Course in general linguistics*. Oxford University Press
- Saussure, F. De. (1976). *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev. B. Vardar). Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Sen, Y. (2022). Miras dil kavramı ve miras dil konuşucuları. *Kafkasya Çalışmaları*, 7(13), 25-44. <https://doi.org/10.21488/jocas.1119793>
- Tanyeli, U. (1987). İstanbul'un kentsel yapı gelişimi ve tasarımı. *Tasarım*, 3(16), 50–59.

- Tarih Vakfı. (2019). *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (2. bs.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1994). *Tarih içinde İstanbul'un kent planlaması sorunları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1994). *İstanbul'un mekânsal gelişimi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tschumi, B. (1996). *Architecture and disjunction*. MIT Press
- Tunç, Ş. Şehristan: *Seyyahların Hayal Şehri İstanbul*, İstanbul İTO yayınevi
- Tuncer, A. (2018). Alay Köşkü ve çevresinin kentsel dönüşümü. *Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 45-59.
- Türk Tarih Kurumu (1953). *Fatih Devri Mimarisi*. Türk Tarih Kurumu
- Trufi, C. (2018). Palimpsest urban landscapes: A case study of layered identities in historical city centers. *Journal of Urban Heritage*, 14(2), 60–79. <https://doi.org/10.1080/13527258.2018.1487192>
- Ulaş, A. (2023). *Osmanlı Belgeleri Işığında İstanbul Yer Altı Yapıları*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/iyycom.pdf>
- Yıldız, A. (2021). *Tarihsel birikime sahip kentsel açık alanların dinamizmi-İstanbul kent örneği; Beyazıt Meydanı Sultanahmet Meydanı ve Taksim Meydanı* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Yücel, E. (2021). *İstanbul'un Tarihi Yarımadası*. İBB Kültür ve Sanat Ürünleri A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Wiener, M, W. (2016) *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (4.baskı).Yapı Kredi Yayınları

İnternet Kaynaklar

- Aydemir, I. (2008). *İki Fransız Mimarı Henri Proist ve August Perret'nin İstanbul İle İlgili Çalışmaları*. 12 Aralık 2024 tarihinde <https://jag.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-00719-VIEWPOINT-AYDEMIR.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Boz, M. (2021). *Sultanahmet Arkeoloji Parkı, İçinde*, Kozak, N. (Ed), Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi, 4 Eylül 2024 tarihinde <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/sultanahmet-arkeoloji-parki> 04.09.2024 adresinden edinilmiştir.
- Ertuğrul, Ö. (2022). İstanbul'un Bizans Devri Su Mimarisinde Açık Su Toplama Havuzları ve Sarnıçlar, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*,(24), 97-126 <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/restorasyon/restorasyon24.pdf>
- İstanbul Alan Yönetim Alan Başkanlığı (2011) 12.01.2025 tarihinde <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2025). 08.01.2025 tarihinde <https://www.ktb.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2020). İstanbul tarihi eserleri ve kültürel miras envanteri. 10.02.2024 tarihinde <https://kvmgm.ktb.gov.tr> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (2023) Türk Dil Kurumu Sözlüğü 12 Ağustos 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> elde edilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (2023) Türk Dil Kurumu Sözlüğü 12 Ağustos 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> elde edilmiştir..
- UNESCO. (2021). Historic Areas of Istanbul. 15.03.2024 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/list/356> adresinden edinilmiştir.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, (2024). <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr> adresinden 17.10.2024 tarihinde edinilmiştir.

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi.(2024), İstanbul kültür envanteri haritası uygulaması <https://kulturenvanteri.com/tr/harita/#18.13/41.011139/28.977813> 21.02.2024 tarihinde edinilmiştir.
- Yedikita.(t.y.). Suriçi'nin süsü: Alay Köşkü bugünlerde edebiyat müzesi. <https://yedikita.com.tr/suricinin-susu-alay-kosku-bugunlerde-edebiyat-muzesi/> adresinden 13.06.2025 tarihinde edinilmiştir.
- Yandex, (2024). Yandex haritalar. 10 Kasım 2024 tarihinde <https://yandex.com.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Yandex Maps, (2025) Alay Köşkü Caddesi panoraması [Harita görüntüsü]. 12.10.2014 tarihinde https://yandex.com.tr/maps/11508/istanbul/geo/alaykosku_cad_ adresinden edilmiştir
- İBB. (2024). İstanbul kültür envanteri haritası. 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://kulturenvanteri.com/harita/#18.45/41.0103538/28.9772674> adresinden edinilmiştir.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi,(2024). Kültür Envanteri [Veri seti]. 11.04.2024 tarihinde <https://kulturenvanteri.ibb.gov.tr/> edinilmiştir.
- Fotoatlas. (t.y.). Hacı Beşir Ağa Cami ve Alay Köşkü Caddesi <https://fotoatlas.net/image/haci-besir-aga-camii-ve-alaykosku-caddesi/> adresinden 19.07.2024 tarihinde edinilmiştir..
- Yandex Haritalar (t.y.). Alay Köşkü Caddesi görünümü. https://yandex.com.tr/maps/org/alay_kosku/ adresinden 19.07.2024 tarihinde edinilmiştir..
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (2025). Alay Köşkü Caddesi Çevresi [Harita]. 12.07.2025 tarihinde. <https://harita.istanbul/> adresinden edinilmiştir.
- İstanbul Tarihi Alanlar Başkanlığı.(t.y.). Tarihi Yarımada kültür Varlıkları yönetim planı. <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/>
- Türkiyenin Tarihi Eserleri. (t.y.). Bab-ı Ali Kapısı. <https://www.turkiyenintarihieserleri.com> adresinden 17.02.2024 tarihinde edinilmiştir.

TOPLUMSAL KATKI

Bu araştırma, Alay Köşkü Caddesi' nin mimari bileşenlerini göstergebilimsel bir yaklaşımla çözümleyerek, tarihsel dokunun okunabilirliğini arttıran sistematik bir değerlendirme modeli sunmaktadır. Çalışmada elde edilen görsel analizler, cephe dizilimleri ve dilsel sınıflandırmalar, kentsel mekanın biçimsel özellikleri ile kültürel hafıza arasındaki ilişkileri teknik düzeyde görünür kılarak koruma ve planlama disiplinlerinin karar mekanizmalarına doğrudan katkı sağlayabilecek niteliksel veri üretmektedir.

Araştırma bulguları, tarihi çevredeki çok katmanlı mimari yapıların, semantik, sentaktik ve pragmatik düzlemlerde bütüncül olarak ele alınmasının, kentsel kimliğin sürdürülebilirliğini destekleyen bir analiz çerçevesi sunduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevede, yerel yönetimlerin uzman kurulların ve uygulayıcıların müdahale süreçlerinde bilimsel temelli değerlendirme yapabilmelerine olanak tanımaktadır

Çalışmanın ürettiği sınıflandırmalar ve çizim temelli okuma yöntemleri, topluma yönelik olarak; tarihsel dokunun niteliklerinin anlaşılmasını kolaylaştırmakta, kültürel mirasın korunmasına yönelik farkındalığı arttırmakta ve kullanıcıların kentsel çevreyi yalnızca fiziksel bir yapı bütünü değil anlam katmanları taşıyan bir iletişim sistemi olarak algılamasına katkı sunmaktadır. Bu çalışma tarihi çevrelerin korunmasına ilişkin akademik bilgi birikimini toplum yararına dönüştürerek, mimari mirasın sürdürülebilirlik ilkesine dayalı olarak değerlendirilmesine destek olmaktadır.